

XX. YÜZYIL BAŞLARINDA ERZURUM HAPİSHANESİ

(Yüksek Lisans Tezi)

Sevda GÜNDOĞDU

Kütahya - 2019

T.C.
KÜTAHYA DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Tarih Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

XX. YÜZYIL BAŞLARINDA ERZURUM HAPİSHANESİ

Danışman:
Dr. Öğr. Üyesi Kevser DEĞİRMENCİ

Hazırlayan:
Sevda GÜNDOĞDU

Kütahya - 2019

Kabul ve Onay

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Bu çalışma, jürimiz tarafından Tarih Anabilim/Anasanat Dalında YÜKSEK LİSANS
TEZİ ÇALIŞMA RAPORU olarak kabul edilmiştir.

Başkan.....

(İmza)

Üye.....

(İmza)

Üye.....

(İmza)

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

İmza

Prof. Dr. Atilla BATUR

Enstitü Müdürü

Bilimsel Etik Bildirimi

Yüksek Lisans tezi olarak hazırladığım “XXI. Yüzyıl Başlarında Erzurum Hapishanesi” adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlandığı aşamaya kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığımı, bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

...../...../2019

Sevda GÜNDOĞDU

Özgeçmiş

1990 yılında İstanbul’da doğdu. İlkokul ve Orta Okulu Yusuf Kardeş İlköğretim Okulunda ardından Liseyi Mehmet Akif Ersoy Lisesinde Okudu. Lisans eğitimine 2011 yılında Dumlupınar Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünde başladı ve 2015 yılında mezun oldu.

Bu çalışmamda araştırma olanağı sağlayan ve her yeni bilgide heyecanıma ortak olan başta danışman hocam sayın Dr. Öğr. Üyesi Kevser Değirmenci’ye ardından çalışmamın her safhasında ilgisini önerilerini benden eksik etmeyen ve manevi olarak hep destekçim olan sayın Dr. Öğr. Üyesi Naim Sönmez’e, bilgisinden istifade ettiğim ve karşılaştığım zorlukları bilgi ve tecrübesiyle aşmamı sağlayan Sayın Abdullah Ertürk’e, arşiv belgelerin yorumlanması hususunda desteğini esirgemeyen sevgisiyle elini üzerimden hiç çekmeyen destekçim Sayın Ayşe Bayram’a en içten teşekkürlerimi borç bilirim.

Tezimin her aşamasında maddi ve manevi destekleriyle varlıklarını her an yanı başımda hissettiğim sevgili aileme ve tüm dostlarıma sonsuz sevgi ve sayılarımı sunarım.

ÖZET

XX. YÜZYIL BAŞLARINDA ERZURUM HAPİSHANESİ

GÜNDOĞDU, Sevda

Yüksek Lisans Tezi, Tarih Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Kevser DEĞİRMENCİ

Kasım, 2019, 123 sayfa

Osmanlı Devleti’nde XIX. Yüzyılın ikinci yarısı ve sonraki yıllarda “Hapishane Islahı” süreci yaşanmıştır. Çalışmamızda diğer Osmanlı vilayet hapishanelerinde olduğu gibi Erzurum vilayet hapishanesinin de ıslah edilmesine yönelik çalışmalar yapılmıştır. Hapishaneler ile ilgili kaleme alınmış, Gültekin Yıldız’ın Mapusane ve Emine Gürsoy Naskali ile Hilal Oytun Altun’un editörlüğündeki makaleler derlemesi olan Hapishane Kitabı adlı eserlerini ana kaynak olarak kabul etmemiz mümkündür. Ayrıca konuyla alakalı pek çok makale de yazılmıştır. Bunlar arasında Ali Rıza Gönüllü’nün, Osmanlı Devleti’nin Son Dönemlerinde Isparta Hapishanesi (1867-1920) ve Kevser Değirmenci’nin XX. YY. Başlarında Nevşehir Hapishanesinin Durumu isimli çalışmalar yer almaktadır. Bunun yanında kaleme alınan tezler de mevcuttur. Ufuk Adak’ın, 19. Yüzyılın Sonları 20. Yüzyılın Başlarında Aydın Vilayeti’ndeki Hapishaneler ve Nazmiye Akbey’in 19. Yüzyılın Sonları 20. Yüzyılın Başlarında Sinop Hapishanesi adlı çalışmaları da oldukça önemlidir. Bizim de XX. Yüzyıl Başlarında Erzurum Hapishanesi adlı çalışmamız iki bölüm olarak ihtiva etmektedir.

XX. Yüzyıl Başlarında Erzurum Hapishanesi adlı tezin birinci bölümünde; Osmanlı hukukunda suç, ceza ve hapis bağlamında konulara değinilmiştir. Osmanlı Devleti’nde Şer’i ve Örfi olarak düzenlenen hukuk kuralları kapsamında düzenlenen kanunlar anlatılarak hadd, kısas ve tazir suçları tasniflendirilmiştir. Tasniflendirilen bu suçlarda; zindan, kalebentlik, pranga, kürek çekme ve tomruk gibi hapis türlerinde bu cezaların ifa edildiği anlatılmıştır. Bedene yönelik verilen bu cezalara Tanzimat Fermanıyla birlikte yapılan değişiklikler de belirtilmiştir. Fermanın ilan edilmesi ve ardından çıkarılan kanunlarla (1840, 1851, 1858 Tarihli Ceza Kanunnameleri) Osmanlı vatandaşlarının can, mal ve namus güvenliği devlet tarafından güvence altına alınarak yaşanan bu değişimler anlatılmaya çalışılmıştır. Batılı Devletlerin Osmanlı Devleti’ne müdahale amacıyla hapishaneler konusunu gündemde tutması Devletin 1856 yılında bir ferman ilan etmesine sebebiyet vermiştir. Islahat Fermanı olarak adlandırılan bu ferman ile Osmanlı Devletinde bir dönüşüm yaşandığı açıklanmıştır. Osmanlı vilayet hapishanelerinin düzenlenmesi sürecine geçildiği bu dönemde 1859’da Muhakemet Nizamnamesi yayınlanmış ve bunu 1880 tarihli Hapishaneler Nizamnamesin izlemiştir. 1908 yılında ise Jön Türker’in yönetime geçmesiyle hapishane kurumlarında yapılan düzenlemelere dikkat çekilmiş ve bu dönemde çıkarılan kanunlar ele alınmıştır.

Tezin ikinci bölümünde ise Erzurum Vilayet Hapishanesi arşiv belgelerine dayanarak hapishane tüm yönüyle anlatılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Suç, Ceza, Hapis, Ferman, Kanunname, Erzurum, Erzurum Hapishane

ABSTRACT

XX. YÜZYIL BAŞLARINDA ERZURUM HAPİSHANESİ

GÜNDOĞDU, Sevda

Master Thesis, Department of History

Thesis Advisor: Asst. Prof. Kevser DEĞİRMENCİ

November, 2019, 123 pages

In Ottoman empire, “Prison Reform” had taken place in the second half and the following years of XIX. century. The study deals with the reform actions of Erzurum province prison like the actions taken in other province prisons. It is possible to accept “mapushane” by Gültekin Yıldız and “Hapishane”. A collection of articles edited by Emine Gürsoy Naskali and Hilal Oytun Altun as the main sources on prison topic moreover, a great number of articles have been written on this subject. “Isparta in the Last Period of Ottoman Empire” by Ali Rıza Gönüllü and “The Condition of Nevşehir Prison at the beginning of 20 th Century” by Kevser Değirmenci can be counted among all these dissertations on this specific topic. Some of them have importance including “Prisons in Aydın at the end of 19 th century and the beginning of 20 th Century” by Ufuk Adak, and “Sinop Prison at the end of 19 th century and beginning of 20 th century” by Nazmiye Akbey. Our study titled as “Erzurum Prison at the beginning of 20 th century” consists of 2 parts.

The first section of the thesis points out the themes such as crime, punishment and prison in Ottoman law system. Explaining the laws that were regulated within the scope of Religious and Customary Laws in Ottoman empire, the crimes of “hadd”, “kisas”, an “tazir” were classified. The punishments such as dungeon, confinement in a fortress, bond, rowing and log were told to be conducted in these classified crimes. The changes at these punishments aimed at bodies were explained to be through The Rescript of Gülhane. Upon declaring the rescript and the reinforced laws (1840, 1851, 1858 dated punishment code of laws), the life possession and honor safety of Ottoman citizens was secured by the government and the related changes were included in the study. As western countries kept the prison issue on the agenda to interfere with Ottoman empire the empire had to declare a rescript in 1858. The rescript called as edict of reform resulted in a total change in Ottoman empire. Within the process of reforming Ottoman province prisons, regulation of “Muhakemet” was published and it was succeeded by 1880 regulation of prisons. Were taken into consideration after they were controlled by young Turks in 1908 and the laws of the period were discussed.

In the second part of the thesis the prison was dealt in almost all aspects based on the documents of Erzurum province prison.

Keywords: Crime, Punishment, Edict, Code of laws, Erzurum, Reform, Erzurum Prison

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖZET.....	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	vii
TABLolar LİSTESİ.....	ix
KISALTMALAR	x
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM OSMANLI HUKUKUNDA SUÇ, CEZA VE HAPİS

1.1. OSMANLI HUKUKUNDA SUÇ VE CEZA SİSTEMİ	10
1.2. OSMANLI HUKUKUNDA HAPİS SİSTEMİ	16
1.3. OSMANLI HUKUKUNDA HAPİSHANE REFORMU	18
1.3.1. Tanzimat Dönemi	18
1.3.2. Islahat Fermanı ve Hapishaneler Sorunu	21
1.3.2.1. Islahat Fermanı Sonrasında Hapishanelere Yönelik Islah Çalışmaları	23
1.3.3. II. Meşrutiyet İle Hapishanelerin Genel Durumu	28

İKİNCİ BÖLÜM 20. YY. BAŞLARINDA ERZURUM HAPİSHANESİ

2.1. ERZURUM ŞEHİRİ'NİN TARİHÇESİ.....	31
2.2. ERZURUM HAPİSHANESİ'NİN YERİ VE İNŞASI	32
2.3. ERZURUM HAPİSHANESİ'NİN YÖNETİMİ	42
2.4. MAHKUMLAR	55
2.5. SAĞLIK SORUNLARI.....	63
2.6. NAKİL OLAYLARI	68
2.7. FİRAR OLAYLARI	76
2.8. MAHKÛMLAR VE MAHKÛMLARA YAPILAN YARDIMLAR	78
2.9. MAHKÛMLARIN AFFI VE TAHLİYELERİ.....	82
2.10. KADIN HAPİSHANESİ	85

2.11. YABANCI MAHKUMLAR	88
2.11.1. Yabancı Mahkûmların Dışarıya Olan Haberleşmeleri.....	91
SONUÇ.....	96
EKLER.....	100
KAYNAKÇA	105
DİZİN	123

TABLÖLAR LİSTESİ**Sayfa****Tablo 2.1:** 29 Ağustos 1919 Tarihinde Hazırlanan Erzurum Merkez Hapishanesine

Ait Keşif Evrakı 42

Tablo 2.2: Erzurum Vilayeti Hapishanelerinin Gardiyan İhtiyacı 51

KISALTMALAR

A.} MKT.MVL.	: Meclis-i Vâlâ Evrakı
A.} MKT.UM.	:Umum Vilayet Evrakı
BEO.	:Bâb-ı Âli Evrak Odası
DH.H.	:Dâhiliye-Hukuk
DH.HMŞ.	:Dâhiliye- Hukuk Müşavirliği
DH.MB.HPS.	:Hapishaneler Müdüriyeti
DH.MB.HPS.M.	:Dâhiliye- Mütferrik
DH.MKT.	:Dâhiliye Mektubi Kalemi
DH.MTV.	: Dahiliye-Mütenevvia
DH.MUİ.	:Muhaberat-ı Umumiye İdaresi
DH.ŞFR.	: Dâhiliye Şifre Kalemi
DH.TMIK.M.	:Dâhiliye- Muamelat
DH.TMIK.S.	:Dâhiliye- Islahat
İ.DH.	:İrade- Dâhiliye
İ.HUS.	:İrade- Hususi
İ.MMS.	:İrade- Meclis-i Mahsus
İ.ŞD.	:İrade Şura-yı Devlet
ŞD.	:Şura-yı Devlet
Y.A.RES.	:Yıldız-Resmi Maruzat
Y.PRK.UM.	:Yıldız-Umumi
Y.PRK.ZB.	:Yıldız-Zabtiye Nezareti Maruzatı
ZB.	:Zabtiye

TEZ METNİ

GİRİŞ

Hapis Kavramı ve Hapishane Sisteminin Meydana Gelişi

Hapis kavramı, tarihsel süreç içerisinde yaşanan mekânların tamamında varlığı bilinmesine karşın, hapishanenin üç asır önce Dünya'nın "hiçbir yerinde"¹ var olmadığı görülmüştür. Buna mukabil hapsedme olgusunun bu zamana kadar var olmayışı hapsedme fiiliyatının olmadığı anlamına da gelmemektedir.² Öyle ki ilk çağlarda yaşanan hadiselerde suçluyu cezalandırmaktan çok cezası belirleninceye kadar ki tutulma aracı olarak ağaçlar ve evler olarak istimal edilmiş, suçlunun hareket etme kabiliyetinin önlenmesi için de zincire bağlanma bir yöntem olarak kullanılmıştır.³

Arapça bir kelime olarak literatürde yerini alan hapis, bir yere kapatma, salıvermeme, tutma anlamlarını taşımaktadır. Hapis kavramının kökenine bakıldığında "habs"⁴ ifadesi ortaya çıkmakta ve zamanla da şimdiki adıyla zikredilmektedir. Örfi kullanım olarak da hapis kelimesi herhangi bir canlıyı, bir şahsı veya eşyayı bir yere kapatarak, alıkoymak anlamlarına gelmektedir. Hukuki literatürde ise şahsi özgürlüğü kısıtlanarak suçlunun belli bir mekânda cebren tutulması halidir. Cezanın gerçekleştiği yere "habs"⁵, "mahpes"⁶, hapsedilen suçluya da "mahbus"⁷ tanımlamaları kullanılmakta ise de eski dönemlerde halk arasında "dam ve mahpushane"⁸ olarak adlandırılmıştır. Günümüz anlayışında bu kavramlar ise yerini cezaevi ve hapishane literatürüne bırakmışlardır. Hapsedme olgusuna bakıldığında ise suçluyu cezalandırmak suretiyle zararsız hale getirme fikri ortaya atılmış ve aynı zamanda ıslah edilerek topluma yeniden kazandırılması söz konusu olmuştur. Mahkûmlar arasında suçun tekrarını sağlayacak faktörlerden uzaklaştırması olarak yer alan bu kavram, toplumda hem asayiş sağlama

¹ Gültekin Yıldız, *Mapushane*, (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2012), 1.

² A.g.e., 1-2.

³ Kurtuluş Demirkol, "II. Meşrutiyet Döneminde Edirne Vilayeti Hapishaneleri", Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, (Sakarya 2012): 1-2.

⁴ Ali Bardakoğlu, "Hapis", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 16, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, (1997): 54.

⁵ A.g.m., 54-55.

⁶ Yıldız, *Mapushane*, 8.

⁷ Bardakoğlu, "Hapis", 55.

⁸ Nurgül Bozkurt, "XX. Yüzyıl Başlarında Kütahya Hapishanesinin Genel Durumu", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 5, S. 21 (Bahar 2012): 262.

hem de ceza hukukunda vicdani bir rahatlatma işlevini üstlenmiştir. Uygulanan bu yaptırım ise hürriyeti bağlayıcı cezaların en başta gelen türünü teşkil etmektedir.⁹

İlk çağda suç işleyen birey toplum nezdinde dışlanmış ve hatta toplumda tehlike arz edebilecek potansiyel bir suçlu olarak görülmüştür. Bu da suç işlenen toplumlarda bireye karşı topyekûn mücadele edilmesini beraberinde getirmiştir. Üzerinde durulması gereken bir konu ise bu dönemde bireyin suçu işlemede toplumsal bir faktörün etkili olabileceği düşüncesinin gelişmemiş olmasıdır. Bu düşüncenin yer almadığı toplumlarda bireye ceza olarak ölüm, sakat bırakma, kırbaçlama, bedene yönelik işkence türleri ile bireyin işlediği suça yönelik çeşitli uygulamalarda bulunmuşlardır. Ayrıca sürgün, para cezası ve kölelik yaptırımları da bu dönemde var olan uygulamalar arasındadır. Bedene yönelik olmayan ve bireyin özgürlüğünü kısıtlama anlamında var olan hapis cezası ise çok sonradan gündeme gelmiştir.¹⁰

Orta Çağda ise kilisenin otoriter gücünün artması, ceza hukuku ve cezaların infazında kilisenin etkisiyle cezai şekil ve uygulamalarda değişimleri de beraberinde getirmiştir.¹¹ Bu dönemde kilise kanunlarının etkin gücü her kurumda olduğu gibi hapishanelerde de etkisini göstermiş ve mahkûmlar ıslah edilmeye çalışılmıştır. Cezanın infazı için değil suçlunun yargılanmasına veya infazına kadar tutulduğu yer olarak hapis belirlenen hapsetmenin¹² kilise kanununca kabul edilmesiyle beraber ilk cezaevleri de kilise bünyesinde manastırlarda kurulmasını sağlamıştır. Hapis cezasının ilk olarak manastırlarda uygulanmasıyla birlikte birçok şehirde örnek teşkil etmiştir. Öyle ki 13. ve 15.yüzyıllarda bazı şehirlerde bir yaptırım şekli olarak sistemde yer almıştır. Fakat bu yaptırım şekli olumlu etkenleri kadar birçok olumsuz etkeni de beraberinde getirmiştir. Öyle ki Suçlunun cezasının belirleninceye değin tutulduğu yer olan hapis mekânları olarak şehir kuleleri; belediye bodrumları veya terk edilmiş alanlar kullanılmıştır.

⁹ Bardakoğlu, “Hapis”, 54. ; Ferit Develioğlu, *Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lügat*, 21.bs. (Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları 2004), 304. ; Mehmet Kanar, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, 1.bs. (İstanbul: Say Yayınları 2009), 1136. ; Kemal Daşcıoğlu, “ Osmanlı Belgeleri Işığında Denizli Sancağı Hapishaneleri” *Pamukkale Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Yayınları*, C. 1, (Denizli 6-8 Eylül 2006): 2.; Ömer Şen, *Osmanlı’da Mahkûm Olmak Avrupalılaşıma Sürecinde Hapishaneler*, (İstanbul: Kapı yayınları, 2007), 2. ; Aycan Türk, *Suç Ansiklopedisi*, (İstanbul: Hiperlink Yayınevi, 2012), 73. ; Bozkurt, “XX. Yüzyıl Başlarında Kütahya Hapishanesinin Genel Durumu”, 262.

¹⁰ Timur Demirbaş, “Hürriyeti Bağlayıcı Cezaların ve Cezaevlerinin Evrimi”, *Hapishane Kitabı*, Ed. Emine Gürsoy Naskali – Hilal Oytun Altun, (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2010), 5.

¹¹ A.g.m., 8-9.

¹² Kaspar K. Riemschneider, “Eski Anadolu’da Hapishane ve Ceza” çev. Turgut Yiğit, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 15, S. 26 (1995): 341.

Suçluların ekonomik durumuna göre de farklılık arz eden bu mekânlar ekonomik gücü olmayan suçlular için koşullar insanlık dışı bir hal almıştır.¹³

Bireyin işlemiş olduğu suçun gerektirdiği cezayı sağlamak üzere inşa edilen cezaevlerinin ilk olarak ne zaman ve nerede ortaya çıktığı, hapis cezasının günümüzdeki anlamı ile ilk olarak hangi ülkede uygulandığı konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Bu noktada bakıldığı zaman birinci görüşe göre; Hollanda’da 1595 yılında erkekler için inşa edilen Amsterdam Hapishanesi modern hapis kavramının başlangıcı olarak kabul edilmiştir. Bu hapishane kabiliyetsiz gençleri, çalışma yeteneği olan dilencileri, serseri ve avareleri topluma yeniden kazandırmak gibi amaç gütmüştür. Diğer bir görüş ise ilk hapishanenin 1555’te Londra’da Bridewel’de şehirleri dilenci ve serserilerden kurtarmayı amaçlamış ve modern hapis cezasının başlangıcı olarak kabul etmişlerdir. Fakat Bridewel, 16. Yüzyıldan itibaren Avrupa’nın çeşitli yerlerinde açılan ve zorunlu çalışma esasına dayalı “çalışma evleri”¹⁴ ıslahhanelere karşılık bulmuştur. Serseriler ve dilencilerin çalışma evlerine getirilmesindeki amaç ceza mahiyetinde olmamış, burada düzenli çalışılmasını sağlamak için eğitilmiş olmalarından ileri gelmiştir. Farklı görüşlerin yer almasına rağmen çoğu görüşe göre ilk defa modern hürriyeti bağlayıcı ceza düşüncesi Amsterdam Hapishanesinin kurulmasıyla gerçekleştiği kanısı kabul edilmektedir. Bunu 1597’de kadınlar için inşa edilen Spinnhaus Hapishanesi izlemiştir. Bu cezaevlerinin doğuşunda Amsterdam’da yargılanan 16 yaşındaki genç hırsızın infazında ölüm cezasının verilmesi beklenirken suçlunun ıslah edilmesi hususunda alınan karar etkili olmuştur. Bu karar ceza mahkemesi ve belediye başkanı arasında uzun tartışmalara yol açmışsa da nihayetinde 1595’in ilkbaharında Klarissen Manastırı’nın bir kısmı çalışma ve suçluların iyileştirilmesi hususunda bir kurum olarak düzenlenmesine karar verilmiştir. 16.yüzyıl sonu 17.yüzyıl başlarında ise önemli gelişme yaşanmış, bireyin işlediği suçun cezalandırılmasından çok ıslah edilerek tekrardan topluma kazandırılması söz konusu olmuştur. Ayrıca dini duygular ve fakirlerin himaye edilmesi görüşü bu anlayışın oluşmasında bir etken olması su götürmez bir gerçektir.¹⁵

¹³ Michel Foucault, *Hapishanenin Doğuşu*, çev. M. Ali Kılıçbay, (Ankara: İmge Kitabevi 2002), 335-445.

¹⁴ Demirbaş, *Hürriyeti Bağlayıcı Cezaların ve Cezaevlerinin Evrimi*, 12-13.

¹⁵ Pınar Bacaksız, “Cezalandırma ve Topluma Yeniden Kazandırma” *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 16, (Özel Sayı 2014): 4923. ; Fatma Karakaş Doğan, “Cezanın Amacı ve Hapis Cezası”, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Hukuk Anabilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul 2009, 90-92.

Cezaevlerinin ortaya çıkışında esas olarak “Merkantilizm”¹⁶ ve “Kalvenizm”¹⁷ ile ilişkili olduğu söylenmektedir. Bireyin özgürlüğünü bağlayıcı cezanın yürürlüğe girmesinin nedeni sadece tehlikeli boyutlardaki dilencilikle sınırlı kalmamıştır. 17. yüzyıl ortalarında ortaya çıkan ve döneme Merkantilizm’in dönemi olarak adlandırılan bu dönemde 30 yıl savaşlarının sonucunda nüfus ve iş gücünün azalmasına sebebiyet vermiştir. Orta Çağ’ın feodal yapısının yanında çalışan zanaatkârlardan da beslenen Merkantilizm, Kalvenizm aracılığıyla daha da güçlenerek çalışmayı yaşamın hedef kitlesi haline getirilmesi amaç edinilmiş, dini duygulardan beslenilerek yoksulluk ve dilenciliğin günah olarak nitelendirilmesiyle yoksullar çalışmaya teşvik edilmiştir.¹⁸

Suçla bağlı cezaya hükmedilmesi anlayışındaki değişimlerin yaşanması ve bunu üzerinde yapılan politik çalışmalar tüm Avrupa ve daha sonra da Kuzey Amerika için Amsterdam Hapishanesi bir rol-model olmuştur. Avrupa’da hapishane kavramında değişimlerin meydana gelmesiyle birçok ülkede bireyin ıslahına yönelik cezaevleri açılmıştır. Amaç Hapishanelerde bulunan mahkûmlar ıslah edilerek topluma yeniden kazandırılması olmuştur. Fakat düşünülenin aksine açılan bu hapishaneler deliler, yoksullar ve yetimler evi olarak da faaliyet göstermesinin yanı sıra başıboş insanların da muhafaza yeri olması hapishanelere yönelik ıslah çalışmaları beklenen sonucu verememiştir. 17 ve 18. yüzyıllarda savaşların devam etmesi sonucu suç işleyen bireyler, akli baliğ olmayan delilerin yanı sıra yetimlerin sayısının artmasına ve hapishanelerin gidişatının kötüleşmesine sebebiyet vermiştir. Merkantilizm düşüncesiyle hapishanelerin özel işletmelere kiraya verilme politikası kazanç düşüncesini arttırırken yeniden sosyalleşme düşüncesini de ortadan kaldırmıştır. Nitekim tüm bu kötü gidişatın aksine Hollanda insani bir ceza hukukunda dolayısıyla da ceza adaletinde istisna olan devlet olmuştur. Hollanda cezaevleri diğer Avrupa ülkelerine, temizlik disiplin ve düzende örnek teşkil etmiştir. Hapishanenin modern ceza sistemi içerisindeki varlığı ve bir kurum olarak doğuşu 18.yüzyıldan 19. Yüzyıla geçiş dönemine rastlamaktadır. 19. ve 20.yüzyıllarda da hapis adeta bütün suç türleri için öngörülen bir ceza halini almıştır.¹⁹

¹⁶ Merkantilizm: Değerli maden stoklarının arttırılmasını ön gören ekonomik sistemdir. Bkz. Şakir Altay, *Hukuk ve Sosyal Bilimler Sözlüğü*, (İstanbul: Bilgi Yayınları, 1983), 291.

¹⁷ Kalvenizm: Tanrı ile kul arasına hiçbir otoritenin giremeyeceğini, Hristiyanlığın eski sadeliğine dönmesini savunan I. Calvin tarafından ileri sürülen Protestanlığın özel bir koludur. Bkz. *Türkçe Sözlük*, (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2005), 1051.

¹⁸ Demirbaş, “Hürriyeti Bağlayıcı Cezaların ve Cezaevlerinin Evrimi”, 13.

¹⁹ Bardakoğlu, “Hapis”, 63. ; Demirbaş, “Hürriyeti Bağlayıcı Cezaların ve Cezaevlerinin Evrimi”, 15-16.

İslam Medeniyetinde Hapishane Sistemi

İslam ceza hukuku; halkın yararını korumak amacıyla haram olduğu kabul edilen fiillerin ve bu haram fiillere karşı devletin uygulamış olduğu cezaları düzenlemektedir. İslam hukuku ile birey-devlet arasındaki ilişkiyi düzenleyerek, suçlara karşı verilen cezalarda toplumun haklarını korumak amaçlanmıştır. İslam ceza hukukundaki bir diğer amaç ise toplumun ahlakını korumaktır. Ahlak ile halkın düzeni birbiriyle ilişkilidir. Öyle ki suç unsuru olarak görülen fiillerin çoğunluğu aynı zamanda ahlakı da ihlal etmektedir.²⁰

İslam hukukunda cezalar; hudut (had)²¹ , cinayet ve “ta ’zir cezalar”²² olmak üzere üç kısma ayrılmaktadır. Bunlar bedensel ve mali olduğu gibi hapis ve sürgün cezalarının var olması bireyin özgürlüğüne yönelik nitelendirilmektedir. Bir başka uygulama ise teşhir ve terzil gibi bireye yönelik manevi cezalar biçimde de gerçekleşmektedir. Nasihat ve ihtar gibi yaptırımların yanı sıra tazir cezaları arasında hapis olduğu gibi bedene yönelik dövme veya bireyin hayatına son verme olarak ölüm cezaları yer almaktadır. Bedene yönelik cezaların var olmasına karşın hapsedilmesine teşkil edecek suçlar da bulunmaktadır. Fakat İslam hukukunda hapis ikinci dereceden bir ceza sayılmış ve hapsedme bağlamı adi tazir suçlarını işleyen kişilere uygulanılmıştır.²³ İslam hukukunda hapis, gerek yönetim anlayışı gerek ileriki zamanlar için alınan önlemler bağlamında ceza amaçlı olmasına karşın bireyin hürriyetinin kısıtlanmasını ifade eden bir terim olmuştur.²⁴ İslam hukukunda bedeni cezaların yer alması ve hapis cezasının bulunmaması sebebiyle bireyin işlemiş olduğu suçun infaz edildiği yer anlamında hapishanelerden söz etmek mümkün değildir. Hapis cezası ikinci bir ceza

²⁰ M. Cevat Akşit, *İslam Ceza Hukuku ve İnsani Esasları*, (İstanbul: Kültür Basın Yayın Birliği, 2000), 34-35.

²¹ Hudud: sözlük anlamı mani olmaktır. Aynı zamanda el koyan mani olan anlamında kullanılmaktadır. İşte bu cezalar da şer’an insanları bu cezaların taalluk ettiği için suçları işlemekten men ettiği için “hudud” şeklinde isimlendirilmiştir. Ayrıntılı bilgi için Bkz. M.Ahmed Ez-Zerka, *Çağdaş Yaklaşımla İslam Hukuku*, çev. Servet Armağan, C. 2, (İstanbul: Timaş Yayınları, 1993), 454.

²² Ta ’zir: Lügatta men’ ve te ’dip demektir. Hakkında haddi şer’i mevcut olmayan cürümlerden dolayı tatbik edilecek ceza anlamına gelmektedir. Hâkimin takdirine göre ıslah oluncaya kadar hapis, sürgün ile de infazı mümkündür. Bkz. Akşit, *İslam Ceza Hukuku ve İnsani Esasları*, 58. ; Ez-Zerka, *Çağdaş Yaklaşımla İslam Hukuku*, 466.

²³ M. Ahmed Ez-Zerka, *İslam Hukukunda Müeyyideler*, çev. Servet Armağan, C.3 (İstanbul: Timaş Yayınları 1991), 31.

²⁴ İbrahim Çalışkan “İslam Hukukunda Ceza Kavramı ve Hadd Cezaları” , *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 31, (40.Yıl Özel Sayısı): 368.

mahiyetinde düzenlenmiş olmasıyla hapis cezalarının süreleri kısa tutulmuştur. Hapishane olarak kullanılan yerlerde ise her dönem az sayıda kişi yer almıştır.²⁵

Toplumların yaşam şekilleri, bulundukları coğrafi bölge hapsedme fiiliyatını da şekillendirmektedir. İslam Coğrafyasında Araplar güney ve kuzey Arapları olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır. Güney Araplarının yurdu Yemen bölgesinde, Kuzey Arapların yurdu ise Hicaz Bölgesinde bulunmaktadır. İslam öncesi dönemde hapis uygulamasının Hicaz-Arap toplumlarında var olduğu bilinmekle birlikte yaygınlık kazanmamıştır. Fakat aynı dönem Güney Arabistan'da (Yemen) daha yaygın olduğu anlaşılmıştır. Buradaki temel farklılık olarak Hicaz bölgesinde aile ve kabile birliği bağlarının var olması dolayısıyla da göçebe bir yaşam şeklini almıştır. Göçebe yaşam şeklinin yer aldığı Hicaz-Arap toplumlarında hapis cezasının yerine sürgün, tard ve kabile dışı bırakma gibi cezalandırma usulleri kullanılmıştır. Göçebe toplumlarda hapis cezası daha çok kölelerin efendilerine karşı saygısızlık yapmaları ya da kişinin aile ve kabilesine karşı muhalefet etmesi gibi bireysel suçların cezalandırılması şeklinde olmuştur. Kabile dışı bırakılan birey farklı bir bölgeye göç ettirilerek o bölgede yaşayan kabileye eman almak suretiyle dâhil olmaktadır. Yemen bölgesinde ise yerleşik bir hayatın yer aldığını ve buna bağlı olarak da devlet otoritesinin var olmasından ileri gelen hapis uygulamasının varlığı söz konusudur. Bundan başka Arap yarımadasında Mekke, Yesrib (Medine) gibi şehir merkezlerinde hapishane olarak kullanılan mekânların da var olduğu bilinmektedir. Bu hapishanelerde suçluların el ve ayaklarından bağlanarak duvara sabitleştirilmiş şekilde zincirlendiğini ve hapishane gardiyanlarına ise haddad ismiyle kaynaklarda yer aldığı belirtilmektedir.²⁶

İslam döneminde hapis, Mekkeli müşrikler tarafından hem ceza hem de Müslüman olan insanlara eski dinlerine dönmelerini sağlayacak bir yaptırım bir işkence cezası yöntemi olarak kullanmışlardır.²⁷ İslam döneminde hapis cezalarının uygulanma şekillerinde Hz. Peygamber döneminde sürgün cezasından farklı olarak sınırlı sayıda da

²⁵ Demirbaş, “Hürriyeti Bağlayıcı Cezaların ve Cezaevlerinin Evrimi”, 28. ; Doğan, “Cezanın Amacı ve Hapis Cezası”, 113.

²⁶ Bardakoğlu, “Hapis”, 54. ; Metin Yılmaz, “ İslam Tarihinin İlk Üç Asrında Hapishanelere ve Mahkûmların Durumlarına İnsan Hakları Bağlamında Genel Bir Bakış” , *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 12, S. 12-13 (2001): 542. ; Fahrettin Atar, *İslam Adliye Teşkilatı*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1991), 35.

²⁷ Bardakoğlu, “Hapis”, 54. ; Mustafa Avcı, “İslam'ın Ceza Hukukuna Katkısı”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S. 8 (2006): 140.

olsa bazı borçlu, esir ve sanık olarak tutulan kişilerin kısa süreler için mescidde, dehliz gibi kapalı yerlerde hapsedildiği veya Mescid-i Nebevi'nin direğine bağlı olarak tutulduğu rivayet edilmektedir. Hz. Peygamber döneminde kapalı bulunan mekânlar içerisinde evler de hapsetme aracı olarak kullanılmıştır. Bununla birlikte bu dönemde hapis bireyin işlemiş olduğu suçtan dolayı çekilen yer olarak değil, ihtiyati ve zorlayıcı bir tedbir olarak uygulanmıştır.²⁸

Hz. Peygamberin vefatından sonra halife olarak tayin edilen Hz. Ebubekir döneminde de müstakil olarak hapishanelerin varlığından söz etmek mümkün değildir. Hz. Ebubekir'in hilafete geçmesi ile birlikte ortaya çıkan Ridde²⁹ Olayları ve hilafetinin kısa olması nedeniyle devlet teşkilatında yeni oluşumlar meydana gelememiştir. Resûlullah zamanında olduğu gibi farklı amaçlar için tahsis edilmiş mekânlarda suçlular hapsedilmiştir. Hz. Ömer döneminde olayların çözümlenmesiyle fetih hareketleri hız kazanmış, topraklar ve nüfus sayımında artış meydana gelmiştir.

Buna bağlı olarak da suç oranında artış olması ve hapis cezalarının uygulanabilmesi için hapishanenin mekan olarak varlığını zorunlu kılmıştır. Bunun üzerine Hz. Ömer, Mekke'de Safvan b. Ümeyye'nin evini satın alarak hapishaneye dönüştürmüştür. Bu uygulama ile hapis cezası ve hapishane algısı Hz. Ömer ile başladığı söylenmektedir. Hz. Osman döneminde ise hırsızlık yapan Dabi' b. Haris adlı kişiyi müebbet hapis ile cezalandırmış ve bu kişinin de hapishanede vefat ettiği kaynaklarda yer almaktadır. Hapishanelerle ilgili faaliyetler Hz. Ali döneminde de devam etmiştir.

Hz. Ali Kûfe'de önce Nafi sonra da Muhayyis (Muhayyes) adında bir hapishane yaptırdığı ve bunların İslam döneminde inşa edilen ilk hapishaneler olduğu şeklinde rivayet ve görüşler vardır.

²⁸ Bardakoğlu , “Hapis”, 55. ;Yılmaz, “İslam Tarihinin İlk Üç Asrında Hapishanelere ve Mahkûmların Durumlarına İnsan Hakları Bağlamında Genel Bir Bakış”, 544. ; Hüseyin Vehbi İmamoğlu, “Hz. Peygamber Döneminde Hukuksal Gelişim ve Yargısal Örgütlenme”, *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 3, S. 2 (2013): 166.

²⁹ Ridde: Sözlükte “dönmek, geri çevirmek, kabul etmemek” anlamlarındaki redd kökünden türeyen ridde ve irtidad fıkıh terimi olarak Müslüman bir kişinin kendi iradesiyle İslam dininden çıkmasını ifade etmektedir. Daha ayrıntılı bilgi için Bkz. İrfan İnce, “Ridde”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 35, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, (1997): 88.

Hapishanelerin ilk olarak kim tarafından kurulduğu ile ilgili farklı görüşler mevcut olmuş olsa da kabul edilen görüş ilk hapishanenin inşa edilmesi Hz. Ömer döneminde gerçekleşmiştir. Emeviler döneminde ise hapishane uygulaması bir ceza şekli olarak benimsenmiştir.³⁰

³⁰ Atar, *İslam Adliye Teşkilatı*, 64-65. ; Ali Bardakoğlu, “Hırsızlık”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 17, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, (1997): 393. ; Metin Yılmaz, “ İtaatkar Toplum Oluşturma Aracı Olarak İşkence (Emevi Örneği), *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C. 8, S. 4 (2008): 85-90.

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI HUKUKUNDA SUÇ, CEZA VE HAPİS

1.1. OSMANLI HUKUKUNDA SUÇ VE CEZA SİSTEMİ

Osmanlı Devleti'nin kurulmasında ve altı asır boyunca var olmasındaki önemli etkenlerden birisi hukuk ve adalet anlayışıyla bir politika izlemesidir. Nitekim bu anlayışla beraber birçok devletlerin hukuki sisteminden istifade etmiştir. Osmanlı Devletinde hukuki yapının kurulmasını kolaylaştıran en önemli faktörlerden biri kuşkusuz Roma hukukunda olduğu gibi temelden bir hukuk yapısı kurmak zorunda kalmamış olmasıdır. Hukuki yapı ve kültürel mirası Anadolu Selçuklu, Büyük Selçuklu ve Abbasi devletlerinden devralan Osmanlı Devleti esas itibariyle İslam hukukuna ve belirli ölçülerde de eski Türk-Moğol hukukuna dayanan bir hukuk sistemine sahiptir. Osmanlı Devleti bir taraftan İslam hukukuna dayalı kanunlar ortaya koyarken diğer taraftan da dönemin ihtiyaçlarını göz önüne alarak yeniden yorumlamaya çalışmıştır. Osmanlı Devleti her ne kadar birçok devletin ya da İslam şeriatının kanunlarını uygulamış olsa bile genişleyen topraklarıyla birlikte yeni düzenlemelere gerek duymuş, bunları yaparken de gerek şer'i hukuku, gerek örfi ve gerekse feth etmiş olduğu yerlerin kanunlarını göz önünde bulundurarak yeni düzenlemeler yapma yoluna gitmiştir. Klasik Osmanlı dönemi olarak adlandırdığımız bu dönemde, Osmanlı hukuk yapısında Tanzimat dönemine kadar şer'i ve örfi hukuk kuralları uygulanmıştır. İslam hukukunda yer alan “şer, ahkâm-ı şer'iyye”,³¹ İslam hukukunun düzenlemediği alanlara ilişkin padişahın kanun koyma yetkisiyle oluşturulan hukuki düzenlemelere de “örfi kanun, “kavânin-i örfiyye”³² gibi isimler verilmiştir. Ferman, beraat, hüküm, kanunname, siyasetname, adaletnâme tarzındaki Osmanlı hukuk belgelerinde Osmanlı hukukunun bu ikili yapısı şer ve kanun şeklinde oluşmaktadır.³³

İslam hukukunun ortaya koyduğu şer'i hükümlerin ana kaynağını Kur'an ve sünnet oluştururken İslam âlimlerinin görüşleri olarak ifade edilen icma ve kıyas ise bu hükümlerin tamamlayıcı faktörünü oluşturmuştur. Ancak şer'i hukukun düzenlenmediği sahalarda İslam hukuku padişaha kanun koyma yetkisi tanımıştır. Dönemin şartlarına göre şekil alan örfi hukuk bir anda oluşmayıp uzun bir süreç içinde ihtiyaca göre

³¹ Geniş bilgi için bkz. Ömer Nasuh Bilmen, “Ahkâm-ı Şer'iyye ve Ahkâm-ı Fıkh'iyye”, *Yüksek İslâm Enstitüsü Dergisi*, S. 2 (1964): 1-19.

³² Aydın Yetkin, “Osmanlı Devleti'nde Hukuk Devletin Gelişim Süreci”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 6, S. 24 (2013): 383.

³³ Mehmet Akif Aydın, “Osmanlı Hukukunun Genel Yapısı ve İşleyişi”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 10, Yeni Türkiye Yayınları, (2002): 15. ; İbrahim Durhan “Osmanlı Hukukunun Yapısı üzerine bir Etüd”, *Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 12, S. 3-4 (Erzincan 2008): 216-217.

şekillenmiştir. Örfi hukuk adından anlaşılacağı üzere örf ve adet hukuku anlamında olmayıp devlet tarafından konulan hukuk anlamını içermektedir. Kaynaklarda örfi hukuk ifadesi ilk defa Fatih dönemi (1451-1481) tarihçisi Tursun Bey'in eserinde yer almaktadır ve burada örfi hukukun tanımını “ Ve illâ, ya ‘ni bu tedbîr ol mertebede olmazsa belki mücerred tavr-ı akl üzere nizâm-ı âlem-i zâhir için, meselâ tavr-ı Cengiz Han gibi olursa sebebine izâfet iderler siyâset-i sultânî ve yasâğ-ı pâdişâhî dirler ki, örfümüzce ana örf dirler.”³⁴ şeklinde yapmıştır. Osmanlı hukukunun ceza sisteminde sadece şer’i veya sadece örfi ceza hukuku anlayışı olmayıp ikisinin bütününden oluşan bir yapı söz konusu olmuştur.³⁵

Osmanlı hukuku ve özel olarak Osmanlı ceza hukuku, İslam hukukunun belirlemiş olduğu kurallar bütününe dayanarak şekil almıştır. Örfi hukuk şer’i hukukun belirlenmemiş alanlardaki boşluğun bir nevi tamamlanması görevi görmüştür. Buna mukabil şer’i ve örfi ceza hukukunun birlik ve bütünlük içinde uygulanmasına da önem verilmiştir. Bunun içindir ki her iki hukuk tek bir yargı mercii kadı tarafından uygulanılmıştır. Bir yargı görevi gören kadıların Şer’i davaları çözümlerken fıkıh kitaplarına örfi davalarda ise kanun mecmuaları, başvurduğu kaynaklar olmuştur.³⁶

Tanzimat dönemine kadar şer’i mahkemeler sorunların çözülmesinde odak noktası olmuştur. Her türlü probleme bakmakla görevli ve sorumlu olan bu mahkemeler genel görevli ve yetkili yargı kurumları olarak görev yapmışlardır. Şer’i mahkemelerin yanı sıra özel görevli ve yetkili yargı kurumları olarak; divanlar, cemaat mahkemeleri ve konsolosluk mahkemeleri de faaliyet göstermiştir.³⁷

Tanzimat dönemi öncesi ceza kanunnamesi olarak ele alındığında örfi hukukun ilk örneği, hangi tarihte yazıldığı bilinmemesine karşın kabul edilen görüş Fatih Kanunnamesidir.³⁸ İçerik olarak bakıldığında bu kanunnamenin ilk üç bölümü ceza hukuku alanını kapsamaktadır. II. Bayezid döneminde (1481-1512) düzenlenen ikinci

³⁴ Tursun Bey, *Tarih-i Ebu'l Feth*, Haz. Mertol Tulum, (İstanbul: Baha Matbaası, 1977), 12.

³⁵ Coşkun Üçok, “Tanzimat’tan Önce Osmanlı Devleti’nde Hukuk”, *Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, C. 2, İletişim Yayınları, (1985): 574; Mehmet Akif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, (İstanbul: Beta Yayınevi, 1995), 88.; Ekrem Buğra Ekinci, *Osmanlı Hukuku Adalet ve Mülk*, (İstanbul: Arı Sanat Yayınları, 2008), 75-106.

³⁶ Mehmet Akif Aydın, *Osmanlı Devleti’nde Hukuk ve Adalet*, (İstanbul: Klasik Yayınları, 2014), 18-35.

³⁷ Durhan, “Osmanlı Hukukunun Yapısı üzerine bir Etüd”, 57.

³⁸ Fatih kanunnameleri hakkında geniş bilgi için bkz.; Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Hukukuna Giriş ve Fatih Kanunnâmeleri*, C. 1-1 (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, 2006), 305-567.

kanunname ise genel kanunname olarak nitelendirilmiştir. Bu kanunname dört bölümden oluşmakta olup yine ilk bölümü ceza hukuku alanını kapsamaktadır. Yavuz Sultan Selim döneminde (1512-1520) de kanunnamenin varlığı bilinmektedir. Osmanlı hukukunda köklü bir değişiklik Kanuni Sultan Süleyman dönemine (1520-1566) gelindiğinde yaşanmıştır. Kanun düzenlemeleri açısından bu döneme damgasını vuran kişiler ise şer’i hukuk alanında Ebussuud Efendi³⁹ ile örfi hukuk alanında da Celalzade Mustafa Çelebi⁴⁰ olmuştur.⁴¹

17. yüzyıl döneminde ise bir mahkeme görevlisi tarafından derlenerek ceza kanunnamesi ortaya çıkarılmıştır. Sekiz bölümden oluşan bu kanunnamede ilk dört bölüm ceza hukuku alanını kapsamaktadır. Tanzimat dönemi öncesindeki geline süreçte padişah İslam hukukunun belirlediği alanlarda kanun düzenleme yetkisine sahip olmuştur. Nitekim düzenlenen bu kanunların yürürlük süresi de padişahların hayatlarıyla sınırlı kalmıştır. Ancak başa geçen her padişah yürürlükte kalması istenen kanun ve imtiyazlarda değişiklik yaparak yürürlükte bırakmıştır.⁴²

17. yüzyılın ortalarından Tanzimat’a kadar olan süreçte ceza hukuku alanında bir gelişmeye rastlamak mümkün olmamıştır. Tanzimat’tan sonraki süreçte ise üç ayrı ceza kanunnamesi kabul edilmiştir. Bunlar 1256 (1840) , 1267 (1851) ve 1274 (1858) tarihli ceza kanunnameleridir. Tanzimat döneminde Ahmet Cevdet Paşa’nın gayretleriyle hazırlanmış olan 1840 ve 1851 tarihli ceza kanunnameleri milli bir kanunname olma özelliği taşımaktadır. 1840 tarihli ceza kanunnamesinde hadd suçları ve kısas suçları dışında kalan tazir suçlarından bahsedilmekle birlikte; giriş, on üç bölüm kırk bir madde ve son sözden oluşmaktadır. Akabinde gerçekleşen 1851 tarihli ceza kanunnamesi ise 1840 tarihli kanununun sorunların çözümünde yetersiz kalması hasebiyle 1851 tarihli ceza kanunnamesi olan “kanun-ı cedid”⁴³ kabul edilmiştir. Tazir suçlarının yanı sıra hadd ve kısas suçlarının da yer aldığı bu kanunname ise üç bölüm ve kırk üç maddeden

³⁹ Geniş bilgi için bkz. Ahmet Akgündüz, “Ebussuud Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 10, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, (1997): 365-371.

⁴⁰ Geniş bilgi için bkz. Celia J. Kerslake, “Celâlzâde Mustafa Çelebi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 7, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, (1993): 260-262.

⁴¹ Ahmet Akgündüz, “Osmanlı Kanunnameleri (Doğuşu, Çeşitleri ve Tarihi Seyri)”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 10, Yeni Türkiye Yayınları, (2002): 28.

⁴² Mehmet Akif Aydın, “Osmanlı Ceza Hukuku”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 7, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, (1993): 481.

⁴³ Said Nuri Akgündüz, “Tanzimat Dönemi Osmanlı Ceza Hukukunun Kaynakları”, *AİBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 4, S. 8 (Güz 2016): 7.

oluşmakta olup 1840 tarihli ceza kanunnamesinin ötesine geçememiştir. 1810 Fransız Ceza Kanunu'nun tercüme edilmesiyle, Ahmet Cevdet Paşa başkanlığında sekiz kişilik bir heyet tarafından hazırlanılmış olan ve 1858'de ise Ceza Kanunname-i Hümayun olarak yürürlüğe giren bu kanunname giriş, üç bölüm ve iki yüz altmış dört maddeden oluşmaktadır. Bu kanunda suçlar, cinayet, cünha ve kabahat şeklinde üç bölüm şeklinde yer almıştır. Zaman içerisinde bir takım değişiklikler yapılmış olan bu kanunname 1926 yılında İtalyan Ceza Kanunu esas alınarak hazırlanan Türk Ceza Kanunu yürürlüğe girene kadar kullanılmıştır.⁴⁴

Temelden bir hukuk yapısı kurmak zorunda kalmadan ve yapısını İslam hukukundan alan Osmanlı devleti diğer alanlarda olduğu gibi ceza hukuku alanında da İslam hukukunun uygulamış olduğu esasları temel almıştır. İslam hukukunda olduğu gibi Osmanlı ceza hukukunda da suçlar ve cezalar had, kısas ve tazir olmak üzere tasnif edilmiştir.⁴⁵

Hadd, Lügatte menn anlamına gelir ve çoğul olarak hudud kelimesine bürünen bu tabir “Allah hakkı olmak üzere icrası icab eden cezalardır”⁴⁶ olarak belirtilmektedir. Hukuk literatüründe ise hadd, ceza tehdidinin sınırlarına girmeden bireyin aşmasına imkân olmayan engel olarak nitelendirilmiştir. Hadd suçu kaynaklarda bireyin işlemiş olduğu suçun değil uygulanacak olan cezanın adı olarak yer almaktadır. Nitekim klasik fıkıh kitaplarında ise yer alan bu kavram hem suç hem de ceza olarak adlandırılmıştır.⁴⁷

İslam hukukunun belirlemiş olduğu hükümler içerisinde yer alan hadd suçlarından dördü Kur'an'da belirtilmiştir. Bunlar zina, zina isnadı, hırsızlık ve yol kesmedir. Şarap içme ve sarhoşluk, irtidat ve isyan suçları ise Hz. Peygamberin uygulama ve beyanlarıyla belirlenen ceza yaptırımı olarak nitelendirilmektedir. Bu suç ayrımının yapılmasındaki en önemli faktör cezaların önceden kesin olarak belirlenmiş olup

⁴⁴ Mehmet Akman, “Osmanlı Ceza Hukuku Çalışmaları Üzerine Bir İcmal”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 3, S. 5, (2005): 489-491; Timur Demirbaş, *Ceza Hukuku Genel Hükümler*, (Ankara: Seçkin Yayıncılık 2007): 93-94; Ertan Gökmen, Ömür Yazıcı Özdemir, *812 Numaralı Ayniyat Defteri Işığında Aydın Vilayeti'nde suç ve Ceza (1866-1877) (İzmir, Manisa, Aydın, Denizli, Muğla)*, (İstanbul: Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, 2016): 21-22.

⁴⁵ Mustafa Şentop, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Ceza Hukuku: Kanunlar-Tadiller-Layihalar-Uygulama*, (İstanbul: Yayıncılık Matbaası, 2004): 13.

⁴⁶ Şamil Dağcı, *İslam Ceza Hukukunda Şahıslara Karşı Müessir Fiiller*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1996), 23.

⁴⁷ Şentop, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Ceza Hukuku: Kanunlar-Tadiller-Layihalar-Uygulama*, 16. ; Şamil Dağcı, *İslam Ceza Hukukunda Şahıslara Karşı Müessir Fiiller*, 23-24.

değişime ve farklı görüşlere kapalı olmasıdır. Bu cezaların yaptırımı da ağır olması hasebiyle cezaların uygulanabilmesi için kesinlik içermesi gerekmektedir.⁴⁸ Hadd suçunda işleyenlere işledikleri suçun türüne göre cezalar verilmektedir. Zina edene yüz sopa vurulması, hırsızın elinin kesilmesi, silahlı gasp, yol kesme ve eşkıyalık gibi suç işleyenlerin öldürülmesi, asılması, el ve ayaklarının çapraz kesilmesi veya sürgün edilmesi cezaları uygulanmıştır.⁴⁹ Ardından tasniflenmiş bir diğer suç ise kısastır. Lügatte kısas “ardından gitmek, iz sürmek, yaptığı işte birinin yolunu takip etmek; kesmek, eşitlemek ve misilleme yapmak”⁵⁰ anlamlarını içermektedir. İsim olarak kısas ise “mutlak eşitlik, bir şeyin iki tarafının birbirine denk olması; işlenen bir fiile ona denk bir fiille mukabele edilmesi”⁵¹ anlamına gelmektedir. Hukuki literatürde kısas, kasten işlenen adam öldürme veya yaralama suçunun failinin işlediği fiil cinsinden ve ona denk bir ceza ile cezalandırılmasını, fıkıhtaki teknik kullanımıyla kasten öldürdüğü kişiye karşılık failin öldürülmesini, kasten işlediği yaralama sonucu mağdurda bedeni fiziki zarar meydana getiren kimsenin benzeri şekilde cezalandırılmasını ifade etmektedir.⁵²

Kısasın uygulanabilmesi için bazı şartların bulunması gerekmektedir. Bunlar; öldürülen kişinin hayatı şariat tarafından devamlı korunmuş olmalı, ölen kişi öldürenin torunu, kölesi veya torununun kölesi olmamalıdır. Adam öldürme suçunu işleyen kimsenin suçu işlerken reşit olmalı ve akli baliğ olması gerekmektedir. Bu şartların gerçekleşmemesi durumunda kısas cezasının uygulanması mümkün değildir.⁵³ Ayrıca İslam hukukunda kısas şahsi şikâyetle bağlı bir ceza olarak kabul edildiğinden bu nedenle de kamu cezası olarak sayılmamıştır. Buradaki husus ise iki tarafın anlaşması söz konusu olduğunda kamu düzenini tehdit eden unsurun ortadan kalkmış olmasıdır.⁵⁴

⁴⁸ Mustafa Avcı, *Osmanlı Hukukunda Suçlar ve Cezalar*, (İstanbul: Gökkuşbu Yayınları, 2004): 161.

⁴⁹ Ali Bardakoğlu, “Hadd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 14, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, (1996): 548.

⁵⁰ Şamil Dağcı, “Kısas”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 25, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, (2002): 488.

⁵¹ A.g.m., 488.

⁵² A.g.m., 488-489.; İlhan Akbulut, “İslam Hukukunda Suçlar ve Cezalar” *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 52, S.1 (2003): 171.

⁵³ J. Schacht, “Kısas”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 6, (Eskişehir: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2001): 769.

⁵⁴ Ahmet İnanır, *İbn Kemal'in Fetvaları Işığında Osmanlı'da İslam Hukuku*, (Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları, 2005), 356.

İslam ceza hukukunda yer alan had ve kısasın dışında kalan suçlar için miktarı belirlenmemiş olan cezalara tazir denilmektedir. Lügatte tazir, yasaklamak, cezalandırmak zorlamak, reddetmek, terbiye etmek anlamlarıyla yer bulmaktadır. İslam hukukunun ana kaynağını teşkil eden Kur'an ve sünnette tazir cezalarıyla alakalı bir hükmün bulunmamasına bağlı olarak, cezanın devlet başkanı veya ona vekâlet eden hâkimin takdirine bırakıldığı suçlardır. Bu sebeple tazir suçlarını kaynaklar iki kısma ayırarak açıklamaya çalışmışlardır. Bunlardan birincisi had ve kısas suçlarında suçun unsurlarından herhangi birinin eksikliğinden oluşan problem veyahut mağdurun ya da yakınlarının suçluyu affetmesi durumunda oluşan had ve kısas cezasının uygulanamamasından doğan suçun tazir suçuna dönüşmesi olayıdır. İkincisi ise had ve kısas suçlarının dışında kalan ve bu suçlara uygulanacak cezanın tertip edilmesi, hâkimlere bırakılan suçlar olarak nitelendirilmektedir. Osmanlı ceza hukukunun en önemli bölümlerinden birini teşkil eden tazir cezası had ve kısas suçları dışında kalan geniş bir alanın düzenlenmesine sahip olmuştur.⁵⁵

Osmanlı Devleti daha önce de belirtildiği üzere hukukun diğer alanlarında olduğu gibi ceza hukuku alanında da İslam hukukunu uygulamış, ancak ceza hukukunda devlet başkanına düzenlenmesi için geniş bir alan bırakılmış olmasından dolayı bu alanda örfi hukuk düzenlenmesi yaygın olarak görülmektedir. Bu sebeptendir ki örfi hukuk alanında düzenlemelerin en çok yapıldığı alan da ceza hukuku olmuştur. Fakat bu düzenlemeler yapılırken ve suçluların cezalandırılmasında yetkili bir merci olan kadıların takdirine fazla bırakılmadan kanunnameler koyularak düzenleme esas alınmıştır. Şeri ceza hukuku kuralları fıkıh kitaplarında örfi ceza hukuk kuralları ise kanunnameler şeklinde oluşmuştur. Buna göre kadı, suçlunun had ya da kısas türlerinden birinin işlenmesi halinde vereceği cezanın kaynağını fıkıh kitapları oluştururken, bu suçların dışında kalan ve tazir olarak adlandırılan suçlarda ise kanunnamelere bakarak hüküm verme yetkisi vardır. Bununla birlikte cüzi bir kısmın kadıların takdirine bırakıldığı istisnai durumlar da söz konusu olmaktadır.⁵⁶

⁵⁵ Akbulut, "İslam Hukukunda Suçlar ve Cezalar" s.168. ; Akman, "Osmanlı Ceza Hukuku Çalışmaları Üzerine Bir İcmal", 24-25. ; Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, 233. ; Tuncay Başoğlu, "Ta'zir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 40, Diyanet Vakfı Yayınları, (2011): 198.

⁵⁶ Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, 234-239. ; Aydın, "Osmanlı Ceza Hukuku", 479-481.

Had ve kısas suçları dışında kalan ve kanunnameler ile düzenlenmekte olan suçların başında; kalpazanlık, sahte evrak ve özellikle sahte ferman ve berat tanzimi, kız ve kadın kaçırma, ırza geçme, kadın satma, yan kesicilik, meskene tecavüz, kundakçılık, görevi kötüye kullanma, vazifesini gerektiği gibi yapmama, bulunmuş malı sahiplenme yer almaktadır. Bunun yanı sıra tazir cezalarının uygulanabilmesi için de kişinin akli balığ olması gerekmektedir.⁵⁷

Tazir cezalarının belirlenmesinde ve hüküm verilmesinde suçun türü ve büyüklüğü, suçlunun hali ve meydana gelen zararlar suçun işlenmesine etki eden unsurlar belirleyici faktör olmaktadır. Bu sebeptendir ki tazir, dönemin şartlarına göre farklılık gösterebilmektedir. Kaynaklarda tazir cezalarında kötülüğün yayılmasını önleyecek bir ağırlıkta olması esas alınmakla birlikte; ölüm, hapis, çeşitli para cezaları, küreğe mahkûm olma, yüzü karalama, dağlama, sakalı kesme, belli organları kesme, kalebentlik ve sürgün cezalarına rastlanmaktadır. Bu cezalar arasından para cezaları önemli bir yer tutmakla beraber ödenecek miktarın kanunnamelerle bazen açıkça belirlenirken bazen de kadının takdir edeceği dayak cezasına göre bağlanmaktadır. Tazir cezalarında siyaset cezaları da yer almaktadır.⁵⁸

1.2. OSMANLI HUKUKUNDA HAPİS SİSTEMİ

Bir suç ve karşılığında ceza düşünüldüğünde hapis sözcüğü akla gelen ilk kavram olmuştur. Kuşkusuz bunda etkili olan faktör hapis cezasının en temel ve yaygın bir yaptırım aracı olarak görülmesinden ileri gelmektedir. Uygulanıldığında bireyi özgürlüğünden mahrum bırakılması amacını taşıdığından “*Hürriyeti bağlayıcı ceza*”⁵⁹ olarak da nitelendirilmektedir. Genel hatlarıyla bakıldığında hapis cezası bireyin özgürlüğünün kısıtlanması yoluyla yerine getirilen ceza şeklinde yorumlanmaktadır. Bireyin özgürlüğü, yaşama hakkından sonra sahip olduğu en temel değer olarak görülmektedir. Bununla birey çeşitli yoksunluk içerisine girmekte ve böylece de ceza ödetme amacının gerçekleşmesine olanak sağlamaktadır. Diğer taraftan ise suç işleme potansiyeline sahip olan bireyler için ibret oluşturarak caydırma işlevini de üstlenmektedir. Buna mukabil suça bağlı olarak verilen cezaların iyileştirme

⁵⁷ Heffening, “Tazir”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 12/1, (Eskişehir: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları 2001): 72.

⁵⁸ Başoğlu, “Ta’zir”, 200-202.

⁵⁹ Ezgi Aygün Eşitli, “Kısa Süreli Hapis Cezası ve Kısa Süreli Hapis Cezasına Seçenek Yaptırımlar”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 65, S. 1 (2016): 65.

çalışmalarıyla suçlunun yeniden topluma kazandırılmasına da elverişli olması olumlu bir tarafını göstermektedir. Bu nedenlerle hapis cezasının cezadan beklenen amacın gerçekleşmesinde en uygun ceza türü olduğu söylenebilmektedir.⁶⁰

Osmanlı hukukunda hapis, cezanın infaz edileceği bir kurum olmaktan ziyade muhakeme öncesi tutuklama mekânı ve uyarı amaçlı kısa süreli bir ceza aracı olarak kabul edilmiştir. Daha sonraki dönemlerde esas kimliğine kavuşan hapishane kavramı; haps olunan yer, cezaevi ve hapis cezasına çarptırılmış olanların bu cezalarını çekmek üzere kapatıldıkları yer manasını ifade etmekte ve halk arasında mahpushane olarak adlandırılmaktadır. Tanzimat öncesi dönemde Osmanlı Devleti'nde hapis cezası bireyin işlemiş olduğu suça göre farklı infaz şekilleri yer almaktadır. Mahpes kavramı içinde adlandırılan zindan⁶¹ın yanı sıra, bireyin gücünden yararlanılarak ağır işlerde çalıştırmayı içeren hapis cezası anlamında kürek⁶² ve prangabentlik⁶³, bir kale içinde yaşamaya zorlanması şekline ise kalebentlik⁶⁴ ve bir işkence çeşidi olarak adlandırılan tomruk gibi çeşitlilikler arz etmektedir. Aynı zamanda Osmanlı Devleti'nde “zindan, hapishane ve tevkifhane” günümüzde cezaevleri ve tutukevleri olarak adlandırılmaktadır. Her iki süreçte de aynı işlevi yerine getirmektedir.⁶⁵

⁶⁰ Enver Kumbasar, “Türk Hukukunda Cezanın Belirlenmesi”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, M. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, (2006): 51.

⁶¹ Hayri Fehmi Yılmaz, “Zindanlar”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. 7. (İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfının Ortak Yayını, 1993): 561.; Mümin Yıldıztaş, “Mütareke Döneminde Suç Unsurları ve İstanbul Hapishaneleri”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi İ. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, (1997): 35.; Yılmaz, “Zindanlar”, 562.

⁶² Neşe Erim, “18. Yüzyıl'da Osmanlı İmparatorluğunda Kürek Cezası”, *9th International Congress of Economic and Social History of Turkey, Dubrovnik- Croatia*, Türk Tarih Kurumu, (20- 23 August 2002): 183.; İdris Bostan, “Osmanlı Donanmasında Kürekçi Temini ve 958 (1551) Tarihli Kürekçi Defterleri”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S.37 (2002): 59-60.

⁶³ Şemsettin Sami, *Kamûs-i Türki*, Nşr: Ahmed Cevdet, C. 1 (İstanbul: İkdâm Matbaası, 1317), 350.; Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, C. 1 (İstanbul: Fey Vakfı Yayınları, 1990), 126.; Gönen, “Osmanlı'nın Yüzlerce Yıl Süren Cezalandırma ve Korkutma Refleksi: Pranga 'ya Vurma”, 169-170.

⁶⁴ Mustafa Avcı, “Osmanlı Uygulamasında İnfazı Özellik Gösteren Hapis Türleri: Kalebentlik, Kürek ve Prangabentlik”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 1, S. 1 (Ocak 2002): 1.; Ali Efdal Özkul, “18. Yüzyılın İlk Yarısında Kıbrıs'ta Kalebentler ve Cezirebentler”, Ed: Emine Gürsoy Naskali-Hilal Oytun Altun, *Hapishane Kitabı*, (İstanbul: Kitapevi Yayınları, 2005), 130-131.

⁶⁵ Ferit Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, 304. ; Şen, *Osmanlı'da Mahkûm Olmak Avrupalılaşıma Sürecinde Hapishaneler*, 2-3.

1.3. OSMANLI HUKUKUNDA HAPİSHANE REFORMU

1.3.1. Tanzimat Dönemi

Tanzimat lügatte “düzme, düzenleme, sıraya koyma, ıslah etmek”⁶⁶ anlamlarını içermekte, Arapçada ise tanzim sözcüğünün çoğulu şeklinde tanımlanmaktadır. Literatürde ise; “Mülki idareyi ıslah ve yeniden organize etme”⁶⁷ şeklinde yer almaktadır. Osmanlı Devleti’nde ise Tanzimat kavramı yapılan ıslahatların karşılığında kullanılan bir deyim halini almış ve ıslahatların yapıldığı dönem şeklinde nitelendirilmiştir. Eski Osmanlı terimi olarak yer alan nizam (düzen) sözcüğü Lale Devri’nde yeni yöntemle tertiplenmiş birlikleri bulunan ordu örgütü anlamını taşımaktadır.⁶⁸

18. yüzyılda Osmanlı Devleti, pek çok alanda olduğu gibi hukuk ve adalet sisteminde de güncel ihtiyaçlara cevap vermekte zorlanmaya başlamıştır. Osmanlı Devleti’nin Avrupalı Devletler karşısında gerilemeye başlaması ve Avrupalı Devletlerin Osmanlı topraklarında yayılcı bir politika gütmesi devletin bir dizi sorunlarla karşı karşıya kalmasına sebebiyet vermiştir. Avrupalı Devletlerin özellikle gayr-i müslim tebeaya yönelik kışkırtıcı faaliyetleri ve devletlerin topyekûn bir mücadeleye girişme isteği gayr-i müslimlerle ilgili yeni düzenlemelerin yapılması zaruri bir ihtiyaç halini almıştır. Tanzimat, Osmanlı Devleti’nin çöküşünü ve Avrupalı devletler karşısında çeşitli yönlerden geri kalışını yavaşlatmak ve durdurmak için girişilen bir yenilik hareketi olarak adlandırılmaktadır.⁶⁹ Osmanlı Devleti’nde uzun seneler diplomatlık yapan Fransız devlet adamı Engelhardt, Tanzimat hakkında “*Tanzimat her şeyden önce Avrupa’yı memnun etmek ve Türkiye’ye karşı daha tavizkâr ve yumuşak davranmasını sağlamak amacını güdüyordu*”⁷⁰ şeklinde görüş bildirmesi Tanzimat’ın gerekliliğini ortaya koymaktadır.

⁶⁶ Ali Akyıldız, “Tanzimat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 40 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011): 1.

⁶⁷ Akyıldız, “Tanzimat”, 1.

⁶⁸ Akyıldız, “Tanzimat”, 1.; Niyazi Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, (İstanbul: Doğu-Batı Yayınları 2000), 207.

⁶⁹ Ekrem Buğra Ekinci, Tanzimat Devri Osmanlı Mahkemeleri, *Yeni Türkiye Dergisi*, S. 31 (2000): 15-20.; Halil İnalçık, “Tanzimat Nedir ?” Ed: Halil İnalçık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, (Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2006), 31.

⁷⁰ Engelhardt, *Tanzimat ve Türkiye*, (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 1999), 13-14.

Tanzimat Fermanı, Mustafa Reşit Paşa tarafından Topkapı Sarayı'nın Gülhane Bahçesinde okunmasıyla ilan edilmiştir. (3 Kasım 1839) Bu ferman, Gülhane Bahçesi'nde ilan edilmesinden dolayı Gülhane Hattı Hümayunu adıyla da anılmıştır. Tanzimat'ın ne zaman sona erdiği hakkında farklı görüşler belirtilmektedir. Kimi görüşe göre Sadrazam Ali Paşa'nın öldüğü 1871 tarihi verilirken kimi görüşe göre ise Midhat Paşa'nın sürgüne gönderildiği 1877 yılı yer almaktadır. Bundan başka bazı görüşlere göre ise de; Meclis-i Meb'ûsân'ın kapatıldığı 1878 veya Düyûn-ı Umûmiyye İdaresinin kurulduğu 1881 tarihi söylenmektedir. Nitekim genel görüş olarak meclisin kapatıldığı 1878 yılı Tanzimat döneminin sona erdiği kabul edilmektedir.⁷¹

Tanzimat Devri Osmanlı Devleti'nde Avrupalılaşma adına önemli bir adım teşkil etmektedir. Tanzimat'ın kendinden önceki yapılan düzen çalışmalarına göre farklı özellikler taşımaktadır. Bu döneme gelinceye kadar ki süreçte yapılan yenileşme hareketleri devletin uğradığı yenilgiler göz önünde tutularak ağırlıklı olarak askeri alanda kendini göstermiştir. Yapılan bu düzenlemelerdeki amaç Osmanlı ordusunu Avrupa ordularıyla savaşacak seviyeye ulaştırmaktır. Fakat askeri alanda yapılan bu düzenlemeler ocak şeklinin dışına çıkamamıştır. Zamanla bozulan ve ihtiyaçlara cevap veremeyen sadece askeri alanda yapılan düzenlemelerle sınırlı kaldığı anlaşılmış ve toplum düzeninin yanı sıra idari mekanizmadaki aksaklıklar görülmüş, sosyal idari ve hukuki alanda yeni bir düzenlemeler yapması yoluna gidilmiştir. Ayrıca Osmanlı Devleti, Tanzimat dönemiyle birlikte keyfî ve kişisel yönetimden vazgeçerek kanuna geçmeyi amaç edinmiştir.⁷²

Tanzimat Fermanı'nın esasını teşkil eden önemli noktalardan birisi, müslim ve gayr-imüslim bütün tebaanın ırz, namus, can ve mal güveliğinin devlet tarafından güvence altına alınmış olmasını belirten bir ferman özelliğini taşımasıdır. Osmanlı topraklarında yaşayan insanların eşit sayılması, verginin belirli bir usule göre ayarlanıp toplanması ve askerlik görevinin düzenli bir sistemde yapılması ilan edilen fermana yer almıştır. Devletin önünde herkesin eşit sayılması vaadi bir anlamda zimmet

⁷¹ Akyıldız, “Tanzimat”, 1-2.; Paul Imbert, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yenileşme Hareketleri (Türkiye'nin Meseleleri)*, çev: Adnan Cemgil, (İstanbul: Engin Yayıncılık, 1909), 128.

⁷² Yavuz Abadan, “Tanzimat Fermanının Tahlihi”, *Tanzimat I*, (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1999), 44-47. ; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*, C. 5 (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2017), 178-179.

uygulamasının⁷³ da anlamını yitirdiğinin bir göstergesi olmuştur. Laiklik adına atılmış bir adım olarak değerlendirilmekte ise de fermanın ilanında bazı kesimlerin hoşnutsuzluğunu da beraberinde getirmiştir. Öyle ki Gülhane hattının okunmasından sonra Rum patriği, etrafındakilere ferman okunup kırmızı atlastan yapılmış olan keseye konulurken “*inşallah bir daha bu keseden dışarı çıkmaz*”⁷⁴ sözüyle hoşnutsuzluğunu dile getirmiştir. Bunda etkili olan etmen ise Hristiyan tebaadan Rumların imtiyazlı bir konumunun yitirilmesi ve sahip oldukları hakların bu fermanla ortadan kaldırılması anlamını taşımasından ileri gelmektedir.⁷⁵

Tanzimat Fermanı’nın bir önemli noktası ise; Şer’i hukukun düzenlenmediği sahalarda İslam hukuku padişahlara kanun koyma yetkisi tanımış olması ve bunun bir neticesi olarak yer alan örfi hukuk kuralları olarak adlandırılan kanunnamelerin varlığıyla padişahlara tanınan mutlak bir hak olan örfi ceza verme yetkisini Osmanlı Devleti’nde ilk defa bir padişah kendi isteğiyle vazgeçtiğini ve bu cezaların dini kurallara ve kanuna uygun olarak mahkemeler tarafından belirlenmesinin esas alınması teşkil etmektedir.⁷⁶

Tanzimat Fermanı, Anayasalı Rejiminin gerçekleşmesi hususunda atılan ilk ve önemli adım olarak nitelendirilmiştir. Padişahın tek taraflı olsa da kendisinin sınırlaması ilk defa bu ferman ile gerçekleşmiştir. Nitekim padişahın fermanla halkına tanıdığı hakları savunacağına ve onlara aykırı davranmayacağına dair yemine bağlı kalması kendisinden sonraki padişah olacak kişinin bu yemine bağlı kalma zorunluluğunun olmaması, hukuksal statünün fazlasına izin vermediğinin de açıkça göstergesini teşkil etmiştir. Buna rağmen ferman anayasalı rejimin gerçekleşmesinde bir merhale teşkil etmektedir. Halil İnalcık, Tanzimat’ı “*imparatorluğun bütün 19. Asır tarihini izah eden temel bir hadise; iktisadî-içtimai temelleri çürüyerek yıkılmaya yüz tutan bir imparatorluğun yeni prensiplerle yeniden kurulma teşebbüsü*”⁷⁷ olarak ifade etmiştir.

⁷³ Zimmet uygulaması; bir bölgenin fethedilmesinden sonra o bölgede kalarak hayatlarını devam ettirmek isteyen gayrimüslimler için İslam devletinin İslam hukuku çerçevesinde can, mal, din ve kültür gibi konularda himaye sağlaması ve gayrimüslimlerin de buna karşılık devlete vergi vermesi şeklinde olup uygulanmasıdır. Bu konu hakkında geniş bilgi için bkz. Muhammed Hamidullah, *İslam’da Devlet İdaresi*, çev. Hamdi Aktaş (İstanbul: Beyan Yayınları, 1998) ; Gülnihal Bozkurt, *Alman- İngiliz Belgelerinin ve Siyasal Gelişmelerinin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1996)

⁷⁴ Karal, *Osmanlı Tarihi Nizam- Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*, 187.

⁷⁵ Karal, *Osmanlı Tarihi Nizam- Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*, 185-188. ; Sabri Sürgevil, *Türkiye’de Çağdaşlaşma Hareketleri*, (İzmir: Ege Üniversitesi yayınları, 2005), 115.

⁷⁶ Bülent Tahirioğlu, “Tanzimat’tan sonra Kanunlaştırma Hareketleri”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, C.3 (İstanbul: İletişim Yayınları, 1985), 588.

⁷⁷ İnalcık, “Tanzimat Nedir ?”, 14.

Tanzimat Fermanının ilan edilmesindeki amaçlara bakıldığında devlet adamlarının “bu kötü durumdan kurtulmak için yeni kanunlar yapılması zorunluluğu” üzerinde hem fikir olmuşlardır.⁷⁸

Devlet kurumlarının yeniden yapılandırılması hususunda atılan bir adım olan Tanzimat fermanı, bunun yanı sıra asayiş suç ve ceza kavramalarına olan bakışı ve uygulamaları açısından da değişim ve gelişimlerin yaşandığı bir dönem teşkil etmiştir. Bu dönem içerisinde devlet adamları bir yandan siyasal sosyal ve ekonomik sorunların çözümü için çalışmalarda bulunurken bir yandan da toplum içinde huzur ve barışı sağlamanın ön koşullarından olan asayiş suç ve ceza konularının kapsadığı alanları düzenleme ve sistemli bir mekanizma haline dönüştürme çabası içerisine girmişlerdir. Bu bağlamdan hareketle suç ve suça bağlı tanımlamalar da 1840, 1851 ve 1858 tarihlerinde çıkarılan ceza kanunnameleri ile yeni düzenlemeler yapılmış, asayişin sağlanması ve toplumsal huzurun devamı için güvenlik sistemi değiştirilmiştir. Bir başka değişim ise İslam ceza hukukunda yer alan kısasa kısas ilkesi yürürlükten kaldırması şeklinde yaşanmıştır. Şer’iye mahkemelerinin yanında bir de Nizamiye mahkemeleri kurulmuştur. Meclisin yapısında değişimler meydana gelmiştir. Müslim ve gayrimüslim ayrımı yapılmaksızın tüm tebaanın yer alacağı bir düzen oluşturulma çabası içerisine girilmiştir. Bedene uygulanan cezalandırma anlayışı ise yerini suçluyu ıslah etme aracı olarak hapis ve hapishane sisteminin kurulmasına bırakılmıştır.⁷⁹

1.3.2. Islahat Fermanı ve Hapishaneler Sorunu

Tanzimat Fermanıyla birlikte Avrupalılaşıma hususunda önemli bir adım atan Osmanlı Devleti, topraklarında yaşayan müslim-gayrimüslim tebaa arasında ırz, namus, can ve mal güvenliği Ferman ile devlet tarafından güvence altına almıştır. Devlet’in yayımladığı fermana hapishanelerde yaşanan sorunların giderilmesi adına düzenlemelerin de yer alması hürriyeti bağlayıcı ceza sistemine geçiş aşaması göstermektedir. Nitekim Osmanlı Devleti suç ve ceza bağlamında ilerleme kaydetmişse de en büyük sıkıntı alınan kararların uygulamasında yaşanmıştır. Batılı Devletlerin, Tanzimat Fermanı’nın uygulanması konusunda yakından alakadar olması, Osmanlı Devleti’nde yaşayan gayri müslimler adına söz hakkı sahip olma isteğidir. Osmanlı

⁷⁸ Tahiroğlu, “Tanzimat’tan sonra Kanunlaştırma Hareketleri”, 589.

⁷⁹ Akyıldız, “Tanzimat”, 3-6.

Devletinde bu düşünceleri bertaraf etmek ve iç işlerine müdahaleyi önlemek maksadıyla hapishanelerin ilk defa denetlenmesi faaliyetini 1850 yılında gerçekleştirmiştir. Bunun neticesinde Tanzimat Fermanı'nın taşrada uygulanıp uygulanmadığını denetlemek üzere inceleme komisyon kurularak çalışmalara başlanmıştır.⁸⁰

Osmanlı Devleti'nin vadettiği hapishanelerin ıslah edilmesi meselesinde yapılan çalışmaları yeterli görmemesi ve hapishane konusunda yakinen ilgilenen İngiliz Elçisi Straford Canning İstanbul'daki bütün hapishaneleri gezip incelemelerde bulunmuştur. Bununla da kalmayan İngiliz elçisi Osmanlı vilayetlerinde bulunan İngiliz konsolosluklarına 30 soruluk bir anket göndermiştir. “*Query respecting prison and prison discipline*”⁸¹ olarak gönderilen bu anket ile konsolosların bulundukları vilayet hapishaneleri hakkındaki gözlemlenerek anket sorularının cevaplanıp bir an önce gönderilmesi talimatını vermiştir. İncelemelerde bulunan İngiliz Büyükelçisi Straford Canning 1851 yılında Osmanlı Hapishaneleri hakkında bir rapor hazırlamıştır.⁸² “*Memorandum on Impovement Of Prisons in Turkey / Türkiye'deki Hapishanelerin İyileştirilmesi*”⁸³ başlıklı raporda Osmanlı vilayet hapishanelerinde yaşanan sorunlara değinen ve mahkûmların sağlıklı bir ortamda bulunması adına kaloriferli hapishanelerin inşa edilmesi gereğinin yanı sıra, hücre tipi hapishanelerin yoksunluğu gibi tespitlerde bulunmuştur. Yabancı mahkûmların bulundukları hapishanelerin insanlık dışı bir vaziyette olduğuna ayrıca değinen elçi, yapılması gereken düzenlemeleri belirtmiştir.⁸⁴

Hapishanelerin ıslahatına dair sorunlar Kırım harbi sonrasın daha belirgin olarak Osmanlı Devleti'nin önüne çıkması, yeni bir fermanın ilan edilmesini de beraberinde getirmiştir. Kırım harbinin sona ermesinden hemen önce hazırlanarak savaşı sona erdiren Paris Barış Antlaşması ile batılı devletlerin hapishanelerde ıslah yapılmasına yönelik yoğun baskı oluşturmaları neticesinde 18 Şubat 1856'da Islahat Fermanı ilan edilmiştir. Fermanda can, namus ve hukuki eşitlik gibi esasları belirtmekle birlikte bu fermanın muhatabı daha çok gayri Müslimler olması özelliğiyle Tanzimat Fermanından ayrılmaktadır. Fermanda Gayrimüslimlerin lehine olan haklar kadar aleyhinde olan durumlarda teşkil etmiştir. Yayımlanan bu ferman Müslüman halkın nezdinde gayri

⁸⁰ Karal, *Osmanlı Tarihi Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*, 178-180.

⁸¹ Yıldız, *Mapushane*, 163-165

⁸² A.g.e., 163-165.

⁸³ A.g.e., 164.

⁸⁴ Şen, *Osmanlı'da Mahkum Olmak*, 20.

Müslimlere daha fazla haklar içeriyor olmasıyla hoşnutsuzlukla karşılanmıştır. Bakıldığı zaman gayri Müslimler de bu fermanın ilan edilmesinden sonra hoşnutsuzluklarını dile getirmişlerdir. Öyle ki daha önceden askerlikten muaf olan gayrimüslimler bu fermanla asker mükellefiyeti sayılmıştır. Papazların keyfiyetten aldıkları aidat paraları kaldırılarak bir maaşa bağlanması esas, fermanda yer alan maddeler arasındadır.⁸⁵

1.3.2.1. Islahat Fermanı Sonrasında Hapishanelere Yönelik Islah Çalışmaları

İlan edilen Islahat Fermanı'nın 23. maddesinde hapishane ve tevkifhane üzerine maddeler yer almaktadır. Söz konusu olan bu maddede hapishane ve diğer adli kurumlarda ıslahat hareketine girişileceği belirtilmiştir. Tanzimat Fermanı ile kanun önünde eşit sayılan Osmanlı tebaasının hakları Islahat Fermanıyla teyit edilmiştir. Buna göre yasada tek bir ceza kanunun uygulanması ve tüm vilayetlerde aynı infaz sisteminin uygulanması esas alınacaktı. Bununla birlikte maddede dikkat çeken bir husus da keyfi uygulamanın önüne geçilmesi ve bedene yönelik uygulanan işkencenin kesin olarak yasaklanması olmuştur.⁸⁶

Batılı Devletlerin “hapishanelerin ıslahı” dayatmasına karşın Osmanlı Devleti bu müdahaleleri önlemek ve ıslah çalışmalarının somut bir delili olarak 1856'da Ferman'ın ilan edilmesinden bir ay sonra Maliye Hazine Bütçesi'ne “*hapishaneler için tertib olunan*”⁸⁷ başlığı altında 2.500.000 kuruş ödenek koyulması olmuştur. Bununla birlikte hapishaneler konusunda uzman olan İngiliz Binbaşı Mösyö Gordon'u devlet hizmetine alınarak hapishanelerle ilgili çalışmalar yapılması istenmiştir.⁸⁸

Devlet bünyesine alınan Binbaşı Mösyö Gordon yaklaşık bir buçuk sene hapishanelere yönelik çalışmalarda İstanbul merkez olmak üzere birçok vilayette bulunmuştur. Tersane Zindanlarını gezmeyi de ihmal etmeyen Gordon, burada kalan mahkûmların insanlık dışı bir halde bulunduğunu gözlemlemiştir. Gordon'un düşüncesine göre “*bir hapishaneyi cehenneme çevirmek için*”⁸⁹ ihmal edilmesi, yeterli olmaktadır. Nitekim Osmanlı hapishanelerinin durumu bundan farksız olmadığı bu

⁸⁵ Yıldız, *Mapushane*, 163-165.

⁸⁶ Yıldız, *Mapushane*, 163-165; Halim Demiryürek, *Osmanlı Hapishaneleri (1913-1914)*, (İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılığı, 2019), 23.

⁸⁷ Yıldız, *Mapushane*, 172.

⁸⁸ Demirbaş, “Hürriyeti Bağlayıcı Cezaların ve Cezaevlerinin Evrimi”, 31.

⁸⁹ Yıldız, *Mapushane*, 173.

düşüncesini kanıtlar niteliktedir. Osmanlı Devleti aynı tarihlerde Binbaşı Gordon yanı sıra bir İngiliz Subay olan Amiral Slade’i de Osmanlı bünyesine dâhil etmesi, ıslahat konusunda verilen çabayı göstermektedir. Hapishanelerin ıslahına yönelik çalışmalarda görev alan Gordon ve Slade yapmış oldukları gözlemler sonucunda bir rapor hazırlanarak 1858 yılında Meclis-i Tanzimat, Meclis-i Vükela ve Padişah Sultan Abdülmecid’e sunmuşlardır. Mahkûmların cezalarını çektikleri mekânlar ilk kez hapishane olarak nitelendiği bu raporda üçlü suç tasniflemesi, mahkûmların bulundukları ortamın sağlık koşullarına uygun hale getirilmesi, kadın mahkûmlar için hapishane inşa edilmesi gibi öneriler yer almıştır. Meclis-i Tanzimat, Meclis-i Vükela ve Padişah Sultan Abdülmecid tarafından bu rapor kabul edilmiş ve bu rapor önderliğinde 1858’de yeni ceza kanunnamesi çıkarılmıştır. 1810 Tarihli Fransız Ceza Kanunnamesi’nin çevirisi olarak adlandırılan bu kanunname mahkûmların suçlarına göre cinayet, kabahat ve cünha olarak isimlendirilmiş ve işlemler bu ad üzerine yapılmıştır. 1858 Ceza kanunnamesi ile ilk Osmanlı hapishanesinin Yanya’da inşa edilmiş olması devletin ıslahat konusundaki tavrını da ortaya koymaktadır.⁹⁰ Öyle ki 1858 ceza kanunnamesinin hemen ardından 1859’da Muhakemat Nizamnamesi yürürlüğe konmuştur. Bu kanun diğer kanunlardan farklı olarak Zaptiye Müsteşarı ve Divan-ı Zaptiye Reislerinin görev ve sorumlulukları belirtilmiştir. Bu kişiler hapishanelerde gerekli görülen ıslahatları bildirmekle sorumlu tutulmuşlardır. Osmanlı Devleti’nin bu ve buna benzer atılımlarla taahhüt ettiği ıslah çalışmaları Batılı Devletlerin nezdinde karşılık bulmamıştır.⁹¹ İngiltere’nin yakından takip ettiği ıslah çalışmalarını yetersiz görmesiyle İstanbul Elçisi Henry Bulver İngiltere hükümetinin talebi üzerine 1860’da Osmanlı Hariciye Nezaretine bir nota göndermiştir. Mahkûmların “*vahşi hayvanlar gibi vahim mahallerde tevkif olunduğu*”⁹²’nu vurgulayan İngiltere Elçisi Bulver’e göre, Osmanlı Devleti’nin içinde bulunduğu ekonomik durum tam anlamıyla ıslahat yapılmasına engel olsa da hapishanelerin bulunduğu kötü durumun düzeltilmeye çalışılmaması kabul edilemezdi. Bu sebeple mahkûmların yaz aylarında çeşitli işlerde çalıştırılarak çadırlarda kalabileceği ve hapishane sorunlarının başında gelen sağlık probleminin de böylelikle ortadan kalkacağı fikrini ortaya atmıştır.⁹³

⁹⁰ Yıldız, *Mapushane*, 190-196

⁹¹ Ahmet Çiçen, “II. Meşrutiyet Dönemi Cezaevi Islahatı”, Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (2010): 22.

⁹² Yıldız, *Mapushane*, 198.

⁹³ Yıldız, *Mapushane*, 196.

Hapishanelerin ıslahına yönelik ortaya konan kanun ve nizamnameler uygulanma sahasında etki gösterememesinin sebebi ekonomik güçlüklerle birlikte Batılı Devletlerin müdahaleci tavrı olarak görülmüştür. 1860'da verilen notanın karşılık bulmaması üzerine İngiltere Elçiliği bir yıl sonra Edmund Stanley imzalı hürriyeti bağlayıcı ceza kapsamında bir hapishane projesini sunmuştur. Bu projede Avrupa sistemi model alınarak açık havada mahkûmlara çalışma zorunluluğundan bahsedilmiştir. Osmanlı Devleti'nin iç müdahalelerle olduğu bu dönemde 1861'de tüm vilayete bir yazı göndererek hapishanelerin tamir edilerek eksiklerin giderilmesi ve sağlık koşullarına uygun hale getirilmesi hususunda uyarı yapılmıştır. Islahat Fermanı, Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahale edilmesi yönünde Batılı Devletlere resmiyet kazandırmıştır. Bu bağlamda İngiltere Osmanlı Devleti'nin taahhüt ettiği ıslah çalışmalarını yakından takip etmiş yeterli görülmeyen alanlarda müdahale etmeyi üzerine almıştır. 1862'de İngiltere bir nota vererek kendi vatandaşlarını Tersane Zindanlarından alınarak Zaptiye Nezaretine nakil edilmesini gündeme getirmiştir. Kürek cezasına hükmedilen mahkûmların Zaptiye Nezareti'nde kalamayacağını, sadece yabancı mahkûmlar için değil Osmanlı tebaasında bulunan tüm mahkûmlara yönelik ıslah çalışmalarının yapılacağı ve Tersane Zindanı'nın yenileceği belirtilerek bu istek reddedilmiştir.⁹⁴

Hapishaneler konusunda birçok rapor hazırlanmasına ve alınan kararların uygulanması hususunda ortaya çıkan sorunlara rağmen 1870'de ilk ciddi adım Padişah tarafından atılmıştır. Padişahın iradesiyle hapishaneler konusunda eğilim verilmiş ve 1871'de yapılan çalışmalar sonucu mahkûmların daha insani hayat sürdürebilecekleri bir hapishane inşa edilmiştir. Sultanahmet meydanında Sadrazam ve Vükela tarafından merasimle açılan İstanbul Umumi Hapishanesi'ne halk büyük ilgi göstermiş ve üç gün boyunca halkın ziyaretine açık kalmıştır. Diğer hapishanelere örnek teşkil edilmesi için inşa edilen bu hapishanede kadın, erkek ve çocuklar için ayrı koşullar yapılmış, sağlık koşulları da göz önüne alınarak hastane, revir, çamaşırhane, gibi yerler bu hapishanede dikkat çeken unsurlar arasında olmuştur. Hapishane donanımının sağlanmasında mahkûmlara yatak yorgan ve giyisi yardımları yer almıştır. Hapishane ıslahının en somut

⁹⁴ Yıldız, *Mapushane*, 222-223.

haliyle meydana getirilen bu hapishaneler görevini kötüye kullanan memurlar ve mahkûm sayısındaki artış sebebiyle istenilen sonuç elde edilememiştir.⁹⁵

1878 yılına değin hapishane çalışmaları kapsamında vilayetlerde hapishane inşasına girişilmiştir. Diyarbakır, Sivas, Amasya gibi vilayetlerde yapılan bu hapishaneler iki katlı ve tuğladan yapılmış olması, ısınma, sağlık, temizlik konularda yetersizliği sonraki zamanlarda bir problem olarak çıkması ve hapishanenin kapasitesi üzerinde mahkûm barındırması reformların gerekliliğini vurgulamaktadır. Batılı Devletlerin iç işlerine müdahalesini engellemek amacıyla İngiltere, İtalya, Fransa, ve İsviçre’de uygulanan hapishane kanunları örnek alınmış ve 1880 yılında Memalik-i Mahruse-i Şahane’de Bulunan Tevkifhane ve Hapishanelerin Dâhili İdarelerine Dair Nizamname Layihası yayınlanmıştır.⁹⁶

Bu layiha ile hapishane ve tevkifhaneler yeniden düzenlenmesiyle birlikte mahkûm ve zanlıların aynı yerlerde tutulmaması öngörülmüş, mahkûmların iâşeleri Devlet tarafından sağlanarak çalışma zorunluluğu getirilmiştir. II. Abdülhamit devrinin yaşandığı bu dönemde insan hayatını sonlandıracak fiillerin kaldırılması, sürgün ve hapis cezalarına hükmedilen mahkûmların sayısında artış yaşanmasında önemli bir etken olmuştur.⁹⁷

1880 Tarihli Hapishaneler Nizamname Layihası altı fasıl ve doksan yedi maddeden oluşmaktadır. Ana hatlarıyla her kaza, liva ve vilayet merkezinde birer tevkifhane ve hapishane bulundurulması esas alınmıştır. Tevkifhane ve hapishane ile tutuklu ve mahkûmların ayrımı yapılarak kabahatten ağır cinayet suçundan hafif suç işleyenlerin üç aya kadar mahkûm olanlar kazada üç seneye kadar hapis cezası alan mahkûmlar sancak, üç sene ve daha fazla ceza alan mahkûmlar ise vilayet hapishanelerinde mahkûmiyetlerini sürdürecekleri layihada belirtilmiştir. Tevkifhane ve hapishanelerde kadın mahkûmların kalacağı birer daire yer alması bu madde içerisinde yer almaktadır. Tevkifhane ve hapishanelerdeki memur ihtiyacına göre bir Müdür,

⁹⁵Gizem Parlakoğlu, "II. Abdülhamit Dönemi Hapishanelerin Genel Özellikleri ve Uygulamaları", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, (2018): 27.

⁹⁶ Kent Schull, "Tutuklu Sayımı: Jön Türklerin Sistematiği Bir Şekilde Hapishane İstatistikleri Toplama Çalışmaları ve Bunların 1911-1918 Hapishane Reformu Üzerine Etkileri", *Osmanlı'da Asayiş Suç ve Ceza 18. Ve 20. Yüzyıllar*, Derleyenler: Noemi Levy ve Alexandre Toumarkine; Çev: Özlem Tuna, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, yıl yok), 220.

⁹⁷Şen, *Osmanlı'da Mahkum Olmak*, 32-33.

Başkâtıp, Kâtıp, Ser Gardiyan, gerektiği kadar Gardiyan, Doktor, Çamaşırcı, Hapishane için bir Aşçı, bir İmam ve kadın mahkûmların asayişini sağlamak üzere Kadın Gardiyanlardan oluşması yapılan düzenlemeler yapılmıştır. Tevkifhane ve hapishane memurlarının görev ve sorumlukları ikinci fasılda anlatılmıştır. Mahkûmlara yapılacak iâşe yardımları ve bu yardımların miktarları üçüncü fasılda belirtilmiştir; çalışma zorunluluğunun getirildiği bu layihada mahkûmların mesleklerine göre ayrımı yapılarak çalışma sürelerinin ne kadar olacağı dördüncü fasılda yer almıştır. Tevkifhane ve hapishanelerin asayişi arttırılması hususunda kurallar düzenlenerek mahkûmların hapishane içerisinde uyması gereken kurallar beşinci fasılda ifade edilmiştir. Mahkûmların ibadetleriyle ilgili kısım da altıncı fasılda yer almıştır. II. Abdülhamit döneminde düzenlenen layihaya riayet edilmesi hususunda özen gösterildiği her liva ve vilayetlere de birer hapishanelerin varlığından söz etmek mümkün olsa da, devletin içinde bulunduğu siyasal, sosyal ve ekonomik durumun yanında hapishane yönetiminde eski usulün devam ettirilmesi sonucu hapishanelerle ilgili düzenlemeler tam anlamıyla uygulanamamıştır.⁹⁸

Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durum ve Batılı Devletlerin müdahaleci tavrı karşısında yapılan ıslahat girişimleri çıkarılan kanunlarda uygulanması esasları belirtilerek sorunlar giderilmek istenmiştir. Bu sebeptendir ki Osmanlı Devleti Avrupa'da gerçekleşen hapishaneler kongresini yakından takip etmiş ve 1872 yılında Londra'da yapılan ilk Uluslararası Ceza Kongresini Osmanlı temsilcileri izlemişlerdir.⁹⁹ 1890 yılında Rusya'da gerçekleşen hapishaneler Kongresine ise katılımcı olarak Osmanlı Devleti adına Ceza işleri Müdürü Celal Bey, katılmıştır. Kongrede Görüşlerini ve Osmanlı Devleti'ndeki hapishane ıslahatına dair çalışmalardan bahseden Celal Bey Rusya'da görüşülen konuları rapor halinde Osmanlı Devleti'ne sunmuştur. Bu rapor doğrultusunda 1896 yılında II. Abdülhamit tarafından Dâhiliye Nezareti bünyesinde "Tesri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu" kurdurmuştur. 1908 yılına kadar varlığını sürdüren bu komisyonun öncelikli konuları arasında hapishanelerdeki sağlık sorunları yer almıştır. Yapılan bu çalışmalara rağmen mali durumun yetersiz derecede olması,

⁹⁸Gültekin Yıldız. Osmanlı Devleti'nde Hapishane Islahatı (1839-1908), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü (2002): 104-105.

⁹⁹ Schull, "Tutuklu Sayımı: Jön Türklerin Sistematiik Bir Şekilde Hapishane İstatistikleri Toplama Çalışmaları ve Bunların 1911-1918 Hapishane Reformu Üzerine Etkileri", 221.

hapishanelerin mevcut durumu ve siyasi yapıdaki zayıflıklar istenilen değişimi gerçekleştirememiştir.¹⁰⁰

1.3.3. II. Meşrutiyet İle Hapishanelerin Genel Durumu

1876 yılında I. Meşrutiyet ilan edilmesinin ardından 1877-1878 Osmanlı- Rus savaşındaki yenilgi üzerine Sultan II. Abdülhamit meclisi tatil ederek anayasayı askıya almıştır. II. Abdülhamit'in döneminde Jön Türk Hareketi kuvvet bulmuş ve 1908 yılında padişaha Meşrutiyet'i yeniden ilan ettirmişlerdir. Jön Türkler 1908'de yönetime geçtiklerinde Osmanlı Devleti'ndeki hapishaneler kötü şartlarda idare edilmekteydi. Bu sebeple yapılan ilk icraatlardan birisi hapishanelerle ilgili sorunların giderilmesi olmuştur. Osmanlı Mebuslar Meclisi'nde 1909 yılında gerçekleştirilen bütçe görüşmeleri sırasında Dâhiliye Nazırı Halil Bey hapishanelerin idaresine ait öneri sunmuş ve Meclis "Dâhiliye Nezareti" ne bağlı kalmak şartıyla "Hapishaneler İdaresi"nin kurulmasını onaylamıştır. Daha sonra bu idareye "Mebani-i Emiriye ve Hapishaneler Müdüriyeti" unvanı vermiştir. Dâhiliye Nezaretine bağlı bir şube olarak ifade edilen "Mebani-i Emiriye ve Hapishaneler İdaresi" taşralardaki hükümet konaklarının inşaat, tamirat, binaların kiralanması, mahkûmların iâşe ihtiyaçlarının giderilmesi ve memur maaşlarının düzenlenmesine kadar pek çok konu bu idarenin sorumluluğunda olmuştur.¹⁰¹

Hapishane Müdüriyetinin kurulmasıyla birlikte hapishanelerin düzenlenmesi meselesi ivme kazanmıştır. Hapishanelerde belirli bir nizam oluşturulmak istenerek bu konuda genelgeler yayınlanmıştır. 1912 yılında Hapishaneler Müdüriyeti kapsamlı bir hapishane istatistiği kampanyası başlatılmıştır. Yemen'den Balkanlara, Hicaz Bölgesinden Basra'ya kadar tüm tevkifhane ve hapishanelerde bulunan mahkûmların yaş, cinsiyet, etnik köken, eğitim, hangi suçtan dolayı mahkûm oldukları gibi bilgiler hapishane yönetimine gönderilen yazıyla bildirilmesi istenilmiştir. Ayrıca Hapishaneler Müdüriyeti araştırmayı doğru bir şekilde yürütmeyen kişiler hakkında gerekenin yapılacağı bildirmiş ve 1912 Mart ayında bu bilgilerin kendilerine ulaşması için belli aralıklarla uyarılarda bulunmuştur. Gönderilen raporların değerlendirmesinin ardından 4 Nisan 1912 yılında en kapsamlı hapishane reformu yürürlüğe girmiştir. Buna göre hapishane ve tevkifhanelerin tek tip mimari planda yenilenmesi esas alınmıştır.

¹⁰⁰ Demiryürek, *Osmanlı Hapishaneleri (1913-1914)*, 25.

¹⁰¹ Şen, *Osmanlı'da Mahkum Olmak*, 52-53.

Hapishanelerin düzenlenmesine ilişkin bir diğer genelge ise 1915 yılında yayınlanmıştır. Bu genelge de inşa edilecek Hapishane ve Tevkifhaneler hakkında bilgiler yer almıştır.¹⁰²

Yapılan çalışmalar ve alınan kararlarda pek çok tevkifhane ve hapishane inşası gündeme geldiyse de devletin içinde bulunduğu durum ve bu dönemde yaşanan Balkan Savaşları ve ardından da I. Dünya Savaşının meydana gelmesiyle istenilen reform hareketlerine başarıya ulaşamamıştır.¹⁰³

¹⁰² Schull, “Tutuklu Sayımı: Jön Türklerin Sistematiik Bir Şekilde Hapishane İstatistikleri Toplama Çalışmaları ve Bunların 1911-1918 Hapishane Reformu Üzerine Etkileri”, 212-214.

¹⁰³ Şen, *Osmanlı’da Mahkum Olmak*, 52-53.

İKİNCİ BÖLÜM

20. YY. BAŞLARINDA ERZURUM HAPİSHANESİ

2.1. ERZURUM ŞEHİRİ'NİN TARİHÇESİ

Kaynaklar Erzurum şehrinin kuruluş tarihi olarak Milattan 4000 yıl öncesini işaret etmektedir. Yerleşik yaşama geçen ve hatta ilk halk olarak bilinen Urartuların bu şehirde yaşadığı bilinmektedir. Daha sonraki yıllarda sırasıyla Hurriler, Hititler, İskitler, Medler, Persler, Partlar, Romalılar, Sasaniler, Araplar, Bizanslar ve Osmanlılar bu alanda varlıklarını sürdürmüşlerdir.¹⁰⁴

Anadolu Bölgesinin en eski kentlerden birisi olarak zikredilen Erzurum şehri, yüzyıllar boyunca farklı isimlerle anılmıştır. Kaynaklardan bahisle Karantis, Karin ya da Garin, Kağak, Erzen gibi isimlerle anılması kuşkusuz bu şehirde varlık sürdüren devletlerin değişkenliğiyle ilgili bir durumdur. Oğuz ve Selçuklu topluluğunun şehri, Arz-ı Rum ya da Erzen-er-Rum olarak adlandırmasıyla daha sonraki yıllarda şehrin ismi Erzurum şekline bürünmüştür. Tarihsel süreç içerisinde birçok medeniyete ev sahipliği yapmış olan Erzurum, coğrafi konumu ve önemli ticaret yolları ağında bulunmasının yanı sıra askeri bir merkez olma özelliğine de sahiptir. Stratejik bir mevkide bulunması her ne kadar ticaret yollarını şekillendirse de şehrin birçok devletin istilasına maruz kalmasına da yol açmıştır. Kafkasya ve İran'dan gelen büyük yolların Anadolu'ya açılan tek kapısı konumunda bulunan şehir doğu ve kuzeydoğu yönünden Anadolu'ya girmeye çalışan devletlere karşı Anadolu'nun savunulmasında da bir kale vazifesi görmüştür. Bu sebeptendir ki Roma-İran ve Bizans-Selçuklu İmparatorluklarının hâkimiyet rekabeti bu bölgede gerçekleşmiştir.¹⁰⁵

Erzurum şehrinin Osmanlı Devletine hangi tarihte ilhak edildiği konusunda belirli bir tarih olmamasına karşın tarihçiler Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran Seferi'ne giderken Erzurum beyi Sevindik-Han'a gönderdiği Fetihname ile burayı tabiiyetini aldığından ama savaş sonrasında yine Safevilerin himayesine girdiğinden bahsetmektedirler. Ancak Osmanlı Devleti Safevi tehlikesinin bertaraf edilmesiyle bu şehri ele geçirmiştir.¹⁰⁶ Yavuz Sultan Selim'in 1517'de Mısır'a düzenlediği sefer sonrası

¹⁰⁴ Tahsin Aşıroğlu, "Erzurum İlinin Tarihçesi", *50. Yıl Armağanı Erzurum ve Çevresi*, C. 1, Atatürk Üniversitesi Yayınları, (1973): 65. ; Alperen Kayserili, *Erzurum Şehri'nin Kültürel Coğrafyası (Maddi Kültür Öğelerine Göre)*, (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 2014), 79.-80.

¹⁰⁵ Abdürrahim Şefi Beygu, *Erzurum Tarihi, Anıtları, Kitabeleri*, (İstanbul: Bozkurt Basımevi, 1936), 15-20.

¹⁰⁶ Kültür Konseyi Derneği, *81 İlde Kültür ve Şehir Erzurum*, (İstanbul: Acar Basım, 2012), 51. ; Enver Konukçu, *Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum*, (Ankara: Yükseköğretim Kurulu Matbaası, 1992), 139-140.

doğuya sevk edilen ordu nihayetinde Erzurum şehri Osmanlı topraklarına ilhak edilmiştir. Kaynaklarda belirtildiği üzere 1534'te Erzurum'a gelen Osmanlı padişahı Kanuni Sultan Süleyman buranın harap halde bulunması nedeniyle imar faaliyetlerinde bulunulması için emir vermiştir. Yapılan imar faaliyetleriyle birlikte Kanuni Sultan Süleyman döneminde şehir önce sancak, daha sonra beylerbeyliği merkezi olarak anılmıştır. Erzurum şehri Kars, Çıldır, Van, Muş gibi şehirleri nüfuzunda bulunması sebebiyle Erzurum Beylerbeyi zikredilen bu şehirlerin yönetme yetkisine sahiptir. Erzurum şehri askeri bir üs haline gelmesi ile birlikte 1845'te eyalet halini almıştır. 1845'te yapılan yeni düzenlemelerle birlikte şehirde ayaklanmalar baş gösterdiyse de bunlar bastırılmıştır. 1858 yılına gelindiğinde ilk anayasal düzenleme gerçekleşmiş ve “eyalet” sisteminden “vilayet” sistemine geçiş yaşanmıştır. Bu sistemi kalıcı hale getirmek için 1864'te Teşkil-i Vilayet nizamnamesi yayınlamış ve bu nizamnameye göre vilayet sistemi şekillenmiştir. Günümüzde Erzurum şehri Türkiye Cumhuriyeti Devleti sınırları içerisinde yer almaktadır.¹⁰⁷

2.2. ERZURUM HAPİSHANESİ'NİN YERİ VE İNŞASI

Erzurum hapishanesiyle ilgili arşiv belgeleri 19. yüzyıl sonu ile 20. yüzyıl başlarında yoğunlaşmaktadır. Bu belgelerde genellikle hapishane yönetimi, mahkûmlar, mahkûmlara yapılan yardımlar, mahkûmların affı ve tahliyeleri, kadın hapishaneleri, yabancı mahkûmlar, tadilat ve tamirat, nakil olayları, mahkûmların sağlık sorunları, firar olayları gibi konular yer almaktadır.

Erzurum hapishanesinin hangi tarihte inşa edildiği hakkında bir bilgiye sahip olmamamıza karşın ulaşabildiğimiz en eski belge 18 Kasım 1880 tarihli bir belgedir. Bu belgede Erzurum merkez hapishanesinde mahkûmların firar etmek için koğuşların döşeme tahtalarını kaldırarak gizli bir tünel yapmaya çalıştıklarının tespit edildiği yer almaktadır. Devamında mahkûmların oluşturduğu bu tahribatın bir an önce giderilmesi için çalışıldığı ve herhangi bir firara sebebiyet verilmeksizin tamirat işlemlerine başlanıldığı ancak devam ettirilemediği bildirilmiştir. Bunun üzerine Erzurum vilayeti, bu tamiratın yapılması için 5 bin 400 kuruşa ihtiyaç olduğu ve bu paranın gönderilmesi isteği Dâhiliye Muhasebesi'ne bildirilmiştir.¹⁰⁸

¹⁰⁷ Elif Çolakoğlu, “Kent Tarihi ve Yerel Yönetim İlişkisi Yönüyle Erzurum”, *Türk İdare Dergisi*, S. 479 (Aralık 2014): 37-39.

¹⁰⁸ BOA, İ.ŞD., 52/2908, lef.2

Dâhiliye Muhasebesi'nin cevap yazısında meselenin anlaşıldığı ancak hapishaneye ait keşif defterinin gönderilmediği ayrıca daha önceki tamirat üzerine düzenlenen meblağın gönderildiğinden şimdiki ihtiyacın karşılanamayacağı bildirilmiştir.¹⁰⁹ Bu belgeden hareketle 1880 tarihinden önce de bir hapishanenin var olduğu anlaşılmakta ise de hapishanenin nerede yer aldığı ve ne zaman kurulduğu hakkında bir belgeye rastlanılamamıştır.

Hapishanelerin geçici tamiratlarla yürütülmesi, sonraki zamanlarda da aynı sorunun gün yüzüne çıkmasına sebep olmuştur. Öyle ki 22 Ekim 1886 tarihinde Erzurum vilayeti merkez hapishanesinin yeniden inşa edilmesine yönelik 40 bin kuruşun karşılanması için Maliye Nezareti ile yazışmalar yapılmıştır. Bu yazışmalar neticesinde hapishanenin yeniden inşa edilmesi için harekete geçildiyse de yapılan kazılarda hapishane temelinin çürük olduğu anlaşılmıştır. Vilayetin getirdiği çözümlerde ise keşif yerinin tekrardan gözden geçirilmesi kararlaştırılmış, ardından hapishanenin yeniden inşa edilmesi yerine var olan hapishanenin tamir ve tadilatı için 3 bin 280 kuruşa ihtiyaç duyulduğu Maliye Nezareti'ne bildirilmiştir.¹¹⁰ Maliye Nezareti'nden gelen cevapta önce bu talep uygun görülmüş ve ödeneğin gönderileceği ifade edilmiştir. Fakat 5 Ocak 1887 tarihinde gelen yeni bir yazıda ise hapishanenin tamirat ve tadilatı ile ilgili masrafların vilayet mallarından karşılanması istenmiştir.¹¹¹

Erzurum merkez hapishanesinde, 1880-1919 tarihleri arasında hapishane memurları ile gerek Jandarma kolordu komutanlığı gerekse yüksek makam arasında tamirat ve tadilat ile ilgili pek çok yazışmaların yapıldığı belgelerden tespit edilebilmektedir. Osmanlı hapishanelerinin genelinde olduğu gibi Erzurum merkez hapishanesinin tamirat ve tadilat sorunlarında öne çıkan hususlardan biri de gerekli görülen hapishane eksikliklerin tümüyle giderilememiş olmasıdır. Yapılan yazışmalarda hapishanenin tadilat ve tamiratı için ayrılan bütçenin miktarına ve o anki ihtiyacın önceliğine göre kısım kısım yapıldığı anlaşılmaktadır. Fakat gerekli görülen ödenekler sağlansa da hapishane sorunlarına kalıcı bir çözümünden ziyade kısa vadeli çözümler olmuştur.

¹⁰⁹ BOA, İ.ŞD.,52/2908, lef.1

¹¹⁰ BOA, DH.MKT.,1390/12, lef.1

¹¹¹ BOA, DH.MKT.,1401/42

Erzurum merkez hapishanesinin tamiri ile ilgili sorun 24 Kasım 1889 tarihinde keşif defterleri ile birlikte Dâhiliye Nezareti'ne bildirilmiştir. Dâhiliye Nezareti tarafından tamiratın uygun görülmesi dâhilinde gerekenin yerine getirileceği bildirildiyse de bir sonuç alınamamıştır.¹¹² Bir yıl kadar kısa bir sürenin ardından her ne kadar hapishane sorunları giderilmeye çalışılsa da kısa süreli çözümler aynı sorunların tekrarına sebebiyet vermiştir. Öyle ki 1890 tarihine ait belgede; Erzurum merkez hapishanesinde tamire ve temizliğe ihtiyaç duyulan koğuşlar için Dâhiliye Nezareti'nden müfredat defteriyle beraber paranın harcanması konusunda izin istenilmiş olması hem tamir hem de sağlık sorunlarının varlığını göstermektedir.¹¹³

Aynı sorunu 28 Eylül 1892 tarihinde Erzurum merkez hapishanesi memurlarından Saffet Bey, koğuşların tamir edilerek daha işlevsel hale getirilmesi adına 5 bin 812 kuruşa ihtiyaçları olduğu yazısını Dâhiliye Nezareti'ne bildirmiştir.¹¹⁴ Gönderilen bu yazıya cevabın gelmemesi üzerine 31 Ekim 1892 tarihinde tekrar yazı yazılmış ve Erzurum merkez hapishanesinin durumunun kötü bir hal aldığı, yapılamayan tamiratın üzerine yeni sorunların eklendiği ve ihtiyacın 19 bin 680 kuruşa ulaştığı bildirilmişse de bir sonuç alınamamıştır.¹¹⁵ 6 Temmuz 1899 tarihinde ise Erzurum valisi Nazım Bey, merkez hapishanesinin harap bir halde olduğunu ve yeniden inşa edilmesine yönelik isteğini hapishaneye ait keşifname ile birlikte Dâhiliye Nezareti'ne bildirdiyse de yine bir sonuç alınamamıştır. Bunun üzerine vali Nazım Bey, 12 Haziran 1900 tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne gönderilmek üzere tekrar bir yazı yazmış ve daha önceki yazıda keşifnamenin sunulduğunu belirtilerek merkez hapishanesinin yeniden inşa edilmesine yönelik isteği bir kez daha tekrarlamıştır. Bu yazının ardından Dâhiliye Nezareti, Erzurum merkez hapishanesine ait belgelerin ıslahat komisyonuna gönderildiği ve olayın araştırılarak gereğinin yerine getirileceği yönünde cevap vermiştir. Bununla birlikte Erzurum vilayetine konu hakkında bilgi verileceği bildirilmişse de hapishanesinin yeniden inşa edilip edilmediği hakkında bir bilgiye rastlanamamıştır.¹¹⁶

¹¹² BOA, DH.MKT.,1697/109

¹¹³ BOA, DH.MKT.,2026/35, lef.1

¹¹⁴ BOA,İ.DH.,1299/12

¹¹⁵ BOA, İ.DH.,1299/12, lef.2

¹¹⁶ BOA, D.TMIK.S.,37/52

Erzurum merkez hapishanesinin karşılaştığı sorunların yanı sıra deprem gibi doğal afetlerin meydana gelmesi de vaziyeti içinden çıkılmaz bir hale getirmiştir. Örneğin, 1 Mart 1902 tarihli yazıda Erzurum valisi Nazım Bey, Erzurum’da bir deprem meydana geldiğini ve bu yüzden hapishanenin zarar gördüğünü belirtmiştir. Hapishanenin yeniden inşa edilmesi için Dâhiliye Nezareti’ne keşifname, harita ve resimlerin yer aldığı bir telgraf gönderilmiş, hapishanenin kötü durumda olduğu hatırlatılarak yapılacak işlemlerin hızlandırılması talep edilmiştir.¹¹⁷ Gönderilen yazıya bir cevap gelmemesi üzerine 26 Nisan 1902 tarihli bir telgraf daha yollanmıştır. Bu defa Dâhiliye Nezareti, 5 Mayıs 1902 tarihinde vilayetten gönderilen yazının ıslahat komisyonuna verildiğini ayrıca araştırmanın yürütüldüğünü Erzurum vilayetine bildirmiştir.¹¹⁸ Her ne kadar vilayete cevap olarak araştırmanın yürütüldüğü bilgisi gönderildiyse de hapishane inşası için olumlu bir sonuç alınamamıştır. Şöyle ki 14 Temmuz 1902 tarihli yazıda Erzurum merkez hapishanesinin yeniden inşası hakkında talep tekrarlanmış, depremden dolayı hapishanede hasar meydana geldiği, bu durumun ne sağlıklı bir ortama ne de asayişin sağlanmasına uygun olduğu belirtilmiştir. Yazının devamında ise hapishanenin yeniden inşasına, eğer buna izin verilmeyecekse hiç olmazsa bazı yerlerin tamir edilmesi istenmiştir.¹¹⁹

2 Kasım 1902 tarihinde tamiratla ilgili sorunlar tekrar dile getirilmiştir. Yazıda depremin meydana getirdiği sorunlara değinilerek tahribatın giderilmesinin yanı sıra hapishanenin tamir ve inşası için keşif evrakı ile birlikte ihtiyaç duyulan meblağ yeniden talep edilmiştir.¹²⁰

Benzer şekilde yazışmalar bundan sonraki süreçte de devam etmiştir. Şöyle ki, 26 Eylül 1903 tarihinde merkeze gönderilen yazıda Erzurum merkez hapishanesinin yeniden inşasının gerekli olduğu ve inşaat masrafı olarak yaklaşık 4 milyon kuruşun düzenlenerek gönderilmesi hususunun altı çizilmiştir.¹²¹ Buna rağmen yazıya bir cevap

¹¹⁷ BOA, DH. TMIK.S.,36/ 79 ; BOA, ŞD.,2719/ 31, lef.5

¹¹⁸ BOA, DH. TMIK.S.,39/13, lef.2

¹¹⁹ BOA, DH.TMIK.S.,39/13 Osmanlı Devleti’nde hapishane sorunlarının Erzurum Vilayetiyle sınırlı olmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim 15 Temmuz 1902 tarihli yazı Çankırı, Kala-i Sultaniyye ve Lâpseki tevkifhanesinde de benzer sorunlar yaşandığını göstermektedir. Adı geçen yerlerde depremin hapishanelerde meydana getirdiği hasarlara değinilerek yenileme çalışmasının gerekli görüldüğü ve bu ihtiyaçların keşif evrakıyla birlikte Şurayı Devlet’e gönderildiği belirtilmiştir. Keşif evrakında tamirâtı için 4 milyon küsur kuruşa ihtiyaç duyulduğu bildirilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. BOA, BOA, DH. TMIK.S.,37/64, lef.7

¹²⁰ BOA, DH. TMIK.S., 37/64, lef.3

¹²¹ BOA, ŞD., 2719/31, lef.13

gelmemiş ve masraflar karşılanamamıştır. Dolayısıyla hapishanelerde problemler artmış, 1903 yılında dile getirilen sorunlar 1904 tarihinde de devam etmiştir. Üst üste gönderilen yazılara nihayet 1904 yılında cevap verilmiş ve maliyece tasarrufa gidildiği, tamirat için istenilen ödeneğin ancak merkez tarafından izin verilmesi durumunda Erzurum merkez hapishanesine gönderilebileceği ifade edilmiştir.¹²² 3 Şubat 1904 tarihli yazıda Erzurum valisi Nazım Bey, hapishanenin hali hazırda bulunduğunu ve mahkûmların korunması için inşaatın tamamlanması gereğini ifade ederek inşaatın bir an önce başlanması için Dâhiliye Nezaretinden izin istemiştir.¹²³ 21 Mart 1904 tarihli yazıdan anlaşıldığı üzere tamirat için gereken meblağ hakkında bir sonuç alınamamıştır. Hapishanenin tamiri için gereken 322 bin 563 buçuk kuruşun Dâhiliye Nezaretince hesaplanarak hazineden gönderilmesi için komisyona bildirildiği haberi vilayete gönderilmiştir.¹²⁴

Hapishane yabancı elçiler tarafından da teftiş edilmiştir. 20 Kasım 1904 tarihinde Erzurum valisi padişaha hapishanenin durumu hakkında bir yazı göndermiştir. Yazıda Erzurum hapishanesinin Rusya, İngiltere ve Fransa konsolosları tarafından gezildiği belirtilmiştir. Konsoloslar hapishanenin bölmelere ayrılması ve binanın zemin katında eklemeler yapılmasını önermiştir. Aynı zamanda hapishanedeki eksiliklerin tamamlanması hakkında bilgi alarak bağlı oldukları elçiliklere bildireceklerini ifade etmişlerdir. Erzurum valisi, merkez hapishanenin yeniden inşa edilmesi hakkında merkeze yazı gönderildiğini fakat bunun henüz uygulanamadığını konsoloslara bildirmiştir. Ayrıca hapishanenin bazı bölümlerinin uygunsuz olmasına rağmen tutukluların korunduğunu bildirmiştir.¹²⁵ 16 Ekim 1907 tarihinde Dâhiliye Nezaretine bir telgraf çekilmiştir. Yazıda Erzurum merkez hapishanesine ait bazı yerlerde sorunların çıktığı ve hapishanesine tamirat yapılması gerektiği bildirilmiştir. Tamirat masraflarının Dâhiliye Nezareti'nce karşılanması talep edilmiştir.¹²⁶

Gelen cevapta ise Erzurum hapishanesinde tamir ve inşasına ait işlemin Dâhiliye Nezareti tarafından karşılanması gerektiği yazılsa da taşradaki resmi dairelerin inşaat ve tamirati için Maliye Nezareti'ne nakil edilmesi gerektiği bildirilmiştir.¹²⁷

¹²² BOA, MB..HPS.,5/39, lef.2

¹²³ BOA, DH.TMIK.S.,52/33, lef.1

¹²⁴ BOA, DH.TMIK.S.,52/33, lef.2

¹²⁵ BOA, Y..PRK.UM.,72/71

¹²⁶ BOA, DH.MKT.,1197/47

¹²⁷ BOA, DH.MKT.,1197/47, lef.2

Erzurum valisi 21 Ağustos 1908 tarihli başka bir yazıda yine hapishane duvarının tamire ihtiyacı olduğundan bahsederek bununla ilgili masrafın karşılanmasını Dâhiliye Nezareti'nden istemiştir.¹²⁸ 24 Eylül 1908 tarihinde vilayete gelen cevapta, bu konu hakkında gelen talebin Maliye Nezaretine gönderildiği ifade edilmiştir.¹²⁹ Bunun üzerine 29 Haziran 1909 tarihinde Erzurum vilayeti Maliye Nezareti'ne bir yazı gönderilmiştir. Yazıda; bütün inşaat ve tamirata ait işlemlerin hazine tarafından yapılması, dolayısıyla Erzurum hapishanesindeki koğuşların sıva ve badana masrafı olan 4 bin 500 kuruşun harcanmasına izin verilmesi istenmiştir. Gelen yazıda Maliye Nezaretinin adı geçen hapishanenin durumu araştırılacağı ifade edilmişse de nihai bir sonuç alınamamıştır.¹³⁰

16 Mart 1911 tarihine geldiğinde Erzurum valisi Celal Bey, hapishanenin durumu hakkında Dâhiliye Nezareti'ne daha öncesinde bir yazı yazıldığı ancak cevabın gelmediğini belirterek 6 Nisan da yine hapishanenin durumu ele alınmıştır. Erzurum merkez hapishanesindeki iki koğuşun harap duruma gelmesi sebebiyle, içinde kalan mahkûmların başka koğuşlara nakledildiği bildirilmiştir. Bununla birlikte hapishane heyeti tarafından bu iki koğuş ile ilgili keşif yapıldığı ve bunun neticesinde tamirin hemen yapılamayacağı, koğuşların yıkılacak derecede harap bir halde olduğunu ifade eden bir rapor yazıldığı bilgisi verilmiştir. Hapishane heyetince düzenlenen bu rapor dâhilinde, keşif evrakı ve haritaların da sunulmasıyla bu iki koğuşun ya yeniden inşası, ya da tamir edilmesi gerektiği hususunda hangisi daha uygun görülürse gereğinin yapılması için istekte bulunulmuştur.¹³¹ Dâhiliye Nezareti 16 Mart 1911 tarihli yazıya binaen, vilayete gönderdiği telgrafta Erzurum hapishanesinin söz konusu iki koğuşunun yeniden inşa edilmesinin uygun görüldüğünü fakat hapishanenin yeniden düzenlenmesi ve bunun için de bu koğuşların tamiratına ait bilgilerin de keşif varakasıyla beraber gönderilmesini ifade etmiştir.¹³² Erzurum vilayeti ise, hapishaneye ait bilgi ve keşif varakasının Dâhiliye Nezareti'ne gönderildiğini ve ikinci şube tarafından 2 Nisan 1911 tarihinde görüldüğüne dair cevap yazısının alındığını ifade etmiştir. Dâhiliye Nezareti'nden ikinci şubenin, olayın incelenmesi için üçüncü şubeye aktardığı görülmektedir ki üçüncü şubenin

¹²⁸ BOA, DH.MKT.,2623/18

¹²⁹ BOA, DH.MKT.,26233/18, lef.3

¹³⁰ BOA, DH.MKT., 2894/87, lef.2

¹³¹ BOA, DH.MB..HPS.,34/10, lef.2

¹³² BOA, DH.MB..HPS.,34/10

Dâhiliye Nezaretine 20 Nisan 1911 tarihinde bilgi verdiği anlaşılmaktadır. Buna göre yapılan inceleme sonucunda, 16 Mart 1911 tarihli yazı üzerine Erzurum hapishanesi için ifade edilen iki koğuşun yeniden inşa edilmesine kadar harap halde olan koğuşların tamirinin mümkün olduğu belirtilerek, tamiratın yapılacağı yer hakkında gönderilen keşif varakasına cevap verilmiştir.¹³³ Söz konusu iki koğuşun bundan sonraki süreçte yeniden inşası gerçekleşmemiştir.

Erzurum merkez hapishanesinin geçirmiş olduğu tadilat ve tamiratların sadece meydana gelen hasarlardan ibaret olmadığı arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır. Öyle ki, Erzurum valisi Mehmet Emin Bey, Maliye Nezaretine gönderdiği telgrafta hapishanenin darlığı sorunun giderilmesi için iki oda ile bir koğuşun yapılarak hapishaneye eklenilmesinin gerekli olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca bu işlem için 24 bin 124 kuruşa ihtiyaç olduğu ve keşif evrakıyla birlikte paranın gönderilmesini istemiştir.¹³⁴ Gönderilen telgrafa cevabın gelmemesi üzerine Erzurum valisi Mehmet Emin Bey, 15 Haziran 1911 tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne hapishanenin durumunu belirterek ihtiyaç duyulan paranın acilen gönderilmesini istemiştir.¹³⁵ Dâhiliye Evrak Kaleminden Mehmet Said Bey 28 Haziran 1911 tarihinde Maliye Nezareti'ne daha önceden yazı gönderildiğini hatırlatan bir yazı yazıldığı, ancak cevabın henüz gelmediğini Erzurum valisi Mehmet Emin Bey'e cevap olarak bildirmiştir.¹³⁶ Bu yazının Erzurum merkez hapishanesine ulaşmasının ardından Mehmet Emin Bey, tekrar bir yazı kaleme alarak meselenin bir an evvel sonuca ulaştırılmasını istemiştir.¹³⁷ Dâhiliye Nezareti'nin Erzurum vilayetine gönderdiği cevapta ise istenilen paranın hesaba katılarak Maliye Nezareti'ne bildirildiği ancak cevabın kendilerine ulaşmadığını belirtmişlerdir. Yazışmalar neticesinde istenilen paranın yaklaşık iki ay sonunda vilayete ulaştığı anlaşılmaktadır. Nitekim toplu cevap mahiyetinde 4 Eylül 1911 tarihinde Erzurum vilayetine bir yazı yazıldığı ve söz konusu paranın 19 Ağustos tarihinde vilayet defterdarlığına gönderildiği belirtilmiştir.¹³⁸

1914 yılına gelindiğinde ise Erzurum merkez hapishanesinin muhafazası hususunda yaşanan aksaklıklar dile getirilmiştir. 13 Ocak 1914 tarihinde Erzurum valisi

¹³³ BOA, DH.MB..HPS.,34/10, lef:2 – 2

¹³⁴ BOA, DH.MB..HPS.,34/36

¹³⁵ BOA, DH.MB..HPS.,34/36, lef.3

¹³⁶ BOA, DH.MB..HPS.,34/36, lef.4

¹³⁷ BOA, DH.MB..HPS.,34/36, lef.2

¹³⁸ BOA, DH.MB..HPS.,34/36, lef.5-1; BOA, DH.MB..HPS.,34/36, lef.5-2

hapishanenin muhafazasını sağlayan kapıların tamirata ihtiyacı olduğunu ve bu sorunun giderilmesi hususunda Dâhiliye Nezareti'ne bir yazı göndermiştir. İlk etapta kışla bahçesindeki kapının tamir edilmesi gündeme gelindiye de tamirat için maliyetin yüksek olacağı düşüncesiyle uygun görülmemiş ve alternatif yollar aranmıştır. Bunlardan birisi hapishanenin cadde tarafına bakan kapının açılması olduysa da hem kapının muhafazasız oluşu firara sebebiyet verebileceği hem de düzen ve nizamda başarılı olunamayacağı endişesiyle bu düşünceden vazgeçilmiştir. Nihayetinde ise kışla bahçesindeki kapının tamir edilmesi için Dâhiliye Nezareti'nden bu kapının tamir edilmesi için paranın inşaat mevsimine kadar gönderilmesi istenmiştir.¹³⁹ Gelen cevapta olağanüstü durum sebebiyle maliyenin tasarrufa gittiği belirtilmişse de tamiratın zorunluluğu nedeniyle bu durumun farklı olduğu ifade edilmiştir.¹⁴⁰ Böyle bir cevabın gelmesi üzerine Erzurum valisi, merkez hapishanenin tamiratıyla ilgili istenilen paranın gönderileceği düşüncesiyle tamir edilmesi gerekli olan kapının ayrıntılı bir şekilde keşif varakasını Dâhiliye Nezaretine göndermiştir.¹⁴¹ Dâhiliye Nezareti bu yazıları dikkate alarak Maliye Nezareti'ne Erzurum merkez hapishanesinin tamirati için ödenek göndermesi hususunda bir yazı göndermiştir.¹⁴² Fakat gelen cevapta olağan üstü durum nedeniyle maliyenin tasarruf tedbirleri aldığı ve bu nedenle de Erzurum merkez hapishanesinin tamiri için istenilen paranın gönderilmesine imkân olmadığı bildirilmiştir.¹⁴³

Bunların yanı sıra Erzurum merkez hapishanesinin hapishane içerisindeki suyuolları ve çeşmelerin tamir edilmesi hakkında da yazışmalar yapıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim 11 Mart 1917 tarihli yazıya göre Erzurum valisi, merkez hapishanesi suyuollarının bozulduğunu ve çeşme ihtiyacının olduğunu Dâhiliye Nezareti'ne bildirerek, gerekenin yapılmasını keşif varakasıyla birlikte göndermiştir. Aynı zamanda bu işlemin inşaat mevsiminden önce yapılabilmesi için ihtiyaç duyulan 7 bin 617 kuruşun gönderilmesini istemiştir.¹⁴⁴ 30 Haziran 1917 tarihinde ise Dâhiliye Nezareti, vilayet tarafından istenilen para ile keşif varakasının birlikte kaydedilerek bilgilendirme yazısı cevap olarak gönderilmiştir.¹⁴⁵ Erzurum vilayetine kaydın alındığı bildirilmiş fakat istenilen paranın

¹³⁹ BOA, DH.MB..HPS.,5/39, lef.3

¹⁴⁰ BOA, DH.MB..HPS.,5/39, lef.2

¹⁴¹ BOA, DH.MB..HPS.,5/39, lef.5

¹⁴² BOA, DH.MB..HPS.,5/39

¹⁴³ BOA, DH.MB..HPS.,5/39, lef.4

¹⁴⁴ BOA, DH.MB...HPS., 17/2, lef.3

¹⁴⁵ BOA, DH.MB..HPS.,17/2

gönderilip gönderilemeyeceği konusunda bir cevabın gelmemesi üzerine 4 Eylül 1917 tarihinde Erzurum valisi tekrar hapishanenin durumunu belirten bir yazı kaleme almıştır. Söz konusu yazıda, merkez hapishanesinin su ihtiyacının karşılanması amacıyla hapishane içerisine doğru suyollarının yapıldığı ve bu yol ile mahkûmların su ihtiyacının temin edildiği ifade edilmiştir. Devamında bu suyollarının zamanla tahrip olmasıyla yeniden tamir edilmesinin hâsıl olduğunu ve bunun için de 7 bin 617 kuruşa ihtiyaç olduğu, keşif varakasıyla beraber gönderildiği yer almaktadır.¹⁴⁶ Yazılan yazının ardından üç ay sonra cevabın geldiği anlaşılmaktadır ki hapishane çeşmesi ile suyollarının tamiri için istenilen para Aralık 1917 gönderilmiştir.¹⁴⁷

1917- 1919 yılları arasında ise Erzurum Merkez Hapishanesi'nin tadilat ve tamirat sorunlarıyla ilgili herhangi bir kayda rastlanmamaktadır. Bu durum söz konusu yıllar arasında hapishanede sorunların olmadığı anlamına gelmez. 6 Mayıs 1919 tarihli yazıda Erzurum vilayetinden Dâhiliye Nezareti'ne, merkez hapishanesi ile ilgili hapishane koşullarının duvar, döşeme ve çerçeve tamirâtı için 20 bin 680 kuruşa ihtiyaç olacağına dair bir keşif evrakının gönderildiği ifade edilmiştir.¹⁴⁸ Gönderilen keşif evrakının ardından cevap gelmemesi üzerine hapishanenin sorunlarıyla ilgili tekrar bilgilendirme yazısı yazıldığı anlaşılmaktadır. 24 Mayıs 1919 tarihli yazıda Erzurum valisi, merkez hapishanesinde yapılan teftiş sonucunda bazı bölgelerin tamire ihtiyaç olduğunu belirterek, tamir edilecek yerleri ayrıntılı bir şekilde anlatan keşif evrakının daha önceden gönderildiğini ve ihtiyaç duyulan 20 bin 680 kuruşluk ödemenin gönderilmesini istemiştir.¹⁴⁹ 2 ay gibi bir sürenin sonunda 29 Temmuz 1919 tarihinde Dâhiliye Nezareti Erzurum vilayetine cevaben bir yazı yazarak hapishane koşullarının duvar, döşeme, çerçeve gibi tamirâtı için gerekli olan paranın gönderileceği ifade edilmiştir.¹⁵⁰ İhtiyaç duyulan paranın gönderileceği yazısının akabinde Dâhiliye Nezareti yapılan tahkikat sonucunda keşif yönteminin karıştırıldığından ötürü Erzurum vilayetinden tekrar keşif evrakı istemesinin yanı sıra¹⁵¹ yapılan tahkikat sonucunda

¹⁴⁶ BOA, DH.MB..HPS.,17/2, lef.2

¹⁴⁷ BOA, DH.MB..HPS.,17/2, lef.1

¹⁴⁸ BOA, DH.MB..HPS.,16/42, lef.5

¹⁴⁹ BOA, DH.MB..HPS.,16/42, lef.3

¹⁵⁰ BOA, DH.MB..HPS.,16/42

¹⁵¹ BOA, DH.MB..HPS.,16/42

merkez hapishanesinin tamire ihtiyacı olan tarafın 14 bin 716 kuruşa ve duvarın 20 santim gibi bir uzunlukta tamir olunacağına dair bir yazı göndermiştir.¹⁵²

Erzurum merkez hapishanesinin sorunlarının giderilmesi için yapılan tadilat ve tamiratların yüzeysel ve günü kurtarmaya yönelik olduğunu söylememiz mümkündür. Zira yapılan çalışmalarda kalıcı çözüm üretilememiş aksine sorunların artmasına sebebiyet verilmiştir. Bu dönemde Osmanlı Devleti siyasal, sosyal ve ekonomik sorunları yaşaması nedeniyle hapishanelere istenilen düzeyde eğilememiştir. Hapishanelerdeki tamirat ve tadilat sorunları, mahkûmların sağlık sorunlarını ve aynı zamanda asayiş ve nizamın sağlanmasında da zorluklar meydana getirmiştir. Nitekim 4 Ağustos 1919 tarihli yazıda Erzurum valisi, Dâhiliye Nezareti'ne yazdığı yazısında; merkez hapishanesinin koğuşlarda meydana gelen tahribat sonucu mahkûmların diğer koğuşlara nakledilmesiyle hapishane genelinde mahkûmların sığmadığını belirtmiş, bundan dolayı da hapishanede sağlık sorunlarının hâsıl olacağı endişesini dile getirmiştir. Bununla beraber mahkûmların koğuşlara sığmaması hasebiyle nizam ve asayiş sağlamada müşkül bir duruma düşüleceğini de belirten Erzurum valisi, bu koğuşların tadilatının yapılması için giderlerin karşılanmasını istemiştir. Eğer tahrip olunan koğuşların tamamı tamir edilemeyecekse de şimdilik bir koğuşun tamir edilmesi isteğini dile getiren vali, bunun için daha önceden gönderilen keşif evrakıyla beraber hesaplanan 14 bin 716 kuruşun Dâhiliye Nezareti tarafından gönderilmesini istemiştir.¹⁵³ Dâhiliye Nezareti, her ne kadar ihtiyaç duyulan paranın gönderileceği yönünde Erzurum vilayetine cevap verdiyse de paranın gönderilip gönderilmediği hakkında bir belgeye rastlanılamamıştır.¹⁵⁴

¹⁵² BOA, DH.MB..HPS.,16/42, lef. 2

¹⁵³ BOA, DH.MB..HPS.,16/42, lef. 4-1

¹⁵⁴ BOA, DH.MB..HPS.,16/42, lef.4-2

Tablo 2.1: 29 Ağustos 1919 Tarihinde Hazırlanan Erzurum Merkez Hapishanesine Ait Keşif Evrakı¹⁵⁵

İNŞAAT NEVİ	Benzeyen Kısımlar	Kolon			Çar Çabuk	Fiyat	
		Dolu	Arz	İrtifa			
Hapishane Koğuşunun Döşemesi	1	900	8,50	—	76,50	170	13005,50
Pencereler İçin Çerçeve Vs.	2	200	1,00	—	4,00	370	1500,00
Küçük Pencere İçin Çerçeve Vs.	1	00,80	0,60	—	0,48	440	211,20
Yekûn							14.716.20

2.3. ERZURUM HAPİSHANESİ'NİN YÖNETİMİ

Hapishanelerde memur ve ücretli olarak çalışarak hizmette bulunan kişilerin kadrolarının açılması ve görevli kılınması vilayetler kanunun 10. maddesinde yer almaktadır. Kaymakam ve mutasarrıflarca seçilen kişiler, valilik makamınca onaylandıktan sonra göreve başlamaktadır.¹⁵⁶

Osmanlı Devleti vilayet hapishanelerindeki en büyük problemlerin başında gelen asayişin sağlanması ve hapishane yönetimi kadrosunda oluşan sorunların giderilmesi için vilayet hapishanelerinde memur sayısını arttırmıştır. Erzurum vilayetinde de suç ve cinayet işleyenlerin sayısında artış olmasıyla devlet bu vilayete memur tayinleri gerçekleştirmiştir. Erzurum merkez hapishanesine müdür, gardiyan, kâtabın yanı sıra zaptiye memurunun sayısının artırılması hususunda 26 Aralık 1860 tarihinde vilayete yazı gönderilmiştir. Memurlara verilecek maaş hususunda da bilgiler içeren yazıda 750 kuruşa Ahmet Ağa'nın tomruk müdürü ve 300 kuruş maaş ile Mustafa Efendi'nin kâtip olarak tayin edilmesi ile birlikte 100 kuruş maaşla bir gardiyanın yer alması, 70 kuruş da iaaşe yardımı yapılması bildirilmiştir. 10 zaptiye memurunun daha tayin edileceği Erzurum vilayetinde asayişin sağlanması için gereğinin yapılması istenilmiştir.¹⁵⁷

Bir işin usulüne göre yapılıp yapılmadığını yerinde denetleyip sonucu bir raporla bağlı bulunduğu kuruma bildirmekle görevli olan müfettişlerin görev yaptıkları kurumlardan birisi hapishanelerdir. Müfettişler, herhangi bir kurumdan emekli olduktan sonra da yeterliliklerine göre tekrar kurumlarda görev almışlardır. Buradan hareketle

¹⁵⁵ BOA, DH.MB..HPS.,16/42, lef.4-2

¹⁵⁶ Şen, *Osmanlı'da Mahkûm Olmak*, 152-153.

¹⁵⁷ Erzurum haricinde memur sayısı artırılan vilayetlerden birisi de Edirne hapishanesi olmuştur. Ayrıntılı bilgi için Bkz. BOA, MKT.MVL.,121/70, lef.1

maaş konusunda bir ikililik ortaya çıkmaktadır ki bu sorun belgelerde ele alınan bir konu olmuştur. Emekli olunduktan sonra tekrar görevlendirilmesi yapılan müfettişlere, emeklilik maaşı mı, müfettişlik maaşı mı, yoksa her iki maaşın birden ödenmesi mi gerekeceği hususunda ikilemi ortaya çıkarmakta ise de Muhasebe Nezaretî'nden gönderilen cevap yazılarıyla çözümlenmeye çalışılmıştır. 17 Kasım 1889 tarihli yazıda Erzurum merkez hapishanesine askeriye den emekli olduktan sonra müfettiş olarak tayin olan Mustafa Efendi'nin daha öncesinde askeriyede görev ifa ettiğı ve buradan emekli olmasıyla da emeklilik maaşı aldığı belirtilmiştir. Mustafa Efendi'nin müfettişlik maaşı için uygun görülen 500 kuruşun verilmesi durumunda emeklilik maaşının verilip verilmeyeceğı hususu Muhasebe Nezaretine bir yazı ile sorulmuştur. Gelen cevapta ise maaş kararnamesi hükmüne binaen, adı geçen müfettişliğe tayin olunan emekli askere verilecek maaşın, memurun ihtiyaçlarına karşılık geldiğı yapılan işlemler neticesinde anlaşıldığı belirtilmiştir. Bu netice ile Mustafa Efendi'ye memuriyet maaşı için 500 kuruşun verileceğı ve diğer emeklilik maaşı kesin olup her iki maaşın da verilmesi gerektiğı ifade edilmiştir.¹⁵⁸

Osmanlı Devletinde memur olarak çalışan kişilerin aldıkları maaşların yetmemesi durumunda zaman zaman zam talebinde bulunulduğı ve Maliye Nezaretî'ne yazılan bu taleplere uygun görülmesi durumunda zam yapıldığı görülmektedir. 2 Temmuz 1890 tarihinde Erzurum vilayetine gönderilen yazıda, merkez hapishanesinde kâtip olarak çalışan Abdurrahman Efendi'nin maaşına zam yapılması talebinde bulunması üzerine, vilayetin bu talebi değerlendireceğı ifade edilmiştir.¹⁵⁹ Vilayetin zam talebini değerlendirileceğı bilgisi sonrasında bir sonuç alınamaması üzerine Abdurrahman Efendi bu isteğini 28 Ağustos 1890 tarihinde yinelemiştir. Vilayet zam talebini Maliye Nezaretî'ne bildirmesi üzerine kâtipin maaşı zamlı haliyle 169 kuruşa çıkarıldığı ancak Erzurum merkez hapishanesinin kâtip istihdamıyla maaş tahsisatına dair bir bilgi olmadığından Abdurrahman Efendi'nin hangi tarihten itibaren maaş verildiğı ve kimin emriyle işe başladığına dair Maliye Nezaretî'ne bilgi verilmesi istenilmiştir.¹⁶⁰

1880 tarihli Hapishaneler Nizamnamesi'nin 9. maddesinde hapishanelere bir müdür, bir başkâtip, başgardıyan ve ihtiyaca göre gardıyan, doktor, çamaşırcı, hastane

¹⁵⁸Hapishane müdürünün bulunmadığı vilayetlerde müfettişler, yeterlilik esasına bağlı olarak hapishanelerde müdür olarak da çalışmaktadırlar. Ayrıntılı bilgi için bkz. BOA, DH.MKT.,1711/58

¹⁵⁹ BOA, DH.MKT., 1740/11, lef.1

¹⁶⁰ BOA, DH.MKT.,1805/13

hademesi ve her hapishane için bir aşçı bir imam ve kadınlara mahsus dairelerde de kadın gardiyan bulunması gerekmektedir. 1880 tarihli nizamnamede yer alan hükümlerin yerine getirilmesinde bazı vilayetlerde başarı sağlansa da bazı vilayetlerde maddi olanakların yetersizliğinden dolayı nizamname hükümleri yerine getirilememiş ve hapishanelerdeki mevcut durum korunmaya çalışılmıştır. Öyle ki Erzurum merkez hapishanesinde 1890 tarihinden itibaren ehliyetli kişilerin yokluğundan dolayı müdür ve gardiyan olmadığı ve ihtiyaç durumunda hapishane müdürü olarak vilayette bulunan müfettişlerin görevlendirildiği belgelerden anlaşılmaktadır.¹⁶¹

17 Şubat 1891 tarihli yazıda tayin olunan memurlar hakkında bilgiler içermektedir. Erzurum merkez hapishanesinde memur yetersizliğinden dolayı Maliye Nezareti'ne yazı yazılmış ve bu ihtiyacının giderilmesi için bir kişinin tayin edilmesi istenmiştir. Bu yazıya mukabil ve durumun aciliyeti de göz önüne alınarak memur talebine olumlu bakılmış ve bir memur tayin edilmiştir. Ancak memurluğa tayin edilen bu kişiye kefil olunup olunamayacağı hakkında bir kayıt bulunmadığı ve bu yüzden de adı geçen kişi hakkında orada yapılacak işlem kaydıyla muamele edilmesi hususunda Erzurum merkez hapishanesine bildirilmiştir.¹⁶²

Devletin içinde bulunduğu durum göz önüne alındığında vilayet hapishaneleri için ayrılan bütçenin ihtiyaçları karşılamakta yetersiz kaldığı görülmektedir. Öyle ki memurların maaşlarının ödenememesi birçok sıkıntıyı da beraberinde getirmiştir. 7 Mayıs 1895 tarihli yazıda Erzurum merkez hapishane müfettişi Hamdi Bey hapishane gardiyanlarının sekiz aydan beri maaş alamadıklarını ve dolayısıyla da memuriyetten istifa edeceklerini bildirmiştir.¹⁶³ 1898 yılına gelindiğinde bütçenin ihtiyaçları karşılamakta yetersiz kalması üzerine vilayetler zaman zaman bu bütçenin arttırılması için talepte bulunmuşlardır. Devlet ekonomik durumuna rağmen hapishanelerdeki ihtiyacın giderilmesi adına gerekli çabayı sarf etmiştir. 17 Aralık 1898 tarihli yazıda Erzurum vilayeti, hapishanelerin masrafları için gönderilen bütçenin ihtiyaçları karşılayamadığı, bundan dolayı da masraflar için gönderilecek bütçenin arttırılması talebini Muhasebe Nezareti'ne bildirmiştir. Adı geçen hapishane masraflarının yanı sıra kâtiplik maaşı için 29 bin 500 kuruş zam talebi de Muhasebe Nezareti tarafından uygun

¹⁶¹ BOA, DH.TMIK.S.,59/54 lef.2

¹⁶² BOA, DH.MKT.,1816/90

¹⁶³ BOA, BEO,616/46175, lef.1

görülmüş ve Erzurum vilayetine para tahsis edilmiştir. Ancak detaylı olarak hangi görevlilere ne kadar maaş tahsis edildiği bildirilmemiş; genel bir isim altında hapishane memur vekâleti maaşı olarak gönderildiğinden Erzurum merkez hapishanesinden detaylı bir tahsis belgesi istenmiştir.¹⁶⁴

Vilayetlerde adliye müfettişi olarak tayin olunan memurların hapishanelerin işleyişi ve denetlenmesinden sorumlu olmasına karşılık bazı vilayetlerdeki hapishanelerde müdür eksikliğinden dolayı bu görevin üstlenildiği de görülmektedir. Ne var ki hapishanelerin sadece müdür eksikliğinden kaynaklanmayıp müfettişlerin masraflarında ciddi artışların görülmesi durumunda merkezin tasarruf uygulama anlayışıyla vilayetlere müdür tayini yapılmamış ve mevcut durumdaki müfettişlerin buralarda istihdam edilmesi sağlanmıştır. Böylelikle hapishanelerde ihtiyaç duyulan yönetim kadrosunda iyileştirilmeler yapılarak Maliye Nezareti'nin yükü hafifletilmiştir. Bu bağlamda Erzurum vilayeti merkez hapishanesi için de bu durum söz konusu olmuştur.¹⁶⁵

1905 yılında hapishane memurlarının aldıkları maaşlardan memnun olmadıkları ve bunun için de zaman zaman zam talep ettikleri görülmektedir. 17 Haziran 1905 tarihinde hapishane yönetim kadrosundaki sorunların giderilmesi hususunda Erzurum vilayeti tarafından Dâhiliye Nezaretine yazılan yazıda 500 kuruş ile bir müdür tayini ve işi bilen bir kâtibin gönderilmesinin yanı sıra kâtiplik maaşına da 100 kuruşluk zam istenildiği yer almaktadır. Devamında Maliye Nezareti'nden gelecek cevap ile Erzurum hapishanesinin ihtiyaç duyulan müdür ve kâtibin gönderilip gönderilemeyeceğinin ayrıca uygun görülüp gönderilmesi dâhilinde ne kadar maaş verileceği hususunda bilgi verilmesi istenmiştir.¹⁶⁶

¹⁶⁴ BOA, DH, TMIK.S.,23/13

¹⁶⁵ BOA, Y..A..RES.,134/27

¹⁶⁶ BOA, DH.TMIK.S.,59/54

Yazılan yazıya bir ay sonra 20 Temmuz 1905 tarihinde cevap verilmiş ve 1890 yılından itibaren hapishane müdürü olarak 500 kuruş maaş ile vilayette bulunan bir müfettişin görev yaptığı, yapılan tahkikat sonucu anlaşılmış olduğundan, Erzurum merkez hapishanesi için müdür tahsis edilmeyeceği ifade edilmiştir.¹⁶⁷

24 Ağustos 1905 tarihinde de buna benzer bir durum yaşanmıştır. Hapishane yönetiminde işi bilen kişilerin olmamasından dolayı yaşanan sıkıntılar dile getirilerek ehliyetli memurlara zam yapılması için Erzurum vilayeti istekte bulunmuştur. Erzurum merkez hapishanesi için 900 kuruş maaş ile müdür ve kâtiplik maaşında 100 kuruş zam isteği haricinde hapishane masrafı olarak gönderilen senelik 2 bin kuruşa eklenmesi isteği ıslahat komisyonuna bildirilmiştir.¹⁶⁸ Gönderilen yazıya cevabın gelmemesi üzerine Erzurum valisi Nazım Bey, 17 Ekim 1905 tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne, merkez hapishanesinin yönetici kadrosu ihtiyacının olduğunu 900 kuruş maaş ile bir müdür ve işi bilen bir kâtibin gönderilmesinin yanı sıra zam talebini de belirterek, yazılan yazıya cevabın gelmediğini ifade etmiştir. Bunun üzerine 22 Ekim 1905 tarihinde Dâhiliye Nezareti tarafından bir yazı kaleme alınmış ve daha önceden gönderilen evrakın birleştirildiği, durumun halli için Şura-yı Devlet'e havale edildiği yapılan bu işlemde muhasebenin de haberdar edildiği bildirilmiştir.¹⁶⁹

4 Aralık 1905 tarihinde ise Erzurum vilayetine tekrar bir cevap yazısı gönderilmiş ve Şura-yı Devlet'e havale edilen evrakın okunduğu ve müdüriyet maaşı için istenilen 900 kuruşun fazla görüldüğü ifade edilmiştir. Söz konusu maaş için sadece 600 kuruşun Erzurum hapishanesine gönderileceği belirtilmiştir. Bununla birlikte bu zamana kadar Erzurum merkez hapishanesine müdür tayini edilmemiş, vilayette adliye müfettişi olarak görev yapan kişiler 1890 tarihinden itibaren 1100 kuruş maaş ile aynı zamanda hapishane müdürü olarak görevlendirilmiştir.¹⁷⁰

¹⁶⁷ Hapishane yönetimindeki kadro eksikliği sadece Erzurum Vilayetinde değil birçok vilayette de buna benzer sorunların var olduğu merkeze gönderilen yazılardan bilinmektedir. Örneğin farklı tarih olmasına karşın Nevşehir Hapishanesi'nde bir müdürün olmadığı ifade edilmiş ve bu eksikliğin giderilmesi adına hapishanede gardiyan statüsünde memur olarak çalışan "Hüseyin Efendi"'nin müdür olarak görev yaptığı bilinmektedir. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Kevser Değirmenci, "XX. YY. Başlarında Nevşehir Hapishanesinin Durumu" *I. Uluslararası Nevşehir Tarih ve Kültür Sempozyumu*, C. 4, (Nevşehir: Nevşehir Üniversitesi Kapadokya Araştırma ve Uygulama Merkezi, 2011): 344. ; BOA, DH.TMIK.S.,59/54 lef.2

¹⁶⁸ BOA, DH.TMIK.S.,59/54 lef.7

¹⁶⁹ BOA, DH.TMIK.S.,59/54 lef.4

¹⁷⁰ BOA, Y..A..RES.,134/27 lef.2

Hapishaneye müdür ve kâtip görevlendirilmesi talebi daha sonra tekrar gündeme gelmiştir. Fakat konu ile ilgili somut bir gelişme olmamıştır.¹⁷¹

Merkez ve vilayet hapishanelerinde hapishane memurlarının görevlerini kötüye kullanması ve görevlerini ihmal etmesi hem Adliye Nezaretinin hem de Dâhiliye Nezareti'nin karşı karşıya kaldığı sorunların başında gelmiştir. Hapishane memurlarının görevlerini layıkıyla yerine getirmelerini sağlamak için Dâhiliye Nezareti tarafından uyarılarda bulunulduğu, görevlerini suiistimal eden hapishane memurlarına yaptıkları hata sonucunda cezalar verilerek belli bir disiplin sağlanmaya çalışılmıştır. Zaman zaman af kanunlarının çıkması neticesinde hapishane memurlarının kanundan yararlanmak için Şura-yı Devlet'e yazılar yazdıkları görülmektedir. Nitekim 28 Şubat 1910 tarihinde Erzurum merkez hapishanesinde bulunan mahkûmlardan idam cezası alan İbrahim firar etmiş ve yapılan soruşturma neticesinde Halim Ağa adındaki ser gardiyanın görevini ihmal ettiği saptanmıştır.¹⁷² Bunun üzerine Ceza Kanunun 117. maddesinin son fıkrasına göre hapishane gardiyanlarından Halim Ağa'ya 6 ay hapis cezası verilmiştir. Yaşanan bu hadise üzerine Şura-yı Devlet reisi sadarete bir yazı yazarak alt mahkemenin vermiş olduğu kararda işlenen suçun kesinlik kazanmadığını ifade etmiştir. Aynı zamanda af yasasının çıkması ve kanunun birinci maddesinde yer alan “*10 Temmuz 1324 târihinden evvel irtikâb edilmiş olan cünha ef'âlinden dolayı maznûn veyahut gıyâben veya vicâhen mahkûm olanlar mevkûf veya mahbûs olsun olmasın haklarında hükm-i kanûn icrâ olunmayacaktır*”¹⁷³ hükmü gereğince kabul edilen karar ile adı geçen gardiyanın suçunun kesinlik kazanmadığından hükmün yerine getirilmemesi talep edilmiştir.¹⁷⁴

Buna rağmen Halim Ağaya 6 ay hapis cezası hükmü verilmiş ve bu karar vilayet meclisi tarafından onaylanmıştır. Ardından bu karara itiraz edilerek üst mahkemeye taşınmış ve af kanununun çıkmasıyla da suçun (cünha) ceza hükmü kaldırıldığından işlem yapılmaması gerektiği ifade edilmiştir. Af kanunun çıkmasıyla kabahatten ağır ve cinayetten hafif olan suçlar affedilmiş ve Erzurum vilayetine yazı gönderilmiştir.¹⁷⁵ Her ne kadar Erzurum vilayetine yazı gönderildiyse de nihai bir karar alınmamış olması

¹⁷¹ BOA, DH.TMIK.S.,59/54 lef.6

¹⁷² BOA, DH.MUİ.,71/2, lef.1

¹⁷³ Ömer Faruk Bulut, “II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Hukuki Belgelerinde Siyasi Af (1908-1913)”, Yüksek Lisan Tezi, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (2016): 38.

¹⁷⁴ BOA, DH.MUİ.,71/2, lef.2

¹⁷⁵ BOA, DH. MUİ.,71/2, lef.2

üzerine ser gardiyanı Halim Ağa, Dâhiliye Nezaretine durumunu bildiren bir yazı göndermiştir. Yazıda masumiyetinin aşikâr olduğunu ve üst mahkemenin de bu masumiyeti ortaya çıkaracağını ifade etmiştir. Bununla birlikte davası devam ederken 16 Temmuz 1912 tarihinde memuriyetten istifa ettiği gerekçesiyle yerine Hacı Mustafa Ağa'nın ser gardiyan olarak göreve başladığı anlaşılmaktadır. Aslında kendisinin istifa etme gibi bir durumunun söz konusu olmadığı ve bunu da memurlara anlatamadığı bilinmektedir. Halim Ağa, ailesinin geçimini sağlamakla mükellef olduğundan merhametle memuriyetine geri dönmek isteğinde bulunmuştur. Fakat bu talebi gerçekleşmemiştir.¹⁷⁶

Osmanlı Devleti'nin vilayet hapisanelerinde yaşanan sorunlar her ne kadar çıkarılan kanunlar ile bertaraf edilmeye çalışılsa da merkezden gönderilen talimatların vilayet hapisanelerine yansımayıp, memurların görevlerini kötüye kullanarak usulsüzlük yaptıkları da görülmüştür. Nitekim Erzurum hapisanesinde de böyle bir durum yaşanmıştır. 16 Mart 1912 tarihinde mahkûmların sadrazama gönderdikleri yazıda, hapisane müdürü Adov Ağa'nın görevini kötüye kullandığından bahsedilmiştir. Adov Ağa'nın rüşvet ve yolsuzluk yaptığı ve kendilerine şiddet uyguladığı belirtilmiştir. Ayrıca bu durumdan kurtulmak için firara eğilim göstermeye başladıkları bildirmiştir. Mahkûmlar, bu durumu Erzurum valisine de bildirdiklerini, ancak valiyi, "işitmeli sağırlık" olarak niteleyerek bu konu hakkında hiçbir girişimde bulunmadığını ifade etmişlerdir. Adov Ağa'nın mahkûmlara yaptığı zulmün feryadı semaya ulaştığına değinerek gerekenin yapılmasını istemişlerdir.¹⁷⁷ Mahkûmların gönderdiği bu yazıya cevap verilmiş, dilekçenin sadarete ulaştığı ve yapılacak tahkikat neticesinde gereğinin yerine getirileceği ifade edilmiştir.¹⁷⁸

Erzurum hapisanesinde suça dâhil olmuş görevli personel ile ilgili verilen hükümler farklı olmuştur. 1912 senesinde yaşanan firar hadisesinden sonra Halim Ağa görevini kötüye kullanması sebebiyle memuriyetten azledilirken 1914 senesinde farklı uygulamalar yapılmıştır. Bu tür suçlara verilen cezalar kısa süreli hapis ve para cezası şeklinde olmuştur. Örneğin Erzurum merkez hapisanesinde bulunan mahkûmlardan Şükrü isimli şahıs ve arkadaşlarının koğuşun duvarını delerek firar etmesi üzerine iş

¹⁷⁶ BOA, DH.MB..HPS.,146/74, lef. 1-2

¹⁷⁷ BOA, DH.MTV.,36/8, lef.2

¹⁷⁸ BOA, DH.MTV.,36/8, lef.1

birliğı yaptıkları kanaatine varılan kâtip Niyazi ve ser gardiyanı Fehim Efendi hakkında soruşturma başlatılmış ve mahkeme heyeti bu iki memura birer hafta hapis ve 240 buçuk kuruş para cezası vermiştir. Ardından karara itiraz eden bu iki memur üst mahkemeye başvurmuş ve dava yeniden görülmüştür. Üst mahkeme Niyazi ve Fehim Efendi'ye birer hafta hapis ve 240 buçuk kuruş para cezasının yanı sıra 80 kuruşluk mahkeme masrafının da kendilerinden alınmasını hükmetmiştir.¹⁷⁹

1914 yılında devletin içinde bulunduğu durum, ekonomiye de sirayet etmiş ve Maliye Nezareti bu dönemde tasarruf politikası izleyerek kurumlarda çalışan memur sayısını azaltma yoluna gitmiştir. Erzurum merkez hapishanesi de bu gelişmeden etkilenmiştir. Hapishane ve mahkumların güvenliğini sağlamanın yanı sıra çıkabilecek bir isyana veya firara engel olmak gibi asli görevleri bulunan gardiyanların, sayıca yetersiz olmaları hapishanelerde yaşanan sorunların başında gelmiştir. Nitekim 1914 tarihinde Erzurum vilayetinin Dahiliye Nezareti'ne yazdığı yazıda katip ve gardiyan yetersizliğinden dolayı bu hapishaneye memur tayin edilmesi istenmiştir. Gönderilen yazıya cevabın gelmemesi üzerine 25 Mart 1914 tarihinde tekrar bir yazı gönderilmiştir. merkez ve taşradaki hapishaneler için müdür, katip ve gardiyana ihtiyaç olduğunu ve ihtiyaç duyulan memur sayısının Jandarma Alay Kumandanlığı'ndan düzenlenen pusula ile birlikte gönderildiğini belirtmiştir. Ardından maaşların gönderilmesi hususu da dile getirilmiştir.¹⁸⁰

Bu telgraf Dahiliye Nezareti'nden Maliye Nezareti'ne gönderilerek sorunun giderilmesi istenilmiştir. Bunun üzerine 7 Nisan 1914 tarihinde Dahiliye Nezaretine bir cevap yazısı gönderilerek Erzurum vilayetinden gönderilen pusula ve memur maaşlarına ait ödenek çizelgesinin görüldüğü ve vilayet hapishanelerinin senelik bütçesinin 3 bin kûşür kuruştan ibaret olup hapishanelerin ihtiyaçlarının karşılanması için yeterli olduğu belirtilmiştir. Ardından Maliye Nezareti'nce tasarrufa gidildiği ve daha önceden bütçenin düzenlenerek gönderilmesine binaen zam istenilmemesi gerektiği ifade edilmiştir. Her ne kadar gönderilen yazıda kadın hapishaneleri için tesis ve gardiyanların aldıkları maaşlarının ihtiyaçları karşılamadığından maaşlara zam yapılması dile getirildiyse de şimdiye kadar nasıl idare edilmiş ise bundan sonra da öyle idare edilmesi gerektiği

¹⁷⁹ BOA, DH.MB..HPS.,90/3

¹⁸⁰ BOA, DH.MB..HPS.,90/49

belirtilmiştir.¹⁸¹ Dahiliye Nezareti'nce de Erzurum vilayetine aynı ifadeler kullanılarak cevap yazılmış ve Maliye Nezareti'nce tasarrufa gidildiği katip ve gardiyan istihdamı için az bir miktar olsa bile ödeme gönderilmesine imkan olmadığı, şimdiye kadar nasıl idare edildiyse bundan sonra da o şekilde idare edilmesi gerektiği belirtilmiştir.¹⁸²

Vilayetlerde yaşanan memur eksikliği kurumlardaki asayişin sağlanmasını zorlaştırmıştır. Erzurum hapishanesinde de memur eksikliğinden dolayı firar olayları yaşanmıştır. Örneğin adam öldürme suçundan dolayı 15 sene kürek cezası verilen bir mahkum ile bir tutuklu hapishanenin bazı kapı ve kilitlerini kırarak firara teşebbüs etmiştir. Vaktinde bu fırdan haber alınmasına rağmen, hem mahkumların çokluğu, hem binanın dayanıklı olmaması hem de gardiyan eksikliğinin fırsat bilinmesiyle firara engel olunamamıştır. Bu vesile ile Erzurum merkez hapishanesinde iki gardiyan ile hem idare hem de muhafaza sağlanmaya çalışıldığından; iki gardiyana daha ihtiyaç olduğu Dahiliye Nezareti'ne bildirilmiştir.¹⁸³ Dahiliye Nezareti'nden gelen yazıda ise memurların maaş ödemelerinin yapıldığı ve hapishaneye şimdilik gardiyan tayin edilemeyeceği, ancak para olduğu takdirde gereğinin yapılacağı ifade edilmiştir.¹⁸⁴

4 Mayıs 1914 tarihli yazıda Erzurum vilayeti, memur eksikliğini tekrar dile getirmiştir. Dahiliye Nezareti'ne gönderilen yazıda merkez hapishanesinin muhafaza edilmesinde güçlükler yaşandığı ve bu sorunların giderilmesi için gardiyan ihtiyacının hasıl olduğu ifade edilmiştir. Ne var ki Dahiliye Nezareti'nden gönderilen yazıda maaşların ancak düzenlenip ödenebildiği bundan dolayı Erzurum vilayetinin istediği gardiyan tayinine imkan olmadığı fakat imkan olduğu takdirde gereğinin yapılacağı ifade edilmiştir.¹⁸⁵ Dahiliye Nezareti'nden Erzurum vilayetine gönderilen yazılarda imkan olmadığından memur tayin edilemeyeceği belirtildiyse de vilayet, ihtiyaç duyulan memur tayinin yapılması için 9 Mayıs 1914 tarihinde tekrar bir yazı yazdıysa da¹⁸⁶ alınan cevap aynı olmuştur. Memur maaşlarının tahsilatı ancak yapılabildiğinden gardiyan tayininin yapılmasına imkan olmadığı belirtilmiştir.¹⁸⁷

¹⁸¹ BOA, DH.MB..HPS.,90/49, lef.2

¹⁸² BOA, DH.MB..HPS.,90/49

¹⁸³ BOA, DH.MB.HPS.,90/49, lef.7-1

¹⁸⁴ BOA, DH.MB.HPS.,90/49, lef.4

¹⁸⁵ BOA, DH.MB.HPS.,90/49, lef.6

¹⁸⁶ BOA, DH.MB.HPS.,90/49, lef.7-1

¹⁸⁷ BOA, DH.MB.HPS.,90/49, lef.7-2

Tablo 2.2: Erzurum Vilayeti Hapishanelerinin Gardiyan İhtiyacı¹⁸⁸

Gerekli Gardiyan Miktarı		
Esami-i Kaza	Zükûr	İnas
Pasinler Kazası	3	
Keskim Kazası	2	
Kığı Kazası		1
İspir Kazası		1
Bayburt	4	
Bayezid Merkezi	4	
Erzincan Merkezi	2	
Erzurum Merkezi	1	
	1 Müdür 1 Kâtip, Sergardiyan	
Yekûn	19	

Erzurum merkez hapishanesinde memur eksikliği sebebiyle oluşan problemlerin giderilmesi için gardiyan tayin edilmesinin yanı sıra ekstra ödenek talebinde de bulunulmuştur. Ancak devletin içinde bulunduğu durum nedeniyle bu istek de gerçekleşmemiştir. Hapishanenin güvenliği ve işleyişinin devam edilebilmesi için çözüm bulunmaya çalışılmışsa da sonuç alınamamıştır. Öyle ki Erzurum valisinin 31 Mayıs 1914 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne yazdığı yazıda, gardiyan tayini ile birlikte zam talebi yinelenmiş ve jandarma kumandanlığı ile yapılan yazışmalarda jandarmanın gardiyan vazifesinde istihdam edilmesinin mevzuata aykırı olduğu için kabul edilmediği belirtilmiştir. Yazının devamında hapishanede her hangi bir olayın yaşanması durumunda jandarmanın sorumluluğunda olmayacağı ifade edildiğinden gardiyan talep edilmiştir.¹⁸⁹ Dahiliye Nezareti'ne gelen bu yazı üzerine Maliye Nezareti'ne bir yazı yazılarak sorunun giderilmesi istenilmiştir. Ancak Maliye Nezaretinin verdiği cevapta, hapishanelere ait düzenlemelerde her ihtimale karşı tutulan bir miktar paranın Meclisi Mebusan tarafından kullanıldığı bildirilmiştir. Dahiliye Nezareti bunun üzerine Erzurum vilayetine durumu bildiren bir telgraf göndermiş, gardiyan tayini ile zam talebi ne kadar acil olursa olsun şimdilik imkan olmadığı belirtilmiştir.¹⁹⁰ Dahiliye Nezareti, her ne kadar Erzurum vilayetine gardiyan tayinine imkan olmadığını bildirdiyse de vilayet, gardiyan talebini tekrarlamıştır. Ancak alınan cevap aynı olmuş, ihtiyaç dahilinde bulunan bir miktar paranın kullanıldığından dolayı, istenilen gardiyan tayini ile zam talebine şimdilik imkan olmadığı belirtilmiştir.¹⁹¹

¹⁸⁸ BOA, DH.MB.HPS.,90/49, lef.3

¹⁸⁹ BOA, DH.MB.HPS.,56/42, lef.5

¹⁹⁰ BOA, DH.MB.HPS.,56/42, lef.5

¹⁹¹ BOA, DH.MB.HPS.,56/42

Hapishanelerin iç düzenini sağlamakla görevli olan gardiyanların ya görev süresinin bitmesiyle vazifelerine son verilmiş ya da bu görevlerinden istifa etmeleriyle tekrar hapishane memuriyetlerine alınmamışlardır. Ne sebep olursa olsun boşalan memuriyete başka bir memur görevlendirilmediği gibi, maaşların diğer memur maaşlarına aktarılması da söz konusu olmamıştır. Örneğin, Erzurum valisi 13 Haziran 1914 tarihinde Dahiliye Nezaretine bununla ilgili bir yazı göndermiştir. Yazıda merkez hapishanesinde iki katipten biri olan Mustafa Efendi'nin 21 Mayıs 1914'te görevine son verildiğinden bunun yanı sıra iki katibe daha ihtiyaç olduğundan bahsedilmiştir. Yazının devamında ise Mustafa Efendi'nin 300 kuruş maaşın diğer memurların maaşlarına eklenmesi için izin istenilmiştir. Erzurum valisi, söz konusu maaş taksimini Dahiliye Nezareti'ne şöyle izah etmiştir; 100 kuruş Ragıp Ağa'nın maaşına zam yapılarak ser gardiyanlık görevine getirilmesi, Nisa Hapishanesi gardiyanlarından Hacı Ahmet Bey'in görevine son verilerek yerine Süleyman Babahan'ın görevlendirilerek maaşına 50 kuruşluk zam yapılması, Süleyman Babahan'ın bu şekilde Erzurum merkez hapishanesine gönderilmesiyle de boşalan gardiyanlığa Cedid Mahallelli Reşid bin Yusuf'un tayin edilerek adı geçen maaştan 150 kuruşun yeni gardiyanın maaşına eklenmesi olarak açıklamıştır. Bunun üzerine Dahiliye Nezareti, Maliye Nezareti'ne yazı göndererek gerekenin yapılmasını istemiştir. Maliye Nezareti bu yazıya cevap olarak hapishane ve tevkifhanelerde istihdam edilecek memurun miktarının, hapishaneler dahiliye nizamnamesinin dokuzuncu maddesinde belirtildiğini ifade ederek iki katipten birinin katiplik vazifesini yerine getirebileceğini bildirmiştir. Ayrıca Maliye Nezaretince tasarrufa gidildiğini ve Erzurum merkez hapishanesinde bulunan görevlinin memuriyetine son verilmesiyle maaşın diğer memurların maaşına zam olarak aktarılmasının uygun görülüyerek geri gönderilmesini istemiştir.¹⁹² 28 Haziran 1914 tarihinde Erzurum vilayetine bu durum bildirilmiştir.¹⁹³

Osmanlı hapishanelerinin hemen hemen tümünde görülen memur eksikliği, var olan sorunların üzerine yenilerinin eklenmesine sebep olmuş ve bu eksikliğin giderilmesi için çareler aranmıştır. Kimi zaman hapishane müfettişliğine tayin olunan kişilerin müdür olarak tayin edilmesiyle, kimi zaman da polis teşkilatında görev alan kişilerin hapishane yönetimine dahil edilmesiyle memur eksikliği giderilmeye çalışılmıştır. Ancak daha önceki

¹⁹² BOA, DH.MB.HPS.,90/63

¹⁹³ BOA, DH.MB.HPS.,90/63, 1ef.2

kurumlarda görev alan memurların başka bir kuruma tayin edilmesiyle memur maaşlarında herhangi bir artışın olup olmayacağı hususunda ikileme düşülmüş ve bunun için de Dahiliye Nezareti'ne yazılar yazılmıştır. Erzurum vilayeti, 19 Eylül 1914 tarihinde Dahiliye Nezaretine bu konu ile ilgili bir yazı göndermiştir. Yazıda merkez hapishaneye vekaleten müdür olarak komiser Resul Efendi'nin tayin edildiği belirtilerek üçte bir vekalet maaşının ve hapishane müdüriyetine mahsus senelik 750 kuruşun da maaşa dahil edilerek gönderilmesi talep edilmiştir. Bu yazıya cevabın gelmemesi üzerine 13 Ekim 1914 tarihinde tekrar yazı yazılmış ve komiser Resul Efendi'nin tayin edildiği görevin önemine vurgu yapılarak vekalet maaşının üçte birinin ödenmesi için izin istenilmiştir.¹⁹⁴ Dahiliye Nezareti tarafından Hapishaneler İdaresi Müdüriyeti'ne yazı gönderilerek gereğinin yapılması istenilse de gelen cevapta usulen vekalet maaşının verilmesi kanuna uygun olduğu fakat Erzurum merkez hapishanesi için aylık 750 kuruşluk bütçenin gönderildiği kayıtlardan anlaşıldığından vekalet maaşını göndermeye imkan olmadığı ifade edilmiştir.¹⁹⁵

1900'lü yıllarda Osmanlı Devleti, siyasal durumunu sarsan ciddi olaylarla karşı karşıya kalmıştır. Meşrutiyetin yeniden ilanı ve sonrasında devleti yıkıma kadar götürecek savaşlar, Osmanlı hapishanelerinin fiziki ve idari açıdan sorunlarını arttırmıştır. Osmanlı Devleti bu dönemde bütün güç kaynaklarını kullanmaya çalışmıştır. Yararlanılan kurumlardan birisi de hapishaneler olmuştur Bu sebeple asker ve subay ihtiyacının karşılanması için kurumlarda çalışan memurlar silah altına alınmıştır. Silah altına alınan memurlar tekrar görevlerine dönmek için taleplerde bulunmuşlardır. Öyle ki Erzurum merkez hapishanesi müdürü Ahmet Zühdü Bey 6 Mayıs 1920 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne bir yazı yazarak durumunu belirtmiştir. Yazıda hapishane müdürü iken seferberlik ilan edildiğinden askere alındığını ve 18 Nisan 1920 tarihine kadar askerde görev yaptığını belirtmiştir. Ancak daha sonra askerlikten terhis edildiğini ve kanunnamenin 20. maddesi gereğince memuriyete dahil edilmesine engel olduğundan durumun açığa kavuşana kadar maaşının ödenmesini talep etmiştir.¹⁹⁶

Dahiliye Nezareti'ne gönderilen bu yazı hapishaneler müdüriyetine havale edilerek durumun araştırılması ve sonucun bildirilmesi istenmiştir. Yapılan tahkikat

¹⁹⁴ BOA, DH.MB.HPS.,91/7, lef.2

¹⁹⁵ BOA, DH.MB.HPS.,91/7; BOA, DH.MB.HPS., 91/7, lef.2-2

¹⁹⁶ BOA, DH.MB.HPS.,95/5 lef.2

sonucunda 17 Mayıs 1920’de Dahiliye Nezareti’ne bir cevap yazısı gönderilmiştir. Yazıda, adı geçen şahsın silah atına alındıktan sonra yerine başka bir memurun tayin edilip edilmediği hakkında bilgilerinin olmadığı ifade edilmiştir.¹⁹⁷ Kurumlar arası yazışmalar neticesinde, Ahmet Zühdü Bey’in silah altına alınmadan önceki maaşının 1000 kuruş olduğu fakat 31 Ekim 1914 tarihinden itibaren ise maaşının 1500 kuruşa yükseldiği kayıtlardan anlaşılmaktadır. Aynı zamanda Ahmet Zühdü Bey’in adı geçen müdüriyete tayini hakkında idare tarafından bir bilgiye rastlanılmamıştır.¹⁹⁸ Ayrıca maaş konusuna da değinen Dahiliye Nezareti, şimdiki maaş miktarının müdüriyet meclisi tarafından düzenlendiğini belirtmiştir.¹⁹⁹ Bu yazışmalardan herhangi bir neticeye ulaşılamaması üzerine Ahmet Zühdü Bey, 15 Haziran 1920 tarihinde Dahiliye Nezareti’ne bir yazı daha yazarak memuriyetine dönene kadar maaşının verilmesi talebini yinelemiştir.²⁰⁰ Bu talep üzerine Dahiliye Nezareti durumu yine hapishaneler müdüriyetine havale etmiştir. Gelen cevapta Erzurum merkez hapishanesi müdüriyetine bir memur tayin edildiği ve adı geçen memur için maaş verilemeyeceği ifade edilmiştir. Ayrıca haberleşme imkanı olmadığından memurun durumu bilinmediği ve yapılacak tahkikat sonucunda gereğinin yapılacağı belirtilmiştir.²⁰¹ Kurumlar arası yazışmalar neticesinde Ahmet Zühdü Bey’in özgeçmişinden dolayı askeriyeden atıldığı, ayrıca hapis cezasının bulunduğu, fakat bu cezanın kesinlik kazanıp kazanmadığı 24 Temmuz 1920 tarihli yazı ile İhtiyat-ı Zabitan teşkilatına sorulmuştur.²⁰² Gelen cevapta ise Ahmet Zühdü Bey hakkında inceleme yapıldığı ve askerdeyken Nisan’ın 17 sine kadar 2960 kuruş maaş aldığı saptanmıştır. Ayrıca bir maaş verilmemesi istenilmiştir. Bununla birlikte kanunda yer alan çeşitli maddelerden dolayı muhakeme altına alındığı ancak durumu neticelenmediğinden suçu henüz kesinlik kazanmamıştır.²⁰³

Ahmet Zühdü Bey’e maaş verilmemesi gerektiği ifade edilmişse de memuriyete alınıp alınamayacağı hakkında bir bilgi verilmemiştir. Dolayısıyla da nasıl işlem yapılacağı bilinmemiş ve bu durumda tekrar Dahiliye Nezareti Sicill-i Ahval müdüriyetine adı geçen kişi hakkında yeni inceleme yapılmasını istemiştir. Gelen cevapta

¹⁹⁷ BOA, DH.MB.HPS., 95/5, lef.2-2

¹⁹⁸ BOA, DH.MB.HPS.,128/23, lef.1

¹⁹⁹ BOA, DH.MB.HPS.,95/5

²⁰⁰ BOA, DH.MB.HPS.,165/81

²⁰¹ BOA, DH.MB.HPS.,165/81, lef.2

²⁰² BOA, DH.HMŞ.,6-1-11-101/ 2

²⁰³ BOA, DH.HMŞ.,6-1-11-101/3

ise Ahmet Zühdü Bey'in 28 Şubat 1920 tarihinde altı ay hapis cezası aldığı ve bu yüzden de kanunen memuriyete dönmesinin mümkün olmadığı ifade edilmiştir.²⁰⁴

1860-1920 yılları arasında Erzurum merkez hapishanesi yönetiminde bulunan memurlar ve görevleri²⁰⁵

Görevi	Memurun Adı
Hapishane Müfettişi	Mustafa Efendi
Hapishane Müfettişi	Hamdi Bey
Hapishane Müdürü	Adov Ağa
Hapishane Müdürü	Ahmet Zühdü Bey
Hapishane Vekâlet Müdürü	Komiser Resul Efendi
Sergardıyan	Halim Ağa
Sergardıyan	Hacı Mustafa Ağa
Sergardıyan	Fehim Efendi
Kâtip	Abdurrahman Efendi
Kâtip	Niyazi Bey
Kâtip	Mustafa Efendi
Kâtip	Ragıp Ağa

2.4. MAHKUMLAR

1911 yılında Dahiliye Nezareti, hapishanelerdeki denetimi arttırmak ve gerekli ıslah çalışmalarına yön vermek için Osmanlı hapishanelerinden yılda üç kez dörder aylık dönemler olmak üzere hapishanelerdeki mahkumların cinsiyetine ve suç türlerine göre sayılarını gösteren yoklama cetvelleri istemiştir. İstenilen bu yoklama cetvelleri cinayet,

²⁰⁴ BOA, DH.MB.HPS.M.,48/60 Osmanlı Devleti bu dönemde siyasal durumunu sarsan ciddi olaylarla karşı karşıya kalmış ve bunun bertaraf edilmesi amacıyla yönetimin niteliğinde iyileştirmeler yapılmıştır. Yapılan çalışmalar arasında kanunların düzenlenmesi de yer almış ve bu düzenlemeler arasında memurların görevler şartlarının iyileştirilmesi hakkında ifadeler belirtilmiştir. Yönetimin yeniden düzenlenmesi ile sivil bürokrasinin etkin bir şekilde siyasi kontrol altına alması için Sicill-i Ahval komisyonları kurulmuştur. Devletin istihdam ettiği memurların sicilleri kayıtlara geçirilerek ehil ve hak edenlerin memuriyete atanmaları sağlanmak istenmiştir. Bunun yanı sıra memurların azlini gerektirecek sebepler kayıtlar arasında tutulmuştur.. Dahiliye Nezareti'ne bağlı olarak faaliyet gösteren Sicill-i Ahval Komisyonu merkez başta olmak üzere vilayet ve sancaklarda sicil şubeleri oluşturarak memurların azil veya tayin olunacaklarla kanunen cezalandırılmaları gerekli görülmesi halinde isimlerinin üst makama bildirilmesini görevini üstlenmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Gülden Sarıyıldız, *Sicill-i Ahvâl Komisyonu'nun Kuruluşu ve İşlevi (1879-1909)*, (İstanbul: Der Yayınları, 2004), 8.

²⁰⁵ Arşiv belgesinde adı geçen fakat herhangi bir neticeye ulaşmamış görevli memurlardan da bahsedilmektedir. Bunlar ise; katip Fahri Efendi, gardiyan Süleyman Babahan, gardiyan Reşid bin Yusuf, gardiyan Lütfullah bin hasan, Nisa Hapishanesi gardiyanı Hacı Ahmet Bey'dir. Ayrıntılı bilgi için bkz. BOA, DH.MB.HPS.,90/63

cünha ve kabahat olarak düzenlenmiştir. Hapishane ve tevkifhanelerden gelecek bilgiler doğrultusunda “Umumi İstatistik Cetveli” oluşturulmak istenmiş, istenilen bu cetveller dışında hapishane personeli de dahil edilerek personele ilişkin bilgileri içeren vukuat cetvelleri aylık, yoklama cetvelleri ise dört aylık olarak tutulmuştur.²⁰⁶

Ancak Erzurum merkez hapishanesi mahkumlarına ait istatistiki bilgiler son derece kısıtlıdır. İlk bilgiler 1905 senesine ait yoklama cetvellerinde mevcuttur. Buna göre Erzurum vilayetinde her hangi bir vukatın meydana gelmediği ifade edilmiştir. 1909 yılı Haziran ayında Erzurum vilayeti, Dahiliye Nezareti’ne mahkum ve tutukluların miktarını gösteren bir yoklama cetveli göndermiştir. Bu cetvelde hapishanede bulunanların sayısı 524’tür. Ayrıca mahkumların yanı sıra tutukluların da bulunduğu bilinmektedir. Fakat bu tutukluların mahkeme evrakında belirli bir tarih ve hangi suçtan dolayı yargılandıklarına ait bir bilgi olmayıp sadece zabıta ve polis idareleri tarafından tutuklandıkları bilinmektedir. Bunun yanı sıra vilayette haziran ayı içerisinde herhangi bir asayişsizliğin yaşanmadığı da belirtilmiştir.²⁰⁷ Dahiliye Nezareti Erzurum vilayetine ait yoklama cetvellerinin henüz ulaşmadığını bildirince Erzurum valisi, merkez hapishanesi mahkum sayısını gösteren haziran ayına ait yoklama cetvellerinin düzenlenerek hapishane müfettişliğine teslim edildiğini belirtmiştir.²⁰⁸

Erzurum merkez hapishanesine ait Haziran 1909 tarihinde Dahiliye Nezareti’ne gönderilen yoklama cetvelinin ardından üç ay sonra eylül ayında tekrar yeni yoklama cetvellerinin gönderilmiştir. 14 Eylül 1909 tarihinde gönderilen bu yoklama cetvellerinde mahkum ve tutukluların sayısı 416 olarak belirtilmiştir. Gönderilen yazıdan hareketle hapishanede tutuklu bulunanların hangi aydan itibaren tutulduğu hakkındaki evrakın tarihleri ile zabıta ve polis idareleri tarafından tutuklu bulunanların miktarı ve tutukluluk tarihleri hakkında bilgiler yer alırken eylül ayına ait bir olayın yaşanmadığı da ilave edilmiştir.²⁰⁹ Dahiliye Nezareti’nden Erzurum vilayetine gönderilen yazıda eylül ayında hapishaneye ait yoklama cetvellerinin görüldüğü fakat ağustos ayına ait yoklama cetvelinin olmadığı belirtilmesi üzerine Erzurum valisi, ağustos ayına ait yoklama

²⁰⁶ Şen, *Osmanlı’da Mahkûm Olmak*, 144-145.

²⁰⁷ BOA, DH.MB.HPS.,141/88

²⁰⁸ BOA, DH.MB.HPS.,141/88, lef.2

²⁰⁹ BOA, DH.MUİ.,131/131, lef.1

cetvellerinin düzenlenerek rapor halinde hapishane müfettişliğine gönderildiğini belirtmiştir.²¹⁰

1906- 1909 Yılları Arasında Erzurum Merkez Hapishanesinde Bulunan Mahkûm ve Tutuklu Miktarı²¹¹

Tarihler	1906	1907	1908	1909	Yekûn
Aylar	-	-	-	-	-
Mart	-	-	-	-	-
Nisan	-	-	-	-	-
Mayıs	-	-	-	-	-
Haziran	-	-	-	17	17
Temmuz	-	-	-	10	10
Ağustos	-	-	-	12	12
Eylül	-	-	-	-	-
Ekim	-	-	1	-	1
Kasım	-	-	3	-	3
Aralık	-	-	-	-	-
Ocak	-	-	-	-	-
Şubat	-	-	-	-	-
Yekûn	-	-	4	39	43

1904-1909 Yılları Arasında Evrakın Mahkemeye Verilmesiyle Henüz Sonuca Ulaştırılmayanlar²¹²

Tarihler	1904	1905	1906	1907	1908	1909	Yekûn
Aylar	-	-	-	-	-	-	-
Mart	-	-	-	-	7	5	12
Nisan	-	-	-	-	5	19	24
Mayıs	-	-	1	-	3	-	3
Haziran	-	-	-	-	3	11	15
Temmuz	-	-	-	-	5	35	40
Ağustos	-	-	1	-	7	12	19
Eylül	-	-	-	-	3	-	4
Ekim	-	-	-	-	7	-	7
Kasım	-	-	-	1	5	-	6
Aralık	-	-	-	1	1	-	2
Ocak	-	-	-	3	2	-	5
Şubat	-	-	-	-	3	-	3
Yekûn	-	-	2	5	51	82	140

²¹⁰ BOA, DH.MUİ.,131/131 lef.2

²¹¹ BOA, DH.MUİ.,131/131 lef.1

²¹²BOA, DH.MUİ.,131/131, lef.1

1905-1909 Yılları arasında Tutuklanmalarına Dair Tevkif Yazısı Olmayıp Zabıta ve Polis Daireleri Tarafından Tevkif Edilenler²¹³

Tarihler	1905	1906	1907	1908	1909	Yekûn
Aylar	-	-	-	-	-	-
Mart	-	-	-	-	-	-
Nisan	-	-	-	-	-	-
Mayıs	-	-	-	-	-	-
Haziran	-	-	-	-	1	1
Temmuz	-	-	-	-	2	2
Ağustos	-	-	-	-	4	4
Eylül	-	-	-	1	19	20
Ekim	-	-	-	-	-	-
Kasım	-	-	-	-	-	-
Aralık	-	-	-	-	-	-
Ocak	-	-	-	-	-	-
Şubat	-	-	-	-	-	-
Yekûn	-	-	-	1	26	27

Mahkûm Olup Henüz Mahkûmiyet Müddetleri Tamamlanmayanların Miktarları²¹⁴

Tarih	1909	Yekûn
Aylar	-	-
Mart	-	-
Nisan	-	-
Mayıs	-	-
Haziran	-	-
Temmuz	-	-
Ağustos	-	-
Eylül	-	-
Ekim	-	-
Kasım	-	-
Aralık	-	-
Ocak	-	-
Şubat	-	-
Hükümlü Bulunanların Yekûnu	206	206
Mahkûm ve Tutukluların Yekûnu	416	416

Erzurum merkez hapishanesi 1909-1912 yılları arasına ait yoklama cetvelleri mevcut değildir. Bunun sebebi yoklama cetvellerinin düzenli gönderilmemiş olmasından kaynaklanmıştır denilebilir. Hapishaneler müdüriyeti, zamanında gönderilmeyen cetveller konusunda ciddi sorunla karşı karşıya kalmış ve bu sorunların giderilmesi hususunda Erzurum vilayetine sürekli uyarılar yapmıştır. Dahiliye Nezareti 3 Temmuz 1912 tarihinde Erzurum vilayetine bu konuda bir yazı göndermiş ve merkez hapishanesine ait yoklama cetvellerinin bir an önce gönderilmesi istenmiştir. Bunun

²¹³BOA, DH.MUİ.,131/131, lef.1

²¹⁴BOA, DH.MUİ.,131/131, lef.1

üzerine Erzurum valisi 22 Eylül 1912 tarihli yazısında merkez hapishanesine ait yoklama cetvelinin gönderildiğini ifade etmiştir.²¹⁵

Hapishaneler müdüriyetince vilayet hapishanelerinden alınan yoklama cetvellerinin talimata uygun bir şekilde doldurulması gerektiği üzerinde ısrarla durulan bir konu olmuştur. Merkeze gönderilen bu bilgiler doğrultusunda yıllık istatistik dergisi yayınlama kararı alındığından, merkez vilayet ve kazalardan gelecek cetvellerin her yılın şubat ayı sonuna kadar hapishaneler müdüriyetine, mart ayı sonuna kadar da Dahiliye Nezareti'ne gönderilmesi istenmiştir.²¹⁶ 12 Mart 1913 tarihinde Dahiliye Nezaretince Erzurum vilayetine gönderilen yazıda yoklama cetvellerinin gönderilmediği ve istatistiki bilgilerin ulaştırılması hususunda hassasiyet gösterilmesi istenmiştir. Bu yazı üzerine 24 Mart 1913 tarihinde Erzurum valisi, merkez hapishane ve tevkifhanesine ait mart ayından şubat ayına kadar olan bir senelik yoklama cetvelinin gönderildiğini bunun haricinde merkeze bağlı olan kazalardan da yoklama cetvellerinin istenildiği, ancak istatistiki bilgilerin merkez vilayete ulaşmadığını bildirmiştir. Kazalardan gelecek olan istatistiki bilgilerin ulaşması halinde hemen Dahiliye Nezareti'ne gönderileceği ifade edilmiştir.²¹⁷

²¹⁵ BOA, DH.MB.HPS.,146/66

²¹⁶ Şen, *Osmanlı'da Mahkum Olmak*, 145.

²¹⁷ BOA, DH.MB.HPS.,147/79

1913 Yılı Erzurum Merkez Hapishane ve Tevkifhanesinin İstatistik Cetveli

MAHKÜMLAR²¹⁸

Borçtan Dolayı Mahkûm Olanlar +				Kabahatle Mahkûm Olanlar				1 Haftadan 3 Seneye Kadar Mahkûm Olanlar				3 Seneden 5 Seneye Kadar Mahkûm Olanlar				5 Seneden 10 Seneye Kadar Mahkûm Olanlar				10 Seneden 15 Seneye Kadar Mahkûm Olanlar				İdama Mahkûm Olanlar				Yekûn			
Gayri Müslim		Müslim		Gayri Müslim		Müslim		Gayri Müslim		Müslim		Gayri Müslim		Müslim		Gayri Müslim		Müslim		Gayri Müslim		Müslim		Gayri Müslim		Müslim		Gayri Müslim		Müslim	
İnas	Zükûr	İnas	Zükûr	İnas	Zükûr	İnas	Zükûr	İnas	Zükûr	İnas	Zükûr	İnas	Zükûr	İnas	Zükûr	İnas	Zükûr	İnas	Zükûr	İnas	Zükûr	İnas	Zükûr	İnas	Zükûr	İnas	Zükûr	İnas	Zükûr	İnas	Zükûr
-	-	-	1	-	-	-	-	-	24	3	76	-	6	1	50	-	3	1	47	-	6	5	96	-	1	1	1	-	39	11	-
-	-	-	6	2	23	-	49	-	84	12	294	-	-	-	22	-	-	-	13	-	2	1	21	-	-	-	-	2	111	13	-
-	-	-	7	2	23	-	49	-	108	15	370	-	8	1	72	-	2	1	60	-	8	6	117	-	1	1	1	2	150	24	286
-	-	-	7	2	23	-	49	-	91	14	214	-	5	1	30	-	-	-	1	-	-	-	21	-	1	-	-	2	120	15	422
-	-	-	-	-	-	-	-	-	17	1	56	-	3	-	42	-	2	1	59	-	8	6	96	-	-	1	1	-	30	9	264

1914 yılı Erzurum Merkez Hapishane ve Tevkifhanesinin İstatistik Cetveli

TUTUKLULAR²¹⁹

Sorgulama Dairelerinden Tutuklu Olanlar				Savcının Emriyle Tutuklu Olanlar				Tutukluların Toplamı			
G. Müslim		Müslim		G. Müslim		Müslim		G. Müslim		Müslim	
İnas	Zükûr	İnas	Zükûr	İnas	Zükûr	İnas	Zükûr	İnas	Zükûr	İnas	Zükûr
-	14	1	34	-	9	7	112	-	23	8	146
3	45	9	131	2	19	2	214	5	64	12	345
3	59	10	165	2	28	9	326	5	87	19	491
-	12	5	79	-	8	1	98	-	20	6	177
3	47	5	86	2	20	8	228	5	67	13	314
2	18	4	66	1	14	8	113	3	32	12	179
1	29	1	20	1	6	-	115	2	35	1	135

²¹⁸ BOA, DH.MB..HPS.M.,11/66, lef.1

²¹⁹ BOA, DH.MB..HPS.M.,11/66, lef.1

1914 yılı Mart Ayına Ait Mahkûm ve Tutukluların Toplamı

BEYANI²²⁰

Gayrimüslim		Müslim	
İnas	Zükûr	İnas	Zükûr
-	30	9	264
2	35	1	135
2	65	10	399

1913 yılı Erzurum Merkez Hapishanesinin Genel Masrafları (Giderler)²²¹

Aylar	Çeşitli Masraflar	Su Yolları Ücreti	Kiralar	Tamirat	Meshabin Bahası	Hastane Masrafı	Eczane (İlaç) Masrafı	İhrakiye	Yiyecek Masrafı	Maaşlar	Yekûn
Mart	81,20	20	100	-	-	126	417	764	7620,25	3750	12879,05 kuruş
Nisan	128,30	20	100	-	-	117	238	751,10	7483,30	3750	12588,30 kuruş
Mayıs	116,10	20	100	-	-	57	125	614	8729,10	3750	13511,20 kuruş
Haziran	93,20	20	100	-	-	61	150	1,20	8198,30	3750	12961,30 kuruş
Temmuz	188,30	20	100	142	-	92	160	620,30	7382,30	3750	12386,10 kuruş
Ağustos	66,20	20	100	-	-	62	202,20	741,30	7717,10	3750	12659 kuruş
Eylül	104,20	20	100	-	-	37	111,20	892,30	10991,30	3600	15857 kuruş
Ekim	145,20	20	100	596,10	-	37	120	922,20	11906,30	3500	17347,20 kuruş
Kasım	147,20	20	100	374,20	-	45	117,20	322,99	12119,20	3750	489,74 kuruş
Aralık	136,20	20	200	-	1750	71	243,20	821,20	13030,10	3750	20023,10 kuruş
Ocak	67,20	20	200	-	-	118	260,20	837,28	13565,20	3750	18808,28 kuruş
Şubat	67,20	20	200	-	2632,20	134	197,20	694,30	11633,20	3750	19329,30 kuruş
Yekûn	1273,10	245	1500	1112,30	4382,20	957	2343	40539,13	120377,30	44600	217326,23 kuruş

Dahiliye Nezareti vilayet hapishanelerinden vukuat ve yoklama cetvelleri dışında bir de sual varakaları talep etmiştir. Hapishanenin genel durumunu belirten bu sual varakalarının ile diğer istatistik belgelerinin merkez için önemi büyüktür. Dahiliye Nezareti vilayet hapishanelerinden aldığı vukuat ve yoklama cetvelleri ile sual varakalarından elde edilen bilgiler doğrultusunda bir politika geliştirerek suç işlemeyi

²²⁰ BOA, DH.MB..HPS.M.,11/66, lef.1

²²¹ BOA, DH.MB..HPS.M.,11/66, lef.1

önlemeye yönelik tedbirler almak istemiştir. Ayrıca bazı hapishanelerdeki izdihamı azaltmak için az sayıda tutuklu ve mahkum bulunduran hapishanelere mahkum naklini yaparak bir denge sağlanmıştır.²²² Örnek vukuat ve yoklama cetvellerinin gönderilmesine rağmen bazı vilayetlerden gelen istatistiki bilgilerin eksik olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin suç türü ya da kişinin mahkum mu yoksa zanlı mı olduğu belirtilmemiştir. Gönderilen sual varakalarında ise mahkumların cinsiyeti ve kişi sayısı yer almış fakat yine suç türüne göre dağılımı ifade edilmemiştir. Bu şekilde istatistik bilgileri gönderen vilayetlerden birisi de Erzurum hapishanesidir. 25 Aralık 1913 tarihli sual varakasinda hapishanenin hususi bir isminin olmadığı ve merkez hapishane olarak kayda geçildiği belirtildikten sonra bu hapishanenin devletin malı olmayıp kiralama usulüyle tutulan mevkide mahkumların hapsediliği ifade edilmiştir. Hükümet konağına 400 metre mesafede olan Erzurum hapishanesi yenikapı caddesi üzerindeki jandarma kıışasının bitiminden başlayarak uzunluğu 70, genişliği ise 40 olmak üzere 2.800 metre karelik bir arazi üzerine inşa edilmiştir. Sual varakasından elde edilen bilgiler ışığında hapishanenin 1905-1906 senesinde yeniden yapıldığı, ancak yapım aşamasında harcın eksik konulmasından dolayı duvarları bozuk olduğu ve zamanla da harabeye benzer bir hal aldığı, 1913 senesine değin yapılan tamirat ve tadilatlarla ayakta kaldığı ifade edilmiştir. Hapishanede mahkum bulunan kadın ve erkek sayısı belirtilmesine rağmen mahkumların hangi suçtan dolayı mahkum olduklarına dair bir bilgi verilmeyip toplam tutuklu sayısı 458 olarak belirtilmiştir. Nisa hapishanesi bağlamında bir hapishanenin varlığından söz etmemiz mümkün ise de devletin malı üzerine inşa edilen bir hapishane olmayıp merkez hapishanesine yakın mevkide bulunan maarif idaresine ait olan bir evin hapishaneye çevrildiği ve kadın mahkumların burada tutulduğu ifade edilmiştir.²²³ 1914 yılı Ocak ayında Erzurum valisi tarafından tekrar Dahiliye Nezaretine bir yazı gönderilmiştir. Bu yazıda 25 Aralık 1913 tarihli sual varakasının bir nüshası daha önceden vilayet hapishanesi müdüriyetine gönderildiği yinelenirken sual varakasına verilen cevaplarla birlikte hapishane krokisinin de gönderildiği ifade edilmiştir.²²⁴

²²² Şen, *Osmanlı'da Mahkûm Olmak*, 147.

²²³ BOA, DH.MB.HPS.M.,9/103, lef,1; Demiryürek, *Osmanlı Hapishaneleri (1913-1914)*, 194-195.

²²⁴ BOA, DH.MB.HPS.M.,9/103 lef.2-1

DÂHİLİYE NEZARETİNE VERİLECEK SUAL VARAKASI²²⁵			
Vilayet İsmi:	Erzurum		
Livanın İsmi:	Erzurum		
Kazanın İsmi:	Erzurum		
Hapishanenin Hususi Bir İsmi Varsa Onun İsmi:	Hapishanenin hususi bir ismi yoktur.		
Kasabaya Mahsus Hapishane Var Mıdır?	–		
Hükümetin Malı Mıdır?	Kira ile (kiralık yer tutularak) kullanılıyor.		
1913 Senesi Kanun Olunan Birinci Günü Tutukluların Adedi:	Erkek	Kadın	Ceman
	447	11	458
Hapishanenin kurulmuş olduğu arazinin önemli derecede hükümet konağı dâhilinde veya haricinde ve hükümet dairesi müştemilatında olup olmadığı:	Hapishane ve tevkifhane hükümetin harici iki kapı caddesi üzerinde ve Jandarma Kolordu Komutanlığı'nın bitişiğinde ve Hükümet Konağından 400 adım mesafede ve mevki Vilayete doğu bir cadde üzerinde bulunmaktadır.		
Hapishanenin bulunduğu arazinin miktarı mümkün olmadığı halde tahminen):	Hapishane ve tevkifhane arazisinin uzunluğu 70 ve genişliği 40 olmak üzere ceman (toplam olarak) 2800 metrekare		
Hapishanenin bulunduğu arazinin her bir alanının değeri:	Hapishanenin resmen 120.000 kuruş kıymeti olduğu anlaşılmıştır.		
Hapishanenin genel durumuna dair bilgi: (Yeniden yapılması gerekir mi yoksa tamir ile yenilenmesi mümkün mü?) Tamirat derecesinin (tetkik edilmesi) incelenmesi:	Hapishane 1905-1906 tarihinde yeniden inşa edilmişse de mevsimsiz ve harcının noksan konulmasından dolayı düzenli bir şekilde yeniden yapılmadığından dolayı duvarları bozuk bulunup, harabe derecesinde bulunan tevkifhane tarafına o zaman yenileme olmamasından dolayı harap bulunulduğu. Üç koğuşun yeniden hizmet görmesi ve yenilenmesi için Nisan ayında takdim edilen keşif namerler buyrulduğu. Bundan başka hapishanenin muntazam bir hastanesi ve vaziyete mahsus bir nisa hapishanesi olmadığından bir takım sorunların meydana geldiği. Hapishane ve tevkifhanede 400 kişi mahkûmun yeterli derecede olduğundan fazla mahkûmun vürudunda koğuşların yetersiz olmasıyla beraber bunların birleştirilmesi halinde izdiham çoğalmaktadır.		
Nisaya mahsus hapishane var mıdır?	Nisaya mahsus hapishane var ise de hükümetin malı olmayıp hapishane civarında bulunan Maarif idaresinin bir hanesi olup, hanenin bir liraya tutulmuş iken icra-i vuku bulan müracaat üzerine meclis idare-i vilayetçe iki liraya tutulduğu.		

2.5. SAĞLIK SORUNLARI

Osmanlı Devleti'nde vilayet hapishaneleriyle ilgili modernleşme çabaları başlamadan önce hapishanelerde hasta mahkûmların yatırılacağı bir koğuş olmadığı gibi, henüz böyle bir fikir de mevcut değildi. Bunda sivil alanda hizmet edecek doktorların yokluğu en büyük faktördür. Tersane zindanında görev yapan Yahudi bir doktorun varlığı ise istisnai bir durumdur. Hapishanelerin sağlık şartları ile ilgili maddeler 1880 tarihli

²²⁵ BOA, DH.MB.HPS.M.,9/103 lef.1; Demiryürek, *Osmanlı Hapishaneleri (1913-1914)*, 194-196.

Hapishaneler ve Tevkifhaneler Nizamnamesinde açıkça ifade edilmiştir. Buna göre; hapishane genelinde birer hastane bulunması ve bu hapishanelerin sağlık durumlarının Adliye Nezareti tarafından tayin edilecek doktorlar tarafından kontrol edilmesi kararlaştırılmıştır. Doktorların her gün hasta mahkûmları kontrol etmesi dışında haftada en az bir defa hapishaneyi, dükkân odalarını, koğuşlar ve diğer alanları kontrol edip gerekli görülen yerlerin tespiti yapılarak kayıtlara işletmekle görevlendirilmişlerdir.²²⁶ Ne var ki vilayetlere gönderilen bu nizamnamenin uygulanması ekonomik duruma bağlıdır. Örneği 1885 yılında Erzurum vilayeti, Maliye Nezareti'ne gönderdiği yazıda merkez hapishane hastanesinin rutubetli olması sebebiyle burada bulunan mahkûmlarda hastalıkların meydana geleceği endişesinden bahsedilmiş ve hastanenin tamir ihtiyacının giderilmesi istenmiştir. Tamir masrafinin yanı sıra gıda maddelerinin yetersizliğine de değinen Erzurum vilayeti bu giderler için de ayrıca para gönderilmesi talebinde bulunmuştur. Maliye Nezareti ise yapmış olduğu incelemeler neticesinde Erzurum vilayetine bir yazı göndererek hastanenin krokisini istemiştir ve gereğinin yerine getirileceğini bildirmiştir. Gıda maddeleri hususunda ise yiyeceğin cinsi, miktar ve bedelini gösteren defter Erzurum vilayetine gönderilmiştir.²²⁷

Osmanlı vilayet hapishanelerinde kapasitenin üzerinde mahkûmun barınması birçok salgın hastalıkları da beraberinde getirmiştir. Salgın hastalıklarının ortaya çıkmasında hapishanenin kapasitenin üzerinde mahkûm bulundurulması kadar temizlik ve sağlık koşullarının yetersiz olması da önemli bir etken olmuştur. 1880 tarihli “Tevkifhane ve Hapishanelerin İdare-i Dâhiliyelerine Dair Nizamname Layihası”nda sağlık sorunların giderilmesi adına tedbirler alınmıştır. Bu tedbirlere bakıldığında, her hapishanede mahkûmların kişisel bakımları için çalışmalar yapılacağı belirtilmiştir. Hapishane müdürünün belirlediği bir günde mahkûmların tıraş edilmesi ve bunun içinde maaş karşılığı bir berber bulunacağı, mahkûmların gruplar halinde hamama götürüleceği bu maddeler arasındadır. Buna rağmen Anadolu’da birçok hapishanede olduğu gibi²²⁸

²²⁶ Yıldız, “Osmanlı Devleti’nde Hapishane Islahatı (1839-1908)”, 198.

²²⁷ BOA, DH.MKT.,1450/91, lef.1

²²⁸ Bursa hapishanesinde sağlık koşullarının yetersizliğinden dolayı verem hastalığının ortaya çıkmıştır. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Banu Yılmaz, “Osmanlı Dönemi Bursa Hapishanesi”, Yüksek Lisans Tezi, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (2015): 58. Kütahya Hapishanesinde tifo salgının meydana gelmesi. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Bozkurt, “XX. Yüzyıl Başlarında Kütahya Hapishanesinin Genel Durumu”, 269, Denizli Sancağında kapasitenin üzerinde mahkûm bulunması ve sağlık koşullarının yetersizliği sebebiyle tifüs salgını ortaya çıkmıştır. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Kemal Daşcıoğlu, “Osmanlı Belgeleri Işığında Denizli

Erzurum hapishanesinde de koşulların yetersizliği sağlık problemlerini beraberinde getirmiştir. 28 Kasım 1892 tarihinde Erzurum vilayetin Dâhiliye Nezareti'ne bir yazı göndererek kolera salgınının meydana geldiğini ve şehrin iç taraflarına kadar bu hastalığın hızla yayıldığını ifade etmiştir. Bu salgının önlemesi için tedbir alınması gerektiğinden bahseden Erzurum vilayeti, merkez hapishanesinin çirkab mahallinin tonozla²²⁹ örtülmesi kararlaştırılmış ve bunun için de 5000 kuruşa ihtiyaç olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca 330 kuruştan 30 bin arpa ve 200 kuruştan dört memur ve 100 kuruş maaşla da 80 kişinin kaydının yer aldığı dolayısıyla toplamda 20 bin 350 kuruşun düzenlenerek vilayete gönderilmesi istenmiştir.²³⁰

Hapishanelerin darlığı dolayısıyla mahkûmların koğuşlara sığmaması, sağlık koşullarından uzak koğuşların varlığı hapishanede bulunan mahkûmların sürekli hastalanmalarına neden olmuş, doktor yetersizliğinin eklenmesiyle de sorunlar artmıştır. Ülkenin içinde bulunduğu siyasi ve ekonomik sebeplerin etkisiyle de vilayetlerden gönderilen yazılar fazla dikkate alınmamış birkaç cevap yazısından başka iyileştirme adına önemli bir şey yapılamamıştır.²³¹ Örneğin, 11 Kasım 1896 yılında Erzurum valisi Rauf Bey, Dâhiliye Nezaretine bir yazı yazarak merkez ve merkeze bağlı kazalarda ne doktor ne de inşa edilmiş hastane olduğu ve bu sebeple de sağlıklı bir ortamın bulunmadığına değinmiştir. Bu koşulların iyileştirilmesi adına belirli bir miktar paraya ihtiyaç duyulduğu aynı zamanda merkeze bağlı kazalarda doktor olmasına karşın devlete ait hükümet konaklarının olmamasından dolayı bunların başıboş bırakıldığı da ifade edilmiştir. İstenen paranın gönderilemeyecekse de bir doktor ve bir mimar ihtiyacının karşılanması gerektiğini bildirmiştir.²³²

Doğal afetlerin meydana gelmesiyle Osmanlı Devleti'nin birçok devlet binası gibi hapishanelerin de zarar görmesi sağlık koşullarının oluşmasını engelleyen bir faktör

Sancağı Hapishaneleri", *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildiriler*, C. 1, S. 1 (2006): 8.

²²⁹ Herhangi bir yerin kavisli olarak kapatılmasını sağlayan bir dizi kemerin birleşiminden meydana gelen kapalı koridorun şeklini almasıdır. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Nil Dirlik, "Antik Dönemde Kemer ve Tonoz", *Tarih Okulu Dergisi*, S. 32 (Aralık 2017): 817.

²³⁰ BOA, DH.MKT.,2028/118

Vilayet hapishanelerinden biri olan Trabzon Hapishanesinde farklı tarih olmasına karşın aynı salgın hastalık zuhur etmiştir. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Eyyub Şimşek, "XX. Yüzyıl Başlarında Trabzon Hapishanesi" *Karadeniz İncelemeler Dergisi*, C.12, S. 23 (2017) : 158.; İstanbul Umumi Hapishanesinde de yine farklı tarihte kolera salgını baş göstermesi üzerine mahkûmlara yeni elbiseler verilmiş ve tevkifhaneler karantina bölgesi içerisine alınmıştır. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Şen, *Osmanlı'da Mahkûm Olmak*, 107.

²³¹ Yıldız, "Osmanlı Devleti'nde Hapishane Islahatı (1839-1908)", 198-199.

²³² BOA, DH.TMIK.S.,2/56

olmuştur. Hasar gören hapishanelerde bazen yenileme çalışmaları zaman almış bazen de yenileme çalışmasına ihtiyaç duyulan meblağın o anki ekonomik duruma göre gönderilemeyecek olmasından dolayı sorunlar yaşanmıştır. Yıkılan koğuşlarda kalan mahkûmların diğer koğuşlara yerleştirilmesiyle de aşırı bir izdiham oluşturmuş bu da sağlık sorunlarını arttırmıştır. 1902 yılında meydana gelen depremde diğer hapishaneler gibi Erzurum merkez hapishanesinde de hasar meydana gelmiş ve durum Adliye Nazırı tarafından Dâhiliye Nezaretine bildirilmiştir. Yazıda deprem sebebiyle Erzurum merkez hapishane ve tevkifhanesinin harabe bir vaziyet aldığı, mahkûmların da bu durumdan faydalanarak bazen firar teşebbüsünde bulunduğu ifade edilmiştir. Ayrıca hapishanede sağlıklı bir ortamın oluşması için meydana gelen hasarların tamir edilmesi ve kadın mahkûmlara ait bir hapishane ve hastanenin inşası için izin istenmiştir.²³³

Depremde birçok devlet binası gibi hapishanelerin de zarar görmesiyle bir takım çözümler üretilmeye çalışılmış, hapishanelerin yenileme ve yeniden inşa edilmesi için Dâhiliye Nezareti'nden izin istenmişse de sonuç alınamamıştır. Adliye Nazırı tarafından yazılan yazıdan bir sonuç alınamaması üzerine 12 Şubat 1903 tarihinde Erzurum valisi Nazım Bey, Dâhiliye Nezareti'ne tekrar bir yazı yazarak bu istek yinelenmiştir. Her ne kadar deprem sebebiyle hapishanede hasar meydana geldiğini ve mahkûmların sağlığının tehlike altında olduğu bildirilse de hapishanede çıkan tozdan dolayı sağlık koşullarının yetersiz kaldığını da yazısında belirtmiştir. Bunun yanında hapishanenin bir harabeye döndüğünü ifade eden vali Nazım Bey, mahkûmların sağlığıyla ilgili sıkıntılar yaşamaması için tedbirler aldığını, hapishanenin yenilenmesi ve iyileştirilmesi anlamında hemen işe başlanması gerektiğini bunun için de masrafların senelik bütçe giderlerinden karşılanmasını istemiştir.²³⁴ Yazılan yazıya cevabın gelmemesi üzerine vali Nazım Bey, 2 Ağustos 1903 tarihinde tekrar Dâhiliye Nezaretine yazı yazarak merkez hapishane ve tevkifhanesinin durumunun aciliyetinden bahsetmiştir. Yazının devamında ise hiç olmazsa şimdilik hapishanenin yenilenmesi hususunda izin istenmiştir.²³⁵

Erzurum hapishanesinde sağlıklı bir ortam oluşturulabilmesi ve depremin meydana getirdiği hasarın giderilmesi için Dâhiliye Nezareti'ne yazılan yazılar ve keşif evrakının da incelenip durumun önemi göz önüne alındığından Erzurum merkez

²³³ BOA, DH.TMIK.S.,37/64, lef.5

²³⁴ BOA, DH.TMIK.S.,37/64, lef:6

²³⁵ BOA, DH.TMIK.S.,37/64, lef.4

hapishanesinin yenileme ve genişleme inşası için istenilen para gönderilmesiyle çalışmalara başlanıldığını görmekteyiz. Öyle ki Erzurum valisi 14 Temmuz 1904 tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne yazdığı yazıda merkez hapishanesinin yenileme ve genişletme çalışmalarına başlandığını bildirmiştir. Bununla birlikte mahkûm ve tutukluların farklı mahallerde muhafaza edilmesi için eksik olan kiremitlerin temin edilerek hapishane inşaatının tamamlanmasına çalışıldığı ifade edilmiştir.²³⁶

Erzurum merkez hapishanesinde sağlık ile ilgili bir başka sorun ise darp ve yaralanan mahkûmların tedavisi için görevlendirilen doktor maaşının ödenmesi konusudur. 19 Kasım 1908 tarihinde Erzurum vilayeti tarafından Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen yazıda darp edilen ve yaralanan mahkûmları tedavi eden tabip Binbaşı İbrahim Bey'in ücretinin ödenmesi için talepte bulunulmuştur. Dâhiliye Nezareti'nin cevabında doktorların ücretlerinin Adliye Nezareti bütçesi tarafından karşılanmakta olduğu ve Dâhiliye Nezareti'nce bu gibi masraflar için ödenek ayrılmadığı ifade edilmiştir. Bununla birlikte Erzurum hapishanesinde darp edilen ve yaralanan mahkûmların muayene raporları düzenlenmiştir. Tabip Binbaşı İbrahim Bey'e verilmesi gereken ücretin Adliye Nezareti tarafından ödeneceği bildirilmiştir.²³⁷

Erzurum merkez hapishanene ait sağlık sorunlarının yer aldığı tarihi olmayan belgelere de rastlanmıştır. Bu belgelerden birinde Erzurum vilayetinden Babıali'ye bir yazı gönderilmiş ve merkez hapishanenin darlığı sebebiyle mahkûmların hastalandığından ve tedavi edilecek bir yerin olmadığından bahsedilmiştir. Mahkûmlar arasında adam öldürme suçundan hüküm giyenlerin diğer mahkûmlarla aynı yerde tedavi edilmesi uygun görülmemiştir. Bu sebeple sözü edilen mahkûmlar için ayrı bir yer tedarik edilerek mahkûmlara burada bakılması için izin istenilmiştir. Ayrıca mahkûmlar arasında meydana gelen hastalığın başka bir hastalığa karışmasına sebep olacağından alternatif olarak Erzurum askeri hapishanesi düşünülmüştür. Ancak bu düşünceden mahkûmların tedavi edilmesine izin verilmeyeceğinden vazgeçilmiş ve karantina bölgesi oluşturulup mahkûmların tedavi edilmesi için izin istenilmiştir. Erzurum'da karantina bölgesi oluşturularak burada doktorların mahkûmları tedavi etmeleri veya merkez hapishane hastanesinde bu mahkûmların ne şekilde tedavi edileceği sorulmuştur. Bununla birlikte karantina bölgesinin oluşturulmasına izin verildiği takdirde bu bölgeye doktor

²³⁶ BOA, DH.ŞFR.,330/1

²³⁷ BOA, DH.MKT.,2680/72

tainine gerek olmayıp askerde ve karantina doktorlarının tedavi etmesi mümkün olduğundan bahsedilmiştir.²³⁸ Her ne kadar sürekli mahkûmların sağlık problemlerini dile getiren yazılar yazıldıysa da Babıali'den olumlu bir sonuç alınamamıştır.

2.6. NAKİL OLAYLARI

Osmanlı hapishanelerinde kapasitenin üstünde mahkum bulundurulması var olan sorunların artmasına sebep olmuştur. Bu konu üzerinde sıkça durulduğu ve sorunların çözümü için çalışıldığı yapılan yazışmalardan anlaşılmaktadır. Zaten dar olan hapishanelere kapasitesinin üstünde mahkum yerleştirilince sorunlar daha da artmıştır. Özellikle bulaşıcı hastalık riski taşıyan mahkumların başka vilayet hapishanelerine nakledilmiştir. Hapishane sorunlarının giderilmesi adına kimi zaman harap halde bulunan hapishanelerin yeniden inşası söz konusu olmuş kimi zaman da ek koğuşlar yapılarak sorunlar giderilmeye çalışılmıştır. Örneğin, 13 Mayıs 1884 tarihinde Erzurum valisi Nazım Bey, Dahiliye Nezareti'ne bu konuyla ilgili bir yazı yazmıştır. Yazıda merkez hapishanesinin darlığı dolayısıyla yeni bir hapishane inşaatına başlanıldığı, fakat inşaat malzemelerinin eksikliğinden dolayı tamamlanamadığını ifade ederek eksikliklerin karşılanması istemiştir. Hapishane inşaatının tamamlanmaması halinde mahkumlarda görülen salgın hastalıkların yayılma ihtimali olduğu ve asayişin sağlanmasında da zorlukların oluşabileceği ifade edilmiştir. Bu sebepten dolayı Erzurum merkez hapishanesinde bulunan 200 mahkumun Sinop hapishanesindeki kürek mevkiilerine gönderilmek üzere teslim alınmaları için Trabzon vilayetine bildirilmesi istenilmişse de olumlu bir sonuç alınamamıştır.²³⁹

Erzurum merkez hapishanesinde bulunan mahkumların diğer vilayetlere nakli gerçekleştiği gibi başka hapishanelerdeki mahkumların Erzurum merkez hapishanesine gönderilmesi de söz konusu olmuştur. 31 Aralık 1885 tarihli yazıda Van vilayeti, Dahiliye Nezareti'ne yazı göndererek hapishanedeki mahkumların kapasitenin üstünde bulunduğu mahkumların muhafaza edilmesinin güçleştiği ifade edilmiş, bu yüzden mahkumların başka vilayetlere gönderilmesi için izin istenilmiştir. Dahiliye Nezareti'nin cevap yazısında yapılan tahkikat sonucunda Van Hapishanesi'nin durumunun anlaşılmış olup cezası kesinleşen mahkumların Erzurum merkez hapishanesine nakledilmesinin

²³⁸ BOA, MKT.UM.,447/32

²³⁹ BOA, DH.TMIK.S.,52/56 lef.7

uygun görüldüğü bildirilmiştir. Bunun yanı sıra cezası kesinleşmeyen mahkumlar hakkındaki işlemlerin hızlandırılarak Adliye Nezareti'ne gönderilmesi istenmiştir.²⁴⁰

Her ne kadar hapishane sorunlarının giderilmesi adına çalışmalar yapılsa da çözümlerin yüzeysel kaldığı anlaşılmaktadır. Öyle ki 27 Şubat 1891 tarihinde Van vilayetinden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen başka bir yazıda koğuşların yetersizliğine değinilmiş ve çözümler aranmıştır. Kapasitenin üzerinde mahkumların olduğu ve bunun da farklı sorunların oluşmasına sebep olacağı, muhtemel sorunların önüne geçebilmek için alınacak tedbirler ifade edilmiştir. Bu tedbirlerin başında öncelikle fazla mahkumların başka vilayetlere nakledilmesi gelmektedir.²⁴¹ Dahiliye Nezareti tarafından gönderilen yazıda ise yapılan incelemeler sonucunda mahkeme tarafından cezası kesinleşen mahkumların Erzurum merkez hapishanesine gönderilmesinin uygun olduğu ifade edilmiştir. Mahkemece cezası kesinleşmeyen mahkumların evrakı için hızlandırılması adına Adliye Nezareti'yle yazışmalar yapıldığına değinilmiştir. Adliye Nezareti, gönderdiği yazıda, muhakemelerin henüz sonuçlanmadığını, mahkum adları ve hangi suçtan dolayı mahkum olduğuna dair defter suretinin gönderilmesini istemiştir.²⁴²

Hapishanelerin genelinde varolan sorunlara aranan çözümler dönemin siyasal, sosyal ve ekonomik şartlarına bağlı olarak yüzeysel ve kalıcı çözüm olmaktan çok günü kurtarmaya yönelik olduğu anlaşılmaktadır. Hapishanelerin genelinde yaşanan kapasite problemi diğer vilayetler gibi Erzurum vilayetinde de görülmüştür. Yapılan yazışmalar neticesinde Erzurum merkez hapishanesinden 25 kürek mahkûmunun Trabzon'a nakli gerçekleşmiştir. Fakat başka vilayetlere gönderilen mahkûmlar sorunları da beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla Trabzon vilayetinde de kapasite problemi oluşmuş ve bu durum Adliye Nezaretine bildirilerek Erzurum'dan gönderilen 25 kürek mahkûmunun Sinop veya Diyarbakır'a gönderilmesi için izin istenilmiştir.²⁴³

²⁴⁰ BOA, DH.MKT.,1810/29

²⁴¹ BOA, DH.MKT.,1803/69, lef.1

²⁴² BOA, DH.MKT.,100/2, lef.2

²⁴³ BOA, DH.MKT.,1875/50, lef.1 ; Trabzon Vilayeti hapishanesinde oluşan kapasite sorunu 1891 tarihinde de yaşanmıştır. 10 Ekim 1891 tarihli varakada Trabzon Vilayeti, Erzurum merkez hapishanesinden Trabzon'a nakledilen mahkûmların tekrar Erzurum vilayetine gönderilmesi isteğinde bulunmuş uygun görülmemesi halinde başka bir vilayete nakledilmesi için izin istenilmiştir. Ayrıntılı bilgi için Bkz. BOA, DH.MKT.,1886/3, lef.1

Osmanlı hapishanelerinde nakil olayları, kapasite sorunu ya da salgın hastalıkları nedeniyle gerçekleştiği gibi doğal afetler sonucunda da hapishanelerin zarar görmesi ve sonrasında firar olaylarının yaşanmaması için de gerçekleşmiştir. Doğal afet nedeniyle nakil olayları Erzurum hapishanesinde de yaşanmıştır. 8 Kasım 1891 tarihinde Erzurum valisi Nazım Bey Dâhiliye Nezareti'ne bir yazı yazarak durumu bildirmiştir. Söz konusu yazıda deprem dolayısıyla merkez hapishanesinde tahribatın meydana geldiği ve cinayete azmettirme suçundan hüküm giyen mahkûmların taşkınlıklar yaparak firara sebebiyet vereceği ifade edilmiştir. Ardından mahkûmların taşkınlıklarını önlemek ve asayişin sağlamak için gardiyanların silah kullanmaya mecbur kaldığını belirten Vali Nazım Bey, bu mahkûmlar firar edecek olursa vilayette asayişin sağlanmasında da sorunlar çıkabileceğine değinmiştir. Bu sebeple çıkabilecek olaylar karşısında 80 mahkûmun jandarma komutanlığından bir askeri birliğe teslim edilerek Trabzon hapishanesine nakledilmesi için izin istemiştir. Dâhiliye Nezareti tarafından nakil isteğinin uygun görülmesi halinde mahkûmların nakil esnasında da firar etme ihtimaline karşılık Gümüşhane sınırında teslim alınmaları için Trabzon vilayetine bilgi verilmesi istenmiştir.²⁴⁴

8 Kasım 1891 tarihinde Erzurum vilayetinden gönderilen yazıya binaen Dâhiliye Nezareti Trabzon vilayetine bir yazı göndermiştir. Yazıda nakil işleminin hemen yapılabilmesi için mahkûmların Gümüşhane ve merkez vilayet hapishanelerine mi yoksa merkeze bağlı tevkifhanelere mi yerleştirildiği hakkında bilgi verilmesi istenmiştir. Bunun yanı sıra mahkûmların nakli esnasında firara sebebiyet verilmeksizin gereken hassasiyetin gösterilmesi istenmiştir. Dâhiliye Nezareti aynı zamanda Erzurum vilayetine bir yazı göndererek naklin uygun görüldüğünü bildirmiş ve yine bu vilayete de nakil işlemi esnasında firar teşebbüsünde bulunulmaması için gereken hassasiyetin gösterilmesi istenmiştir.²⁴⁵

1893'te de Van vilayet hapishanesinde kapasite sorunu gündeme gelmiş ve bu mahkûmların Erzurum vilayetine gönderilmesi talebiyle Adliye Nezareti'ne bildirilmiştir. Yazıda mahkûmiyetleri mahkemede yeniden incelenmesi ile kesinleşecek olan 7 mahkûmun Van hapishanesinde ceza sürelerinin tamamlanması uygun

²⁴⁴ BOA, DH.TMIK.M.,113/51

²⁴⁵ BOA, DH. TMIK.M.,113/51, lef.2

görülmeyeceği ifade edilmiştir. Söz konusu bu mahkûmların Erzurum merkez hapishanesine nakil edilmesi için işlemlerin hızlandırılması istenilmiştir.²⁴⁶

Dâhiliye Nezareti tarafından vilayet hapishanelerinde yaşanan sorunları gidermek adına ve uygun görülmesi halinde başka vilayetlere de mahkûmlar nakledilmiştir. Bununla birlikte Dâhiliye Nezareti nakil sonrasında hapishanelerin genel durumu hakkında vilayetlerden bilgi istemiştir. Her vilayette olduğu gibi Erzurum vilayeti de zaman zaman Dâhiliye Nezareti'ne son durum hakkında raporlar göndermiştir. Örneğin deprem sebebiyle merkez hapishanesindeki bir kısım koğuşların harabeye döndüğünü ifade eden Erzurum vilayeti, mahkûmların başka koğuşlara alındığında izdihama ve salgın hastalıklara sebebiyet vereceğinden hapishanenin muhafazasının mümkün olmayacağını dile getirmiştir. Bu sorunun giderilmesi adına koğuşlarda kalan mahkûmların Erzincan hapishanesine nakil edilmesi talep edilmiştir. Dâhiliye Nezareti, mahkûm naklini uygun bulmuştur. Yapılan işlemler neticesinde nakil olayı gerçekleşmiş ve 18 Kasım 1901 tarihinde Erzurum valisi Nazım Bey, Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği raporda jandarma ve nizamiyeye bağlı birliklerden iki grup eşliğinde 60 mahkûmun Erzincan'a sevk edildiğini haber vermiştir. Erzurum hapishanesinde mahkûm ve tutukluların toplamda 210 kişinin bulunduğu ve bunların muhafazaları için gerekli tedbirlerin alındığı da raporda belirtilmiştir.²⁴⁷ Erzurum valisi Nazım Bey, Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği rapordan başka Erzurum hapishanesinin genel durumuyla ilgili sadarete de ayrıca bir rapor göndererek son durum hakkında bilgi vermiştir.²⁴⁸

1902 yılına gelindiğinde ise Erzurum hapishanesi için şartlar iyice zorlaşmıştır. Zira harabeye dönen koğuşların ve hapishanenin genel tadilat ve tamiratının maddi yetersizliklerden dolayı yapılamamış olması, mahkûm sayısının artmasıyla da izdihama sebebiyet vermiştir. Salgın hastalıkların meydana gelmesinden endişe edilmesi tekrar mahkûmların nakil olayını gündeme getirmiştir. Erzurum merkez hapishanesinde kürek cezasıyla mahkûm bulunanlardan bir kısmının nakli için Trabzon hapishanesine yazı gönderilmiş ve alınan izin ile nakil gerçekleştirilmiştir. Ancak daha sonra Trabzon hapishanesinin kapasite sorunu olduğundan Erzurum hapishanesinden gönderilen mahkûmların geri iade edilmesi için Dâhiliye Nezaretine bildirildiyse de alınan cevapta

²⁴⁶ BOA, DH.MKT.,100/2, lef.1

²⁴⁷ BOA, DH. TMIK.M.,114/8

²⁴⁸ BOA, DH.TMIK.M.,114/27

Erzurum vilayeti merkez hapishanenin durumu hakkında bilgi istenildiği ve duruma göre gereğinin yapılacağı belirtilmiştir. 4 Kasım 1902 tarihli Erzurum valisi Nazım Bey'in Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği yazısında, merkez hapishanenin izdiham sebebiyle salgın hastalıkların meydana gelebileceği endişesi ve kürek mahallerinde yer olmadığından mahkûmların kabul edilemeyeceğini bildirmiştir. Ayrıca hapishanenin henüz tamir edilemediği ve mevcut mahkûmların ancak muhafazasının sağlanabildiği, mahkûmların buraya nakilleriyle asayişin sağlanmasında zorluklar oluşabileceğinden iade edilmemesi ve başka vilayete gönderilmesi talep edilmiştir.²⁴⁹

1904 yılında Erzurum merkez hapishanesine ait inşaat masraflarının tedarik edilmesiyle hapishanenin yeniden inşa edilmesi söz konusu olmuştur. Harabeye dönen hapishanenin konumu hakkında herhangi bir bilgi yer almazken yeni yapılacak olan hapishane için başka bir yer düşünülmeyip var olan yer üzerine hapishanenin inşaatına başlanması kararlaştırılmıştır. Nitekim hapishanenin yeniden inşa edilmesine başlanılmadan önceki problem mahkûmların nakli olmuştur. Problemin giderilmesi adına 14 Nisan 1904 tarihinde Erzurum valisi Nazım Bey, Dâhiliye Nezareti'ne yazı göndererek nakil konusuna değinmiştir. Yazıda dikkat çeken hususlardan birisi, hapishanenin yeniden inşa edileceğinden dolayı tamamlanana kadar mahkûmların nerede olacağı meselesidir. Bu sebeple 200'e yakın kürek cezasıyla hükümlü bulunan mahkûmun, cezanın öneminden dolayı kürek mevkilerinde geçirmeleri için Sinop ve diğer kürek mahallerine nakil edilmesi için yazışmalar yapılmıştır.²⁵⁰

Dâhiliye Nezareti'nden gelen cevap şöyledir: Hapishanedeki izdihamı hafifletmek amacıyla kürek cezasıyla hükümlü bulunan mahkûmların başka vilayete nakli önceden uygun görüldüyse de inşaat sebebiyle böyle bir nakile izin verilmemiştir. Hapishane inşaatının tamamlanmasına kadar mahkûmların muhafazası için Erzurum vilayetinde elverişli olan bir yere sevk edilmesi uygun görülmüştür.²⁵¹ Yapılan yazışmalar neticesinde mahkûmların nakledileceği yerin belirginleşmemesi, hapishane inşasının gecikmesine sebebiyet vermiştir. 22 Nisan 1904 tarihinde Erzurum valisi Nazım Bey, Dâhiliye Nezareti'ne bir telgraf göndererek bu durumu bildirmiştir. Merkez hapishanesinde 600 mahkûmun bulunduğunu ve uygun görülen olan yerlere bir kısım

²⁴⁹ BOA, DH.TMIK.S.,37/64, Lef.2

²⁵⁰ BOA, DH.TMIK.S.,52/56, Lef.1

²⁵¹ BOA, DH.TMIK.S.,52/56, lef.2

mahkûmun nakledildiğini ifade etmiştir. Ancak bir kısım mahkûmun da diğer yerlere sevk edilmesiyle asayişte zorluklar yaşanabileceğini dile getirmiştir. Hapishanede kürek cezasıyla hüküm giyen mahkûmların toplam sayısının 270 olarak belirten vali Nazım Bey, bu mahkûmlardan 200 kadarının Sinop ve çevre illere nakledilmedikçe hapishanenin inşaatına başlanılmasının mümkün olmadığını bunun da inşaatın zamanında bitirilememesine sebep olacağından mahkûmların başka yerlere nakil edilmesi için izin istemiştir.²⁵²

Erzurum vilayeti tarafından Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen telgraf neticesinde durum Adliye Nezaretine taşınmıştır. Vilayetten alınan bilgiler doğrultusunda mahkûm nakilleri için uygun yerlerin bulunarak gereğinin yapılması istenilmiştir.²⁵³ Adliye Nezareti tarafından yapılan tahkikat sonucunda kürek mevkileri tamamen mahalli olduğundan Erzurum merkez hapishanesinde bulunan mahkûmların vilayet dâhilinde bulunan Azor mahalline nakledilmesinin uygun görüldüğü ve diğer mahkûmlar için de uygun bir yer kiralanarak oraya nakledilmesi istenmiştir. Nakil işleminin tamamlanmasının ardından hapishane inşaatına bir an önce başlanılması gerektiği de vurgulanmıştır.²⁵⁴

Hapishane sorunlarına çözümler üretilmeye çalışılsa da uygulamada bu çözümlerin yüzeysel kalmıştır. Adliye Nezareti'nin gönderdiği yazı ile harekete geçen Erzurum vilayeti bir dizi sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Bu sorunlar 12 Mayıs 1904 tarihinde hem Adliye Nezareti'ne hem de Dâhiliye Nezareti'ne bir telgrafla bildirilmiştir. Söz konusu yazıda vilayette bulunan devlet binalarının asker idaresi altında olduğu ve buraların eşya ile dolu olmasından dolayı taşınma zorluğu olduğu ifade edilmiştir. Bu yüzden depremde zarar gören Erzurum hapishanesinin yeniden inşası gerçekleşene kadar ağır suç işleyenlerin hiç olmazsa 100 mahkûmun Trabzon ve çevre vilayetlere gönderilmesi hususunda izin istenilmiştir.²⁵⁵

Vilayet hapishanelerinde mahkûmların çeşitli sebeplerle nakil edilmesi ekonomik duruma bağlı olarak da gerçekleşmiştir. Kimi vilayetlerde Maliye Nezareti'nce masraflar giderilmeye çalışılmış kimi vilayetlerde ise masraflar

²⁵² BOA, DH.TMIK.S.,52/56, lef.3

²⁵³ BOA, DH.TMIK.S.,52/56, Lef.4

²⁵⁴ BOA, DH.TMIK.S.,52/56, Lef.8

²⁵⁵ BOA, DH.TMIK.S.,52/56, lef.10; BOA, DH.TMIK.S.,52/56, lef.9

karşılanamayacağından mahkûmların vilayet dâhilinde bulunan hapishanelere nakledilmesi kararlaştırılmıştır. Nitekim Erzurum merkez hapishanesine gönderilen yazılarda konu ekseriyetle dile getirilmiştir. 19 Mayıs 1904 tarihinde Erzurum vilayeti mahkûmların nakil edilmesi durumunu tekrar dile getiren yazıyı Adliye Nezareti'ne bildirmiştir. Kurumlar arası yapılan yazışmalar neticesinde kürek merkezlerinde Erzurum civarında yalnızca Maden hapishanesi olduğu ifade edilmiştir. Ancak buraya mahkûmların nakli söz konusu olduğunda hapishane kapasitesinden fazla mahkûm barındıracağı ve bu da diğer problemleri beraberinde getireceğinden uygun görülmemiştir. Yapılan incelemelerde mahkûmların başka vilayetlere nakledilmesi masrafları arttıracığı gibi vilayet hapishanelerinin hangilerinin şimdiye kadar tamir edildiği hakkında bilgi bulunmadığı, dolayısıyla da hiçbirisine mahkûm naklinin mümkün olmadığı belirtilmiştir. Trabzon vilayetine nakledilmesi istenen 100 mahkûmun Erzurum vilayeti dâhilinde bulunan liva hapishanelerine gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Mahkûmların nakilleri mevcut değilse de muhafazaya elverişli olmak şartıyla bir yer kiralanarak oralara nakil edilmesi ve hapishanenin inşaatına bir an evvel başlanması vilayete tekrar bildirilmiştir.²⁵⁶

Vilayet hapishanelerinde kapasitenin üzerinde mahkûmların bulunması salgın hastalık tehdidini de beraberinde getirmiştir. Elverişli bir ortamın bulunmamasının yanı sıra mahkûmlara yapılan erzak yardımının yetersizliği salgın hastalıklarının yayılmasına zemin hazırlamıştır. Osmanlı Devleti'nin siyasal, sosyal ve ekonomik durumu ile savaşların varlığı göze alındığında her vilayette bulunan hapishanelere yiyecek temin edilmesi zaman zaman mümkün olmamıştır. Yiyecek temini ve salgın hastalık tehdidinin bertaraf edilmesi için çözümler üretilmeye çalışılmıştır. Getirilen çözümlerden birisi, diğer hapishanelere nazaran iyi olan hapishanelere mahkûm nakilleri yapılmıştır. Öyle ki 4 Kasım 1905 tarihli yazıda Erzurum valisi Tahsin Bey, Dâhiliye Nezareti'ne bu konuyla ilgili bir yazı göndermiştir. Yazıda merkez hapishanesinde bulunan mahkûmlara yapılan erzak yardımında zorluklar yaşandığı ifade edilerek 200 mahkûmun Sivas hapishanesine nakledilmesi talep edilmiştir. Bunun yanı sıra Sivas valisinin Erzurum vilayetinde bulunduğu esnada Sivas hapishanesine mahkûm naklinin mümkün olduğunu belirtmesi

²⁵⁶ BOA, DH.TMIK.S.,52/56, lef.12; BOA, DH.TMIK.S.,52/56, lef.11

üzerine mahkûmların nakledilmesi için izin istenilmiştir.²⁵⁷ Dâhiliye Nezareti bunun üzerine 200 mahkûmun Sivas hapishanesine naklini onaylamıştır.²⁵⁸

1908 yılına gelindiğinde ise vilayet hapishanelerinde yer olmadığından dolayı vilayetler arası mahkûm nakilleri mümkün olmamıştır. Bu konuyla ilgili yazıyı 15 Kasım 1908 tarihinde Erzurum vilayeti Dâhiliye Nezaretine bildirmiştir. Yazıda merkez hapishanenin kapasitenin üzerinde mahkûm olduğundan dolayı başka vilayetlere nakil isteğinde bulunmuştur. Fakat gelen cevapta hiçbir vilayet hapishanesinde yer olmadığından Erzurum vilayetinin nakil isteğinin uygun görülmediği ifade edilmiştir.²⁵⁹

Vilayet hapishanelerinde kapasitenin üstünde mahkûm bulunduğu bahisle nakil işlemleri yapıldığı gibi, mahkûmların hapishanede çeşitli sorunlar çıkarmasından dolayı da vilayetlerin nakil isteğinde bulunduğu görülmüştür. Nitekim Erzurum merkez hapishanesinde buna benzer bir olay sebebiyle nakil için Dâhiliye Nezareti'nden izin istendiği anlaşılmaktadır. 2 Eylül 1912 tarihli yazıda Erzurum vali vekili dokuzuncu kolordu komutanı, merkez hapishanesinde bulunan ve cinayet suçundan 15 sene kürek cezasına hükmedilen Namrunlu Mehmet Ali ile Tortum'da Lesgav Karyeli Süleyman'ın 19 Ağustos gecesinde hapishanede firar talimi yaptıklarının, önceden de pencereleri kırarak firar ederken yakalandıkları tespit edilmiştir. Sonrasında ise hapishanede hükümlü bulunan Bahri adlı mahkûmu çakı ile yaraladıkları belirtilmiştir. Hapishane mahkûmları üzerinde nüfuz sahibi olan bu mahkûmların diğer mahkûmları isyana teşvik ederek hapishane kapısını zorladıkları gibi memurlara sitem ve hakaret ettikleri de, hapishane memuru tarafından verilen tutanaklardan anlaşılmış olup hapishanede asayişin sağlanması için bu mahkûmların Sinop hapishanesine nakli istenmiştir.²⁶⁰

Osmanlı Devleti, I. Dünya savaşı sürecinde her anlamda bir çöküş yaşamıştır. Bu süreçte hapishanelere de gereken önem verilememiştir. Suç oranında bu dönemde ciddi artışların görülmesi, hapishanelerde kapasite sorununu meydana getirmiştir. Bununla birlikte mahkûm ve tutukluların bir arada kalması hapishanelerdeki asayişin sağlanmasını zorlaştırmıştır. Osmanlı Devleti bu sorunları, kimi zaman vilayetler arası mahkûmların nakli ile kimi zaman da hafif suçtan dolayı tutuklu bulunanlara af ilan

²⁵⁷ BOA, DH.MB.HPS.,105/47, lef.2

²⁵⁸ BOA, DH.MB.HPS.,105/47

²⁵⁹ BOA, DH.MB.HPS.,103/7

²⁶⁰ BOA, DH.MB.HPS., 146/50.

edilmesiyle gidermeye çalışmıştır.²⁶¹ Dönemin şartları düşünüldüğünde bu çözümler günü kurtarmaktan öteye gitmemiştir. Savaş yıllarında vilayetler arası nakil isteğinin bir örneği diğer vilayetler gibi Erzurum vilayetinde de yaşanmıştır. 4 Kasım 1915 tarihli yazıda Erzurum vilayeti, merkez hapishanesinden 200 kadar mahkûmun Sivas'a nakledilmesi isteğini Dâhiliye Nezareti'ne bildirmiştir. Gönderilen yazıya cevap gecikmemiş ve nakil işleminin uygun görüldüğü belirtilmiştir.²⁶² Ancak bu çözüm 3 yıl kadar sürmüştür. Nitekim Sivas'a nakledilen mahkûmların geldikleri vilayetlere tekrar iade edilmesi talebi 16 Eylül 1918 yılında Dâhiliye Nezareti'ne bildirilmiştir. Sivas vilayeti, savaş nedeniyle suçun artması ve mahkûmlarla tutukluların aynı yerde kalması sorununun yanında mahkûmların çokluğuyla beraber sağlık koşullarının yetersiz kaldığına değinilmiş ve Erzurum merkez hapishanesinden gelen mahkûmların iade edilmesini istemiştir. Fakat olumlu bir sonuç alınamamıştır.²⁶³

2.7. FİRAR OLAYLARI

Osmanlı Devleti vilayet hapishanelerinde karşılaşılan problemlerden birisi de mahkumların firar hadisesidir. Mahkumların firarına yol açan etkenlerden birisi kuşkusuz doğal afetler olmuştur. Öyle ki hapishanelerde oluşan tahribat, tamirat ve tadilat gibi sorunları ortaya çıkarırken aynı zamanda mahkumların firar etmesini de kolaylaştırmıştır. 1902 tarihinde meydana gelen depremde Erzurum merkez hapishanesi zarar görmüş ve bu durum mahkumların firar etmesine sebep olmuştur. Bu olay Adliye Nezareti'ne bir yazı ile bildirilmiştir. Yazıda merkez hapishane ve tevkifhanesinin tamiri ile kadınlara ait bir hapishane yapılması ve hastanenin inşa masraflarının gönderilmesi talep edilmişse de olumlu bir sonuç alınamamıştır.²⁶⁴

Osmanlı Devleti, bütçesi imkan verdiği ölçüde hapishanelerde ıslahat yapmaya çalışmışsa da mahkumlar arasında kavga, yaralama, isyan, firar vakaları önlenememiştir. Bu konuda gevşeklik gösteren ve gerekli tedbirleri almayan memurların, görevlerini layıkıyla yerine getirmeleri sağlanmaya çalışılmıştır. Bu amaçla hem Adliye Nezareti hem de Dahiliye Nezareti tarafından vilayetlere uyarı yazıları gönderilmiştir. Yazılarda

²⁶¹ Mücahit Özçelik, "Mütareke Dönemi'nde Osmanlı Hapishanelerinin Durumu", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 7, S. 14 (Güz 2011): 20-21.

²⁶² BOA, DH.ŞFR.,495/138, lef.1

²⁶³ BOA, DH.MB.HPS.,161/51, lef.1

²⁶⁴ BOA, DH.TMIK.S.,37/64, lef.5

görevini yerine getirmeyen memurlar hakkında idari soruşturma başlatılacağı altı çizilerek vurgulanmıştır. Hapishane memurlarının ihmalkarlığı ve suistimalleri diğer vilayet hapishaneleri gibi Erzurum merkez hapishanesinde de yaşanmış ve bu sebeple firar olayları meydana gelmiştir. 2 Ocak 1912 tarihinde Erzurum valisi Mehmet Emin Bey, Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği telgrafta Erzurum merkez hapishanesinde idam cezasıyla hükümlü bulunan iki mahkum ve çeşitli suçlardan dolayı hükümlü bulunan dokuz mahkum ile tutuklunun gece duvarı delerek firar ettiklerini bildirmiştir. Yakalanmaları için harekete geçilmiş ve mahkumların firarına sebebiyet veren memurlar hakkında da incelemeler başlatılmıştır.²⁶⁵ Dahiliye Nezareti'nden gelen cevapta firar eden mahkumların durumu hakkında hapishanede gerekli tedbirlerin alınması istenmiştir. Ayrıca firar eden mahkumların yakalanmalarının takibatı ile ihmali görülen memurlar hakkında yazı gönderilmesi istenmiştir.²⁶⁶

Vilayet hapishanelerinde firar eden mahkumların yakalanmaları için vilayetler arası yazışmalar yapıldığı görülmektedir. Öyle ki vilayetler arası yapılan bu yazışmalarda mahkumların firar ettiği bilgisi verilip gerekli tedbirlerin alınması istenmiştir. 4 Ocak 1912 tarihinde Erzurum vilayeti, idam cezasıyla hükümlü bulunan iki mahkum ve çeşitli suçlardan dolayı hükümlü bulunan dokuz mahkum ve tutuklunun firar ettiğini civar vilayetlere bildirmiştir. Bununla birlikte vilayetlerde mahkumların görülmeleri halinde gereğinin yapılması istenmiştir. Bundan başka Erzurum vilayeti bir yazı da Dahiliye Nezareti'ne göndermiş ve mahkumların firar etmesine sebebiyet veren memurlar hakkındaki incelemelerin devam ettiğini ve sonucunun bildirileceğini ifade etmiştir.²⁶⁷

Erzurum hapishanesinde yaşanan diğer bir firar olayı da şöyledir: Merkez hapishanesinde kürek cezasıyla hükümlü, Derviş oğullarından Halit ve 6 arkadaşı hapishaneden firar ederek eşkıyalık ve soygunculuk yapmaya başlamıştır. Bu firariler eşkıyalık ve soygunculuk yaparak sayılarını 40 kişiye yükseltmiştir. 40 atlı olarak köylerde gezen bu eşkıyalar halktan zorla para alıp, halkın birliğini bozacak yalan söylentiler yaymışlardır.²⁶⁸ Dâhiliye Nezareti bu firariler hakkında Bitlis ve civar vilayetlere yakalanmaları için yazılar göndermiştir. Yaşanan gelişmelerin ardından Erzurum vilayeti firar eden ve eşkıyalık yapan Derviş'in yardımcılarında Süleyman ile

²⁶⁵ BOA, DH.H.,5/43, lef.2

²⁶⁶ BOA, DH.H.,5/43, lef.1

²⁶⁷ BOA, DH.H.,5/43, lef.2

²⁶⁸ BOA, DH.MKT.,1372/93, lef.1

Cafer'in teslim olduğunu diğerlerinin de yakalanması hususunda gerekenin yapılacağını Dâhiliye Nezaretine bildirmiştir.²⁶⁹

2.8. MAHKÛMLAR VE MAHKÛMLARA YAPILAN YARDIMLAR

Osmanlı Devleti içinde bulunduğu zorluklara rağmen ekonomik durumu yetersiz olan mahkumlara yardım etmeye çalışmıştır. Öyle ki mahkumların yeme-içme, giyinme, ısınma ihtiyaçları, mahkumlar için gönderilen bütçeden karşılanmıştır. Her ne kadar vilayet hapishanelerinde ihtiyaçların giderilmesi konusunda bütçenin yetersiz olduğu belirtilmişse de olumlu gelişmeler de yaşanmıştır. Bu sebeple vilayetlere ayrılan bütçenin harcanılması için izin verildiği görülmüştür. Örneğin Erzurum vilayeti, 15 Aralık 1887 tarihli yazısında Dahiliye Nezareti'ne bu konu ile ilgili bir telgraf göndermiştir. Yazıda merkez hapishanesi için satın alınması gereken yiyecek, eşya ve benzeri ihtiyaçlar için düzenlenen defterde gösterilen 9 bin kuruşun harcanması için izin istenmiştir. Buna karşılık Dahiliye Nezareti'nin cevabında merkez vilayet hapishanesinin iâşe masrafları için senelik 25 bin kuruşun ayrılacağı, adı geçen masrafların hazine tarafından karşılanacağı ancak ihtiyaç görünenlerin haricine çıkılmaması ifade edilmiştir.²⁷⁰

Hapishanelerin genelinde mahkumlara verilen yiyecek ve kıyafet devlet tarafından sağlanmış ve bu kıyafetlerin zaman içerisinde eskimesi üzerine Dahiliye Nezareti'ne konu ile ilgili yazılar gönderilmiştir. Erzurum vilayeti, 29 Aralık 1890 tarihinde Dahiliye Nezareti'nden merkez hapishanesinde hükümlü bulunan mahkum kıyafetlerinin yenilenmesini talep etmiş ancak olumlu bir sonuç alınamamıştır.²⁷¹

Buna benzer bir durum 1893 yılında da yaşanmıştır. 12 Mayıs 1893 tarihinde Erzurum vilayeti, sadarete yazı göndererek merkez hapishanesinin eksiklerinin giderilmesi istenmiştir. Yazının devamında mart ve nisan aylarında Erzurum merkez hapishanesine teftiş yapıldığı ve buradaki sayımda mahkum ve tutukluların toplam sayısının 511 kişi olduğu belirtilmiştir. Mahkumlara yiyecek tedarikinin yapıldığı fakat çamaşır yardımının yapılamadığı, bir mahkum tarafından vilayete gönderilen dilekçe üzerine anlaşıldığı eklenmiştir. Mahkumlar için çamaşır satın alınmasına izin verilmesi buna göre birer pamuklu hırka ve birer kat çamaşırın temin edilmesi ve her bir giyecek

²⁶⁹ BOA, DH.MKT.,1388/104, lef.1

²⁷⁰ BOA, DH.MKT.,1480/103

²⁷¹ BOA, BEO.,145/10814

için 23 kuruştan 30.000 kuruşa ihtiyaç duyulduğu vurgulanmıştır. Esnaftan çamaşır için anlaşılmalı olsa da parası ödenemediğinden dolayı çamaşır alınamadığı belirtilerek ihtiyaç duyulana paranın gönderilmesi istenmiştir.²⁷² 12 Mayıs tarihli yazıya bir ay sonra 10 Haziran 1893 tarihinde cevap gönderilmiş ve yapılacak incelemeler neticesinde gereğinin yerine getirileceği ifade edilmiştir.²⁷³

Hapishanelerdeki iâşe durumlarıyla ilgili bilgi 1880 Tarihli Nizamnamenin üçüncü faslında yer almaktadır. Nizamnamenin 53. ve 54. maddelerinde, hükmü kesinleşen mahkûmlar ve tutuklular için günlük 300 dirhemden oluşan bir çift ekmek verilmesi yer almıştır. Tutuklular dışında adi suçlulara da mevsimine göre sadeyağ veya içyağı ile pişirilmiş sebze, kuru baklagil ve etten ibaret yemek ve günlük 30 dirhem çorba verilecekti. Ayrıca hamile ve süte çocuğu olan kadınlara doktor kontrolü dahilinde daha fazlasının verilebileceği de belirtilmiştir. Merkez tarafından nizamnamenin bir nüshası vilayet hapishanelerine gönderilerek uygulanması hususunda ehemmiyet gösterilmesi istenmiştir.²⁷⁴ Her ne kadar nizamnamelerde mahkûm ve tutuklulara verilmesi gereken iâşe durumu izah edilse de, uygulamada bazı aksaklıkları beraberinde getirmiştir. Öyle ki merkez vilayetlerde verilen iâşe miktarının kazalarda bulunan mahkûm ve tutuklular için de verilmesi adına yazılar yazıldığı görülmektedir. Örneğin 8 Temmuz 1893 tarihli yazıda Erzurum vilayeti, Dahiliye Nezareti'ne bu konuyla ilgili bir yazı göndermiştir. Yazıda hapishanelerde bulunan tutuklulara 300 dirhem ekmek verilmesi hususunda hapishanelere talimat gönderildiği halde vilayete bağlı kazalarda mahkûmlara yiyecek verilmediği ifade edilmiştir. Bu sebeple yardım defterleri açılarak mahkûmlara iâşe yardımı yapılması talep edilmiştir.²⁷⁵ Dahiliye Nezareti Erzurum vilayetine gönderdiği cevapta cinayetten hükûm giyen mahkûmlara hapishaneler talimatına göre taviz verilemeyeceği beyan edilerek uygun görülmemiştir.²⁷⁶

4 Temmuz 1895 tarihinde yine mahkûmların haline ve iâşe meselesine değinilmiştir. Dahiliye Nezareti'ne gönderilen yazıda merkez hapishanesinde bulunan tutuklulara günlük 300 dirhem ekmeğin hapishane talimatı ile yerine getirildiği ifade edilmiştir. Buna mukabil vilayete gönderilen talimatname ile kazalar tevkifhanelerinde

²⁷²BOA, DH.MKT.,62/29, lef.2

²⁷³ BOA, DH.MKT.,62/29, lef.1

²⁷⁴ Şen, *Osmanlı'da Mahkûm Olmak*, 115-116.

²⁷⁵ BOA, DH.MKT.,125/44, lef.2

²⁷⁶BOA, DH.MKT.,125/44, lef.3

bulunun tutuklulara ekmek verilmediği, ancak burada bulunan tutukluların ekmeğe ihtiyacı olduğu saptanmıştır. İaşe defterleri açılarak tutuklulara yardım yapan memurların ağır cezaya uğradıkları yapılan incelemelerle anlaşılmıştır. Bu olayı padişahın uygun görmeyeceği ifade edilerek kaza hapishanelerinde bulunan tutukluların refahı, ancak ekmek verilmesiyle hâsıl olacağı bildirilmiş ve bu yardımın yapılması için izin istenmiştir. Bunun üzerine Dâhiliye Nezareti bir cevap yazısı göndererek Erzurum merkez hapishanesindeki mahkûmlara olduğu gibi kaza hapishanelerindeki tutuklulara da günlük ekmek verilmesi uygun görülmüştür.²⁷⁷

Hapishanelerde özel gün ve aylarda ayrıca yardım yapıldığı, daha sonrasında ise bunun bir gelenek halinde devam ettiği anlaşılmaktadır. Özel günlerdeki yardımlar, yiyecek temini aileleri tarafından karşılanıp karşılanmaması göz önünde bulunmaksızın tüm mahkûmlara yapılmıştır. Öyle ki bu konu vilayetlerden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen yazılarda belirtilerek bu ihtiyacın karşılanması dile getirilmiştir. Ancak bu yardımlar için ayrı bir ödenek mi yoksa gönderilen bütçeden mi karşılanması gerektiği yine Dâhiliye Nezareti'ne sorulmuştur. Örneğin 13 Eylül 1909 tarihinde Erzurum valisi Celal Bey'in Dâhiliye Nezaretine gönderdiği yazısında bu sorun ele alınmıştır. Vali, her sene olduğu gibi bu sene de ramazan ayı dolayısıyla Erzurum merkez hapishanesi mahkûmlarına yiyecek verilmek üzere 4 bin 68 kuruşa ihtiyaç olduğunu ve bu paranın hangi bütçeden ödenmesi gerektiğini sormuştur.²⁷⁸ Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen yazıya cevap gelmemesi üzerine 22 Eylül 1909 tarihinde tekrar bir yazı yazılarak bu soru sorulmuştur.²⁷⁹

Dâhiliye Nezareti, Erzurum vilayetine bir cevap yazısı göndererek mahkûmlara yapılacak yardımda ihtiyaç duyulan 4 bin 68 kuruşun hapishaneler için ayrılan bütçeden karşılanması gerektiğini ifade etmiştir.²⁸⁰

İaşe konusunda bir başka örnek de şöyledir; 25 Mart 1914 tarihinde Erzurum valisi Reşit Bey, Dâhiliye Nezareti'ne bir yazı göndermiştir. Yazıda Erzurum merkez hapishanesi tamirâtı ihtiyacının yanı sıra mahkûmların iaşe masraflarına değinerek 30 bin kuruşa ihtiyaç duyulan bu paranın gönderilmesini istemiştir.²⁸¹ Erzurum vilayetinin

²⁷⁷ BOA, DH.MKT.,125/44, lef.4

²⁷⁸ BOA, DH.MUİ.,14-1/75, lef.2

²⁷⁹ BOA, DH.MUİ.,14-1/75, lef.2

²⁸⁰ BOA, DH.MUİ.,14-1/75, lef.1

²⁸¹ BOA, DH.MB.HPS.,56/37, lef.2

gönderdiği yazıya dönemin şartları düşünüldüğünde Dâhiliye Nezareti ancak üç ay sonra 27 Haziran 1914 tarihinde cevap vererek merkez hapishanesinin tamirâtı ve mahkûmların iâşesi için 30 bin kuruşun gönderildiğini bildirmiştir.²⁸²

Vilayet hapishanelerinde her ne kadar hapishane ihtiyaçlarını karşılanmaya, mahkûmlara iâşe yardımı ve buna bağlı olarak ıslahat çalışmaları yapılmaya çalışıldıysa da savaş şartları nedeniyle istenilen etkiyi gösterememiştir. Sadece ıslahat çalışmaları değil, Osmanlı Devleti'nin ekonomik durumu vilayet hapishanelerinin temel ihtiyaçlardan biri olan iâşe masraflarının karşılanmasında da yetersiz kalmıştır. Bu dönemde vilayet hapishanelerinden merkeze gönderilen yazılar bu eksenli olduysa da gelen cevaplar her zaman olumlu olmamıştır.²⁸³ Örneğin 5 Eylül 1918 tarihinde Erzurum vilayeti, Dâhiliye Nezaretine bir yazı göndererek merkez hapishanesi ile merkeze bağlı bulunan Beyazıt, Aşkale hapishanelerinin ihtiyaçlarının karşılanması için gereken 870 bin 250 kuruşun gönderilmesini istemiştir.²⁸⁴ Gönderilen yazıya cevap gelmemesi üzerine 4 Aralık 1918 tarihinde Erzurum valisi Ali Seyit Bey, Dâhiliye Nezareti'ne tekrar bir yazı göndermiştir. Yazıda çeşitli masraflar için ayrılan ödenekten hiç olmazsa merkez hapishanesinin ihtiyaçlarının karşılanması için 100 bin kuruşa ihtiyaç duyulduğu ifade edilerek bu paranın gönderilmesini istemiştir.²⁸⁵

Aralık 1918 tarihinde Erzurum vilayetinde vali değişikliği yaşanmıştır. Değişiklik sonrasında Erzurum valisi olarak görev yapan Münir Bey'de merkez hapishanesinin çeşitli ihtiyaçlarının karşılanması adına 26 Aralık 1918 tarihinde Dâhiliye Nezaretine bir yazı göndermiştir. Daha önceki gönderilmiş olan yazılara da değinerek hapishanesinin çeşitli masrafları için 100 bin kuruşun gönderilmesi isteği dile getirildiyse de yine olumlu bir sonuç alınamamıştır.²⁸⁶

²⁸² BOA, DH.MB.HPS.,56/37, lef.1

²⁸³ Özgür Yıldız, ' Osmanlı Hapishaneleri Üzerine Bir Değerlendirme: Karesi Hapishanesi Örneği', *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, C .9, S. 17 (Kış 2015): 101.

²⁸⁴ BOA, DH.MB.HPS.M.,36/37, lef.1

²⁸⁵ BOA, DH.MB.HPS.M.,36/37, lef.3

²⁸⁶ BOA, DH.MB.HPS.M.,36/37, lef.4

2.9. MAHKÛMLARIN AFFI VE TAHLİYELERİ

Bireyin işlemiş olduğu suçu yasaklamak ve cezalandırmak amacıyla uygulanan hapis cezasının müddeti her ne kadar ceza süresinin başında belirlense de, mahkûmun iyi hal sergilemesi, hapishane de bulunduğu süre zarfında değişen durumlara göre sürenin kısaltıldığı ya da tümüyle affedildiği görülmüştür. Osmanlı hapishanelerinin en büyük problemi kapasite meselesidir. Bu meseleye geçici bir çözüm olarak mahkûm afları yapılmıştır. Sağlık sorunları, geride bırakılan ailelerin içinde bulunduğu durum, cülus dönemi ve mahkûmların cezalarının büyük bir bölümünü tamamlamaları gibi nedenlerden çıkarılan aflarla, hapishanenin kapasite problemi azaltılmaya çalışılmıştır. Ancak, tecavüz, cinayet ve siyasi suçlardan dolayı mahkûm olanlar af kapsamı dışında tutulmuştur.²⁸⁷ Aflarda göze çarpan diğer bir husus geride bırakılan ailelerde daha önce hüküm giyen kişiler varsa o kişiler af kanunu kapsamı dışında tutulmuşlardır. Nitekim 29 Ekim 1888 tarihinde sadrazam, padişaha bu konuyla ilgili bir yazı yazmıştır. Yazıda Erzurum vilayetinde cinayet suçundan dolayı hükümlü bulunan mahkumlardan yedi kişinin affı uygun görülmüş, fakat mahkumlardan Rüstem ve arkadaşı Mehmet'in babalarının cinayetten hüküm giymiş olmasından dolayı affedilmemesi gerektiğini ifade etmiştir.²⁸⁸

Vilayet hapishanelerinde bulunan tutuklular suçsuz olduklarını ispat etmek ve mahkemede şahitlerin dinlenmesi adına komisyon başkanlığına dilekçeler yazmışlardır. Bu sebeple şahitlerin getirilerek dinlenmesi ve bunun için yol masraflarının devletçe ödenmesi talep edilmiştir. Örneğin Erzurum merkez hapishanesinde tutuklu bulunan Trabzonlu Fuat, 15 Mayıs 1900 tarihinde komisyon başkanlığına bir dilekçe yazmıştır. Yazıda, haksızlığa uğradığını ve suçsuz olduğunu ifade eden bir telgrafı Sadrazam ile Adliye Nezaretine bildirmesine rağmen bir sonuca varılamadığını kendisiyle beraber ailesinin de bu süreçte zor durumda kaldığını belirtmiştir. Kendisine isnat edilen suçtan dolayı mağduriyetin giderilmesi ve suçsuzluğunun anlaşılması için işlemlerin hızlandırılmasını talep etmiştir.²⁸⁹ Komisyon başkanlığının 28 Haziran 1900 tarihinde gönderdiği cevapta dilekçenin bir kopyasının alındığı ve gerekli incelemeler sonucunda

²⁸⁷ Ufuk Adak, "XIX. Yüzyılın Sonları XX. Yüzyıl Başlarında Aydın Vilayeti'ndeki Hapishaneler", Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (2006): 88-89.

²⁸⁸ BOA, Y.PRK.ZB.,4/45

²⁸⁹ BOA, DH.TMIK.M.,90/39, lef.1

gereğinin yapılacağı ifade edilmiştir.²⁹⁰ Komisyon başkanlığı ile Adliye Nezareti arasında yapılan yazışmalarda adı geçen tutuklu hakkında suçun incelenerek karar verilebilmesi için henüz Trabzon vilayetinde bulunan şahitlerin gönderilmediği bildirilmiştir. Yazının devamında ise Erzurum vilayetinden gönderilen yazıda durumun gecikmeye uğradığı anlaşılmış ve tutuklu kabul edilen şahsın katil maddesi gereğince şahitlerin yol masraflarını ödemesi istenmiştir.²⁹¹ Yapılan yazışmalardan bir neticeye ulaşılamaması ve gereken yol masrafların ödenmemesi üzerine Erzurum valisi 30 Temmuz 1900 tarihinde Dâhiliye Nezaretine durumu anlatan bir yazı gönderdiyse de olumlu bir sonuç alınamamıştır.²⁹²

Osmanlı Devleti, af kapsamında tahliye edilen mahkûmlara suçun tekrar edilmemesi adına nasihatler yapılması gerektiği konusunda vilayet hapishanelerine yazı göndermiştir. 23 Kasım 1901 tarihinde sadaret tarafından Erzurum vilayetine de böyle bir yazı gönderilmiş ve hapishanenin son durumu hakkında bilgi verilmesi istenmiştir. Bu yazıya binaen Erzurum vilayetinin gönderdiği cevapta af kapsamında Erzurum merkez hapishanesinde tutuklu bulunan ve cezalarının üçte birini tamamlayan 31 mahkûmun tahliye edildiğini ve tahliye edilen mahkûmlara gerekli ve etkili nasihatlerin yapıldığı bildirilmiştir.²⁹³ Bu dönemde mahkûm afları ve nasihatlerin yapılmasıyla ilgili yazışmaların sadece sadaretle sınırlı kalmadığı görülmektedir. Öyle ki 23 Kasım 1901 tarihinde Erzurum merkez hapishanesinde ser kâtibi olan Saffet adlı memurun Yıldız Sarayı Başkâtipliğine hapishanenin durumunu bildiren bir yazı gönderildiği anlaşılmaktadır.²⁹⁴

Çeşitli vesileler ile af ilan edilmesi ve mahkûmların tahliye edilmesiyle ilgili kişilere gerekli nasihatler yapılmasıyla birlikte bu kişilerin dışarıda gözetlenmesi için vilayet hapishanelerine uyarılar yapılmıştır. 1903 yılında ramazan ayı vesilesiyle mahkûm affı gündeme gelmiş, aftan yararlanan mahkûmlar dışarıda gözetlenmiştir. Örneğin 8 Mart 1903 tarihli yazıda Erzurum valisi Nazım Bey, Dâhiliye Nezaretine bir yazı göndererek vilayete affın tebliğ edilmesi üzerine Erzurum merkez hapishanesinde hükümlü bulunan mahkûmlardan 28 kişinin serbest bırakıldığını bildirmiştir. Devamında

²⁹⁰ BOA, DH.TMIK.M.,90/39, lef.2

²⁹¹ BOA, DH.TMIK.M.,90/39, lef.4

²⁹² BOA, DH.TMIK.M.,90/39, lef.3

²⁹³ BOA, DH.MKT.,2561/114, lef.1

²⁹⁴ BOA, İ.HUS.,91/69

padişahın bu iyiliğinin kadir kıymetinin bilinmesi ve ailelerinin geçimini sağlamak amacıyla çalışmaları, aileleriyle beraber padişaha duacı olmaları için etkili nasihatler yapılmıştır. Bunun yanı sıra tahliye edildikten sonra zabıta tarafından serbest kalan kişilerin gözleneceği, suç işlemeleri durumunda önceki sabıkaları dikkate alınarak şiddetli ceza uygulaması yapılacağı, ona göre davranılması gerektiği mahkûmlara ifade edilmiştir. Mahkûmların hapisshaneden çıkarken de üç defa “padişahım çok yaşa” diyerek duada bulundukları da belirtilmiştir.²⁹⁵ Erzurum valisi Nazım Bey bu yazının bir tekrarını da 18 Mart 1903 tarihinde sadarete göndererek merkez hapisshanesinin durumu hakkında bilgi vermiştir.²⁹⁶

Bunun yanında devletin, hapisshane kapasitesini aşan, mahkûm nüfusunu eritmek için başvurduğu bir diğer çözüm yolu da, sülûsan affı olmuştur²⁹⁷. Af kapsamından hareketle hapisshanede bulunan mahkûmların iyi hali de göz önünde bulundurulmuştur. Tahliye edilecek mahkûmların bir yandan topluma yeniden kazandırılması düşünülürken, diğer yandan hapisshanelerdeki sorunların bir nebze de olsa giderilmeye çalışılması amaçlanmıştır. Savaş döneminde vilayet hapisshanelerinde bulunan mahkûmlar sülûsan affı ile tahliye eden vilayetlerden birisi de Erzurum merkez hapisshanesidir. Örneğin 21 Aralık 1914 tarihinde Adliye Nezareti, Erzurum merkez hapisshanesinde bulunan mahkûm ve tutuklulardan uygun görülen 35 kişinin²⁹⁸ merhamet gösterilerek affı ve henüz mahkemesi görülmeyp suçu kesinleşmeyen 17 kişi hakkında adli soruşturmanın sonraya bırakılmasının kabul edilmesi için durum Sadarete bildirilmiştir.²⁹⁹ Gönderilen bu yazı üzerine sadaret tarafından 27 Aralık 1914 tarihinde İrade-i Seniye’ye bir yazı yazılarak

²⁹⁵ BOA, DH.MKT.,669/17, lef.1

²⁹⁶ BOA, DH.MKT.,669/17, lef.2

²⁹⁷ Sülûsan affı, mahkûmların ceza süresinin üçte ikisini tamamlayan ya da ceza müddetinin dolmasına az müddet kalan cezalarının affedilerek tahliye edilmesidir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Yıldız, *Mapusane*, 298-302.

²⁹⁸ Erzurum merkez hapisshanesinde hükümlü bulunan mahkûmlardan zikredilen 35 kişinin adları: İskender bin Süleyman, Rüştü bin Mustafa, Mehmet bin Hasan, Mehmet bin Mahmut, Musa bin İsmail, İbrahim bin İsmail, Hasan bin Abdih, Kaçaroğlu Hafız Nazım, Tursun bin Hacı Osman, İsmailoğlu Cebrail, Tursun bin Mehmet, Arifoğlu İsmail ve başkaca 5 yıl mahkum olmakla beraber, Mehmet çavuş bin Hacı Abdih 15’er yıl Mustafa Oğlu Tevfik 10 yıl, Hasan, Şükrü, Osman, Hamza bin İsmail, Kerim 7.5 yıl, Yusuf oğlu Abdülmecit, Ömer oğlu Mustafa 3 yıl Abdul Rezzak bin Ahmet 2.5 seneye mahkum olduklarından bu kişilerin afları ve tutuklu bulunan Nail bin Mustafa, Cafer bin Halil, Bayburtlu Arap, Mehmet bin İbrahim ve arkadaşları Ahmet, Haşim Adem, Kerim, Mehmet, Ahmet bin Ali, Kara Ahmet, Fazıl 35 mahkum ve 17 tutukluların tam isimleri için bkz. BOA, İ.MMS.,93/2, lef.2

²⁹⁹ BOA, İ.MMS.,193/2, lef.3

durum bildirilmiştir.³⁰⁰ Bu yazı sonrasında 29 Aralık 1914 tarihinde sadarete cevap yazısı gönderilerek adı geçen kişilerin padişah tarafından affedildiği ifade edilmiştir.³⁰¹

2.10. KADIN HAPİSHANESİ

Osmanlı Devleti vilayet hapishanelerinin daha çok erkek mahkumlara yönelik olduğu bilinen bir durumdur. Ancak bunun yanında kadın hapishanelerinin varlığından da söz etmemiz mümkündür. Bu hapishanelerin hükümete ait olmadığı kimi yerleşim yerlerinde hapishanelerin kiralanmak suretiyle oluşturulduğu anlaşılmaktadır. Öye ki, kadın mahkum sayısının oldukça az olmasına rağmen hapishanenin kira ücreti ve gardiyan maaşlarının karşılanması, devlete ciddi anlamda bir yük oluşturmıştır. Devlet bu sebeple yeniden yapılandırılmakta olan hapishanelerde kadın mahkumlara ait yerlerin ayrılmasını ön görmüştür. Ayrıca kadın hapishanesi olmayan yerlerde erkek mahkumlara ait hapishanelerden bir koğuşun kadın mahkumlara tahsis edilmesi veya yeni bir koğuşun ilave edilmesi suretiyle bu sorunun giderilmesi kararlaştırılmıştır.³⁰² Kazalarda kadın mahkumlara ait hapishane adı altında bir yer kiralanarak mahkumlar burada tutulmuş ya da cezalarını çekmek amacıyla merkez hapishaneye gönderilmiştir. 5 Mayıs 1860 tarihinde Livane kazasından Erzurum vilayetine gönderilen yazıda kadın mahkumların durumu ifade edilmiştir. Söz konusu bu yazıda Livane kazasına tabi olan ve tabanca kurşunuyla öldürülen Süleyman adlı şahsın katil eşi Havva'nın tutuklandığı ve hükmün gerekliliği olan diyetin uygulanması ön görülmüştür. Ancak hükümlü bulunan Havva'nın küçük kızı olduğu saptanmış ve aynı zamanda kısas hükmünde yapılan kanun düzenlemelerde 172. madde gereğince idam cezası af olunarak 15 sene kürek cezasına hükmedilmiştir. Ve bu cezayı Erzurum merkez kadın hapishanesinde çekmesi istenmiştir.³⁰³

Osmanlı Devleti bunun haricinde fahişe kadınların toplum nazarındaki algısı sebebiyle, vilayet hapishanelerinin nisaya ait koğuşlarında kalmasını uygun görmemiş ve bu kadınlar için farklı bir yerin kiralanmak suretiyle yerleşimini sağlamaya çalışılmıştır. Örneğin 17 Ocak 1882 tarihinde Erzurum Adliye Müfettişi Mehmet Sırrı Bey'in bu

³⁰⁰ BOA, İ.MMS.,193/2, lef.4

³⁰¹ BOA, İ.MMS.,193/2, lef.5

³⁰² Saadet Tekin, "Osmanlı'da Kadın ve Kadın Hapishaneleri", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 29, S. 47 (2010): 91.

³⁰³ BOA, A.)MKT.UM.,403/96

konuyla ilgili merkeze bilgi verdiği anlaşılmaktadır. Mehmet Sırrı Bey yazısında, hapishanenin denetlendiğinde bir karanlık koğuş içinde 3-4 adet halı yatak olduğunu belirtmiştir. Hapishane memurlarına bu durum sorulduğunda başka kazalardan gelen bir takım kadınların burada kaldıkları ifade edilmiştir. Bu durumun önceden beri süre geldiği, kadınlar içerisinde 10-15 kişinin fahişe oldukları halde dışarıya çıkıp gezdikleri oldukça da gayri ahlaki davranışlarda bulundukları daha sonrasında ise konaklamak için hapishaneye geldikleri belirtilmiştir. Devamında hapishanelerin hüküm giyen mahkumlara mahsus olduğunu ve fahişelerin gündüzleri fuhiyat edip geceleri hapishaneye konaklamaya gitmelerinin kanun ve adaletle bağdaşmayan bir durum olduğunu dile getirmiştir. Bu sebeple fahişe kadınların Erzurum merkez hapishanesinde konaklamalarına meydan verilmemesi konusundaki ikazının değerlendirilmesini talep etmiştir.³⁰⁴ Bu yazıya karşın 15 Haziran 1882 tarihinde Mehmet Sırrı Bey'e bir cevap yazısı gönderilmiştir. Yazıda Erzurum merkez hapishanesi için yapılan teftiş sırasında görülen bu durumun beyan edilmesinin nazarı dikkate alınarak inceleneceği belirtilmiştir. Yapılacak incelemeler neticesinde ilgili yerlere bu durum bildirildiği gibi, hükümetin fahişe kadınlarla ilgili karar aldığı Adliye Müfettişliğine de yazı gönderileceği ifade edilmiştir. Bunun yanı sıra fahişelerin kaldıkları koğuşların hapishanede bulunan tutuklulara tahsis edilmesi konusu da yazıda yer almıştır.³⁰⁵

Aynı tarihte Erzurum vilayet adliyesine de bir yazı gönderilmiş ve bu yazıda incelemelerin yapıldığı bildirilmiştir. Buna mukabil merkez hapishanesinin arka koğuş denilen yerin nisa koğuşu olarak ayrıldığını ve burada fahişe kadınların konakladığı ifade edilmiştir. Ayrıca kadınların hapishanede ikametine izin verilmeyeceği açıkça belirtilmiş, hapishane ve tevkifhanelere bir iki koğuşun daha ilave edilmesi isteği dile getirilmiştir. Vilayet Adliyesinin gönderdiği cevapta, yazının incelendiği ve nisa hapishanesine mahsus hükümet konağı civarında bir yerin hapishane olarak tesis edilmekte olduğu bildirilmiştir.³⁰⁶

Osmanlı Devleti'nde 1912 yılına kadar nisa hapishanesine ait ayrı bir binadan söz etmemiz mümkün olmadığı gibi kadın mahkum ve tutuklu sayısının az olmasından dolayı da kalınan yerlere memur tayini gerçekleşmemiştir.³⁰⁷ Ancak zaman zaman

³⁰⁴ BOA, ZB.,12/38

³⁰⁵ BOA, ZB.,12/39

³⁰⁶ BOA, ZB.,12/39,

³⁰⁷ Şen, *Osmanlı'da Mahkûm Olmak*, 157.

vilayetlerden Dahiliye Nezaretine gönderilen yazılarda kadın mahkûmlar için ayrı bir hapishane kurulması gündeme geldiği bilinmektedir. Örneğin 9 Kasım 1896 tarihinde Erzurum valisi Rauf Bey, Dâhiliye Nezareti'ne bu konu ile ilgili bir yazı göndermiştir. Yazıda devlete ait hükümet konağı olmadığından kiralık olarak tutulan yerin hapishaneye çevrilerek kadın mahkûmların burada yaşadıklarını belirtmiştir. Ancak kadın mahkûmların tutulduğu bu mekânda sağlık sorunlarının da olabileceğini ifade etmiştir. Bu problemler konusundaki endişeler karşısında Rauf Bey, nisa hapishanesi ve hastanesiyle beraber merkez hapishanesinin yenileme inşası için 7740 kuruşun gönderilmesini istemişse de olumlu bir sonuç alınamamıştır.³⁰⁸

Nitekim kadınlara ait bir hapishanenin var olmamasından doğan problemlere getirilen çözümler genellikle günü kurtarmaya yönelik olmuştur. 1896 yılından nisa hapishanesinin inşası gündeme gelmiş ancak olumlu bir sonuç alınamamış ve bu sorunlar 1897 yılında tekrar gün yüzüne çıkmıştır. Öyle ki 27 Ekim 1897 tarihinde Erzurum vilayetinde müfettiş yaveri olan Ekrem Bey, Dahiliye Nezaretine gönderdiği yazısında kadın mahkûmlar için nisa hapishanesinin inşa edilmesini gündeme getirmiştir. Ayrıca Adliye Nezareti'ne de durumu bildiren Ekrem Bey, hapishanenin mevcut durumu yeterli ise de tevkifhanenin iyi durumda olmadığını dile getirmiştir. Bununla birlikte merkez hapishane hastanesinin sağlık koşullarının yeterli olmadığı gibi, kürek cezasından hüküm giyen dört kadın mahkûmun bir hane kiralanarak burada tutulduklarından bahsetmiştir. Sorunların giderilmesi adına devlete ait olan arsaya yapılacak hapishane, kısmen tevkifhane ve hastane haricinde bir nisa hapishanesinin yapılmasının zaruri olduğunu belirtmiştir. Daha önceki gönderilen keşifnamede hapishane masrafları belirtilmiş ve bunun için 67 bin kuruşa ihtiyaç olunduğundan gereğinin yapılması istenilmişse de olumlu bir sonuç alınamamıştır.³⁰⁹

Nisa hapishanesinin varlığından tam manasıyla söz edemediğimiz gibi devlet tarafından kiralanılan yerlere kadın gardiyanların tayin edilmesi uygun görülmemiştir. Bu uygulama sadece merkezde değil kazalarda da uygulanmıştır. Kadın mahkûmlar kimi kazalarda devlet tarafından kiralanılan yerlerde tutulurken kimi kazalarda ise merkeze nakledilmişlerdir. Örneğin 7 Mart 1906 tarihinde Erzurum vilayeti, Dâhiliye Nezareti'ne bir yazı göndererek vilayete bağlı kazalarda nisa hapishanesi olarak kullanılan yerlere

³⁰⁸BOA, DH.TMIK.S.,2/53

³⁰⁹ BOA, DH.TMIK.S.,16/101

kadın gardiyan tayin edilmesi istenilmiş, bu isteğin uygun görülmemesi halinde kadın mahkûmların merkeze nakledilmesi adına izin istenmiştir. Dâhiliye Nezareti tarafından gönderilen cevapta mahkûmlar için birer mekân sağlanarak kadın tevkifhanesine izin verilmekte ise de, daimi olarak kadın mahkûmlar için kiralanana yere bütçenin ayrılması ve buralara kadın gardiyan tayin edilip maaşlarının ödenmesi uygun görülmediği belirtilmiştir. İspir kazasında dahi kadın hapishane ve gardiyan istihdamına ihtiyaç olmadığından suç işlemiş olan kadınların merkez vilayete nakledilmesine kadar imam ve muhtarın evinde mahkûm ve tutukluların kalmaları istenmiştir.³¹⁰

2.11. YABANCI MAHKUMLAR

Osmanlı topraklarında müslim ve gayrimüslim haricinde devletin vatandaşı olmayan yabancı uyruklu kişiler “müstemin”³¹¹ olarak adlandırılmıştır. Osmanlı topraklarında bu müsteminlerin can ve malları devlet tarafından korunmuştur. Bu kişilerin bağlı oldukları devletle Osmanlı Devleti arasında bir savaş olması durumunda düşman devletin vatandaşlarına bir takım kısıtlamalar getirilmiştir. Diğer müsteminlerden farklı olarak Osmanlı topraklarında istedikleri gibi gezemeyip devletin gösterdiği bir yerde ikamet etmek zorunda kalmışlardır.³¹²

Osmanlı Devleti’nde yaşayan yabancı uyruklu kişilerin, işlediği bir suçtan dolayı ya da herhangi bir konudan dolayı yargılanması durumunda konsolosluk mahkemeleri devreye girerek bu kişilerin konsolosluk hapishanelerinde cezalarının tamamlamasını istemişlerdir. 1782 yılında İspanya ile imzalanan antlaşmanın 5. ve 6. maddeleri ile bu devlete tanınan ayrıcalıklardan 18. yüzyılın sonlarında Fransa, Sicilyateyn, İngiltere, İsveç ve Rusya’ya da tanınmıştır. Bu ayrıcalıklarla devletler kendi vatandaşlarını korumasına almışlardır. Bu antlaşmaya göre, yabancı uyruklu bir kişinin bir suçla suçlanması ve ardından tutuklanması durumunda elçilikten bir vekil ya da konsolosun müdahalesine imkan sağlanmıştır. Aynı zamanda yabancı devletler kendi vatandaşlarını Osmanlı adli makamlarından teslim alma hakkına sahip olmuşlardır.³¹³

³¹⁰ BOA, DH.MKT.,1068/48

³¹¹ Hamiyet Sezer, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Seyahat İzinleri (18-19. Yüzyıl) Traveling Permission In the Ottoman Empire (18-19 th Century), *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 21, S. 33 (2003): 108. ; Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, 154-155.

³¹² Yılmaz Öztuna, *Büyük Türkiye Tarihi*, C.10 (İstanbul: Ötüken Yayınları, 1983), 217. ; Şen, *Osmanlı’da Mahkûm Olmak*, 126-127.

³¹³ Şen, *Osmanlı’da Mahkûm Olmak*, 127.

Erzurum vilayetinin stratejik bir konumda bulunmasından dolayı bu bölgede yabancı mahkumlar bulunmaktadır. Ancak devletlere tanınan bu ayrıcalıklar sebebiyle Erzurum vilayet hapishanesinde bulunan yabancı mahkumlar konsolosluklara iade edilmiştir. Örneğin 1894 yılında Adliye Nezaretinden Erzurum vilayetine bir yazı gönderilmiş ve Rusya tebaasından Erzurum merkez hapishanesinde tutuklu bulunan Hoçekyan ile beş Rus askerin iade edilmesinde usul ve nizama uygun muamale edilmesi istenmiştir. Vilayet bu konuyla ilgili hem Adliye Nezareti'ne hem de sadarete yazı göndermiştir. Söz konusu bu yazılarda, Erzurum merkez hapishanesinde tutuklu bulunan bu kişilerin din değiştirdiği ve tutuklulardan Hoçekyan'ın sebepli tahliye edildiği konsolosluğa bildirilmiştir. Ayrıca adı geçen askerelerden üç Yahudi'nin İslamiyet'i kabul ettiği, diğer iki tutuklunun da din değiştirme isteği üzerine bu kişilere İslam dininin esaslarının anlatıldığı dile getirilmiştir. Ancak bu haberin konsolosluğa iletilmesi protesto ile karşılanmış ve bu şahısların kendilerine teslim edilmesi istenmiştir. Vilayet bu protestoya verdiği cevapta tutukluların din değiştirecekleri sürede yürürlükte olan usul ve düzen dolayısıyla konsolostan din memuru talep ettiği yazıda yer almıştır. Konsolosluk adı geçen kişilerin amaçlarının askeriyyeden kurtulmak olduğunu, şahısların konsolosluğa teslim edilmesini istemiştir. Erzurum vilayeti, adı geçen kişilerin din değiştirerek devlete sığınma talebinde ısrar ettiklerinden dolayı din değiştirme talebinin yerine getirildiğini Adliye Nezareti'ne bildirmiştir. Din değiştirenlerin mensup oldukları konsolosluklara yazılar yazılarak bir memur gönderilmesi talep edilmiş ve görüşmelerin usule uygun yapıldığı belirtilmiştir. Konsolosluk, her ne kadar din değiştirenlerin mensup oldukları konsolos memuru ile görüştürülmeleri usulen gerekli olduğunu ve bu kişilerin mülteci takımından olduklarını dile getiren şikayet ve itirazlar Erzurum vilayeti tarafından kabul edilmemiştir. Bu sebeple din değiştirmeleri esnasında devlet memurları huzuruna ihtiyaç görülmediği Rusya Devleti ile yapılan Küçük Kaynarca Antlaşmasının 6. maddesi³¹⁴ hükmüne aykırı olduğunu ifadelerinde yer vermiştir. Tutukluların mülteci olarak tanınmaları dahi usulen konsolos memurlarla irtibat etmiş oldukları söylem ve itiraf ettiklerine uygun olarak gerçekleştiği belirtilmiştir. Aksi durum da elçiliğin şikâyet ve

³¹⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Nihat Erim. *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları)*, C.1 (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1953), 124.

itirazın gerekli olmasından adı geçen kişiler hakkında gerekli usulün hükmüne uygun işlem yapıldığı ifade edilmiştir.³¹⁵

Osmanlı Devleti farklı etnik kökenden olan grupları 19.yy'a kadar bir arada tutmuş ve uygulamış olduğu hoşgörü politikasıyla da 600 yıl varlığını muhafaza etmiştir. Bu etnik gruplar içerisinde Rumlar gibi Ermeniler de ayrıcalıklı olmuş ve devletin geniş haklarından yararlanmıştır.³¹⁶ Zamanla Ermenilerde bağımsızlık düşüncesi oluşmaya başlamış ve Osmanlı Devleti'nin zayıf anını kollamışlardır. Düşman devletler ile işbirliği yaparak Osmanlı topraklarında çeşitli isyanlar çıkarmışlardır. 1877-1878 Osmanlı-Rus harbi sırasında Ermeniler Rus propagandaların da etkisiyle her fırsatta Rus ordusuna yardım etmekten geri kalmamışlardır. Berlin Kongresi'nden sonra da Ermeniler bu faaliyetlerini sürdürerek çok sayıda İhtilalci örgüt kurmuştur. Bu komitelerden ilki Erzurum Vilayetinde “Anavatan Koruyucuları” olarak ortaya çıkmıştır.³¹⁷ Ermeni komitecileri olay çıkarmak için daima çalışmış ve bunu yaparken de propaganda yoluyla Ermeni halkını isyana teşvik etmiştir. Osmanlı Devleti bu isyanları bastırmak için gayret sarf etmiştir. Örneğin 30 Eylül 1896 tarihinde Erzurum vilayetinden sadrazama gönderilen bir yazıda, polis teşkilatının yaptığı incelemeler ile Ermeniler tarafından hükümete karşı fesat çıkarmak ve bir Ermeni Devleti kurma ideallerini gerçekleştirmek amacıyla komite kurmaya çalışan kişilerin yakalandığı bildirilmiştir. Erzurum vilayeti, yakalanan bu kişilerden 13'ünün tutuklandığını ve 4 kişinin de kaçmalarına engel olunarak yakalandıklarını ifade etmiştir. 17 Ermeni askeri ile Erzurum'a bir buçuk saat mesafede bulunan bir yerde birleşen asiler içki içerek “yaşasın Ermenistan” naraları atmış ve Ermenice şarkılar söyleyerek Erzurum merkez hapishanesinde tutuklu bulunan arkadaşları haricinde, kargaşada ölen Ermenilerin ruhları için dua etmişlerdir. Daha önceden yakalanıp tutuklanarak Erzurum merkez hapishanesinde bulunan Ermeni komitesi başkanları da hapishane de olay çıkarmak suretiyle “mademki bu kadar kan döküldü, bu yolda kanlarımızın son damlasına kadar savaşım Ermenistan istiklal heyetinin oluşması için gerekeni yapacağız” itirafında bulunmuşlardır. Aynı zamanda Ermenilerin

³¹⁵ BOA, BEO.,502/37594, Lef.1; BOA, BEO.,502/37594, Lef.2; BOA, BEO.,502/37594, lef.2-2 BOA, BEO.,502/37594, lef.3; BOA, BEO.,502/37594, lef.4

³¹⁶ Uğur Kurtaran, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi”, *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 8 (2011): 58.

³¹⁷ Muammer Demirel, *Ermeniler Hakkında İngiliz Belgeleri (1896-1918) British Documents On Armenians*, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002) ,14.

Erzurum vilayetinde yeni bir kargaşa çıkarmaya çalıştıkları bilgisi üzerine kargaşanın önlenmesi için gerekli tedbirlerin alındığı ifade edilmiştir.³¹⁸

Osmanlı vilayet hapishanelerinde bulunan yabancı mahkûmların görülen muhakemesinde, yapılan antlaşmalarla ayrıcalık elde eden devletler kendi vatandaşlarını himayesi altına alarak bu mahkemelerde elçilikten bir vekil bulundurmuşlardır. Aynı zamanda konsolosluk tercümanının mahkûmla görüşme talebi uygun görülmesi halinde gerçekleşmiştir. 24 Temmuz 1906 tarihli yazıda böyle bir izin talebi Adliye Nezareti'ne gönderilmiştir. Söz konusu bu izin talebinde Erzurum merkez hapishanesinde asayişin ihlal edilmesi suçundan dolayı Rus mahkûma idam cezası verilmiş olmasıyla Rusya Konsolosluğu tercümanının mahkûm ile görüşme talep etmiştir.³¹⁹ Adliye Nazırı tarafından sadarete gönderilen yazıda daha önce konsolosluk tercümanının hapishaneye kabul edilmesi veya edilmemesi söz konusu olmadığından Erzurum merkez hapishanesine tercüman kabul edilmesinde bir mahzur olup olmayacağı sorulmuştur.³²⁰ Sadaretin gönderdiği cevapta Erzurum'da idam cezasıyla hükümlü olan yabancı mahkûmun konsolos tercümanı ile görüşmesinin uygun olduğunu belirtmiştir.³²¹ Ancak yine bu konu ile ilgili olarak 1 Ağustos 1906 tarihinde Hariciye Nazırı Tevfik Bey sadarete bir yazı göndermiştir. Söz konusu bu yazıda hapishanenin durumu hakkında incelemeler yapıldığı ve yabancı tutuklunun muhakemesinde bir tercümanın hazır bulunduğu saptanmıştır. Ayrıca tutuklunun cezasına hükmedildiği ifade edilerek, tercümanın yabancı mahkûmla tekrar görüşmesine gerek kalmadığı belirtilmiştir.³²²

2.11.1. Yabancı Mahkûmların Dışarıya Olan Haberleşmeleri

Osmanlı Devleti vilayet hapishanelerinde, mahkûmların temel hak ve özgürlükleri korunarak dışarıyla olan haberleşmeleri gerçekleşmiştir. Bu haberleşme olanağı kimi zaman hapishanede mahkûmlarının aileleriyle görüşmesi şeklinde sağlanırken kimi zamanda mektuplaşma şeklinde olmuştur.³²³ Osmanlı Devleti, hapishanelerdeki kontrolü sağlamak ve devletin aleyhinde olacak herhangi bir

³¹⁸ BOA, DH.TMIK.M.,18/14, lef.1; BOA, DH.TMIK.M.,18/14, lef.2

³¹⁹ BOA, BEO.,2880/215959

³²⁰ BOA, BEO.,2884/216273, lef.3

³²¹ BOA, BEO.,2884/216273, lef.1

³²² BOA, BEO.,2884/216273, lef.2

³²³ M. Zeki Uyanık, "İslam Hukukunda Mahkûmun Hakları ve Mahkûma Yapılacak Muamele", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S. 27 (2016): 369.

yapılaşmayı önlemek amacıyla bu haberleşmeleri kontrol etmiş ve bu hususta vilayetlere gerekli tedbirlerin alınmasının yanı sıra görevde ihmali bulunan memurların cezalandırılmasını istemiştir. Erzurum vilayeti ile de bu konuda yazışmalar olmuştur. Örneğin 1897 yılında Erzurum merkez hapishanesinde hırsızlık suçundan dolayı tutuklu bulunan bir Ermeni'ye cezasının hafifletileceği vaat edilerek devletin aleyhinde bir yapılaşma olan Ermeni komitesine ait mektupların yerinin öğrenildiği merkeze bildirilmiştir. Gönderilen yazılarda bu haberleşmenin ortaya çıkarılmasında yararlı hizmetleri görülen ikinci komiser Dikran Efendi'nin ödüllendirildiği gibi mektupların hapishaneye girmesinde ihmali olan gardiyanların cezalandırıldığı bilgisi verilmiştir.³²⁴ Sözü edilen bu mektuplarda Erzurum merkez hapishanesinde cinayet suçundan mahkûm bulunan Tatul (Aram) adlı bir Ermeni'nin dışarıyla gizli haberleşmesi ortaya çıkarılmıştır. Ancak böyle gizli ve siyasi bir haberleşmeyi ne şekilde ve kimlerin vasıtasıyla gerçekleştirdiği bilinmemektedir. Buna mukabil Tatul (Aram) adlı mahkûmun Londra Ermeni İhtilal Komitesiyle sürekli şifreli mesajlar içeren mektuplaşmasının olduğu görülmüştür. Ele geçirilen mektuplardan birisinden bu mektuplaşmanın sürekli olduğu anlaşılmıştır. Ancak bazı haftalar bu haberleşmenin sağlanmadığını, kendilerine yardımcı görevlilerin ya vazifesizliğinden ya da sadık bir görevli bulamadıklarından kaynaklandığını yakınlardan bahsetmişlerdir.³²⁵

Mektupta Osmanlı kuvvetlerinin geride durduğu ve Ermeniler açısından bu durumun saldırı için önemli bir fırsat olduğu bildirilse de, Londra'daki Ermeni İhtilal Komitesi saldırı için hazırlıklarının olmadığından değil Osmanlı kuvvetleri ve Osmanlı halkına karşı gelinemeyeceğini bildirmiştir. Ayrıca Osmanlı kuvvetlerine karşı kendilerinin böyle bir saldırıda bulunmasının vahim bir sonuç getirebileceği yer almıştır. Oluşturdukları Ermeni kuvvetlerinin dağılacağını ve çetelerinin perişan bir vaziyette kalacağından böyle bir saldırı yapmanın uygun olmadığı dile getirilmiştir. Devletin bu dönemde karışıklıklar içerisinde bulunduğu ve Osmanlıların Yunanlılarla girişecekleri harp sırasında bu karışıklıklardan faydalanmak adına izlenilecek yol, mektupta belirtilen bir diğer husus olmuştur. Mektupta deşifre edilen politikalardan birisi de Ermeni komitecilerine göre Osmanlı Devletini zayıflatmanın bir yolu meydana gelen karışıklıklardan faydalanarak çeteler halinde parça parça saldırmaktır. Böylelikle devlet,

³²⁴ BOA, DH.ŞFR.,207/66

³²⁵ BOA, DH.TMIK.M.,33/20, lef.1

bir taraftan meşgul edilerek yıpratılacak diğer taraftan ise diplomatik bir zafer kazanılacaktı. Genel meclisin aldığı bu kararın dışına çıkılmadan hareket edilmesi gerektiği mektupta açıkça ifade edilmiştir. Mektupta şifreli olarak iki kişinin adlarından bahsedilerek büyük bir saldırı için iki gün içerisinde silah nakledileceği bildirilmiştir. 26 adet yeni 6 adet eski silah ve 1440 fişek olduğundan bahsedilse de gerçek rakamların bunlar olup olmadığı ve bu silahların kimler tarafından temin edilerek Ermeni Komitecilerine verildiği bilinmemektedir. Silahların nakledileceği mevki “Mevşibağından Mezaristana” şeklinde tabir edilmiş ve yine şifreleme yönetimiyle parasal kaynakların nasıl aktarılacağı ifade edilmiştir. Şifreli olarak zikredilen bu iki kişinin Erzurum Merkez Hapishanesi’nde tutuklu bulunan Tatul adlı mahkûmu ziyaret edeceği ve ziyaret esnasında şifreli iki kelimeyi söylemelerinin ardından mektubun verileceği bildirilmiştir. Burada dikkat çeken bir husus Osmanlı-Yunan harbinin patlak verdiği bu dönemde vilayette mahkûm ziyareti için hapishaneye gelen kimselerin aranması konusunda ihmalin var olduğudur. Bundan başka mektupta Giritlilerin durumu hakkında bilgiler de bulunmaktadır. Osmanlı-Yunan harbinin yaşandığı sıralarda batılı devletlerin Girit Adası’nı Yunanistan’a bırakmayacağından bahsedilmiş ve Yunan askerlerinin adadan uzaklaştırılmaya çalışıldığı ifade edilmiştir. Buna karşılık Yunanlıların harp hazırlıklarına devam ettiği ve Yunanlılara Fransa’daki cemiyetlerin ateşli nutuklarla destek verdiği bildirilmiştir. Cemiyetlerin böyle ateşli nutuklarda bulunmasını güya Osmanlı Devleti’nin Islahat Fermanıyla vaat ettiği ve uygulanmasını istediği zikredilmiş ve bununla ilgili gazetelerde çıkan herhangi bir haberin olması durumunda Ermeni Komitesine bildirilmesi istenmiştir. Mektubun sonlarına doğru ise şifreli olarak isimlerden biri Dimaks olarak zikredilmiş fakat diğeri hakkında isim beyan edilmeyip isimsiz olan kişinin “cehenneme gönderilmesi” (öldürülmesi?) şeklinde ifade edilmiştir. Rahatlarının yerinde olduğunu, işlerinin iyi gittiğini ancak muhacir olarak adlandırdıkları kişilerin kendilerine zarar verdiklerinden bahsetmişlerdir. Ayrıca bulundukları bölgede kolera ve veba salgınından korkulduğu da ifade edilmiştir. Silah konusuna mektubun sonunda tekrar değinilmiş, mühimmat için gerekli olan malzemelerin nakli ve çetelerin tertibatı için Celal adlı kişinin o tarafa geleceğinden bahsedilmiş ve hapishanedeki durum hakkında bilgi verilmesi istenmiştir.³²⁶ Ermeni Komitecilerinden Taşov adlı şahsın cevap mahiyetinde bir mektup yazdığı anlaşılmaktadır. Gönderilen

³²⁶ BOA, DH.TMIK.M.,33/20, lef.1

mektupta, mektuplaşma için sürekli adres değişikliğinin yaşandığı ve haberleşmenin kesildiğinden bahisle yeni adresten cevap gelmesi durumunda tekrar mektup yazılacağı bildirilmiştir. Ardından Van ile Erzurum'un haberleşmesine sevinildiğini, kendileri için yeni bir baharın açıldığını ve iş zamanının gelip yeni bir fırsatın kendilerini beklediğini ifade etmiştir. Taşov, Erzurum merkez hapishanesinde mahkûm bulunan Tatul (Aram)'a memleketin durumuna vakıf olduğundan, onların düşüncelerinin kendileri için önemli olduğunu vurgulamıştır. Bu sözlerin ardından ihtilal hareketlerinin ne şekilde ilerlediği hakkında bilgi verilmesini istemiştir.³²⁷

Gönderilen bu mektupta ilgi çeken bir detay ise Ermeni komitecilerinin ihtilal fikrinin Genç Türkler tarafından da benimsendiğinin bildirilmesidir. Mektupta Genç Türklerin de Ermenilerle beraber ihtilale teşebbüs edeceği fikri yer almıştır. Bundan başka birkaç konuda da aynı fikirde olduklarını ve bundan dolayı da memnuniyetlerini dile getiren mektuplar da mevcuttur. Osmanlı Devleti'nde 1897'de genel bir af ilanından da bahseden mektupta, genel affın herkesi kapsadığı söylenmesine karşın hapishanelerde hala bir hayli tutuklu bulunduğu üzülmektedir. Dikkat çekici bir diğer husus Tatul (Aram) Ermeni çeteleri ile Osmanlı askeri arasındaki silahlı çatışmaların durumu hakkında bilgilerin Bakü üzerinden gönderilmesini istemiştir. Buradan hareketle haberleşme ağının, genç Türk komitecileriyle bazı noktalarda hem fikir olmalarının haberleşme anlamında daha rahat hareket etmelerini sağlamış gibi görülmektedir.³²⁸

Ermeni mahkûmların dışarıyla olan haberleşme ağının çok yönlü olduğu görülmektedir ki bunu ele geçirilen mektuplar desteklemektedir. Mahkûmların üzerinden toplamda iki adet mektup bulunmuştur. Bulunan ilk mektupta gün ay belirtilmeksizin sadece 1897 yılı yazılması da mektubun şifrelemiş olduğu düşüncesini akıllara getirmektedir. Ancak bu mektuba cevap olarak 9 Şubat 1897 tarihi verilmesi bir başka soru işaretini de beraberinde getirmektedir. Nitekim Erzurum merkez hapishanesi memurlarının bu mektupları nisan ayında ele geçirmiş ve durum 10 Nisan 1897'de Erzurum valisi tarafından Dâhiliye Nezaretine bildirilmiştir.³²⁹ Dâhiliye Nezareti bu mektupların kendilerine ulaştığını ve gerekenin bir an önce yapılacağını Erzurum vilayetine bildirmiştir. Bunun üzerine Dâhiliye Nezareti 4 Mayıs 1897 tarihinde Van,

³²⁷ BOA, DH.TMIK.M.,33/20, lef.2

³²⁸ BOA, DH.TMIK.M.,33/20, lef.2

³²⁹ BOA, DH.TMIK.M.,33/20, lef.5

Bitlis, Diyarbakır, Sivas ve Trabzon vilayetlerine bir yazı göndermiştir. Yazıda Londra İhtilal Komisyonuna ait mektupların Erzurum vilayeti tarafından ele geçirildiği ve bu mektupların tercüme edilerek bir nüshasının ilgili vilayetlere gönderildiği ifade edilmiş ve yapılması gerekenler maddeler halinde sıralamıştır.³³⁰ Gönderilen yazıda alınacak tedbirler şu şekilde sıralanmıştır;

- 1) Tavsiyelerin genelgeleşmesi ve uygulanması hususunda gereğinin yerine getirilmesi
- 2) Amaç; gerekli kişilerin konu hakkında bilgilendirilmesidir. Sıradan halkın Ermeniler aleyhinde ayaklandırması değildir. Olaylarda parmağı görülen Ermeni fesatçılar mahkeme tarafından tahkik edilmiş ve gerekli cezalar verilmiştir.
- 3) Birkaç kendini bilmez Ermeni'nin dışında başka kimsenin ileriye atılarak böyle bir fitneyi çıkarmak ve zararlarına olacak olaylara sebep olmak istemeyecekleri delil ve hareketleriyle sabittir.
- 4) Ermeniler 'in problem çıkaracaklarına dair dedikodular ilgili vilayetlere meşru ve uygun bir dil ile bildirilmiştir.
- 5) Devletin savaş durumunda olduğunu ama Allah'a şükürler olsun ki Allah'ın yardım ve inayetiyle padişahımızın orduları düşmana korku vermekte ve perişan eylemektedir. Buna mukabil ordu savaşla meşgul olurken yukarıda adı geçen vilayetlerde problem çıkmaması için gerekli tedbirlerin alınması vilayetlerdeki askeri görevliler uyarılmıştır.³³¹

³³⁰ BOA, DH.TMIK.M.,33/20, lef.6-2

³³¹ BOA, DH.TMIK.M.,33/20, lef.6-2

SONUÇ

Bir yere kapatma salıvermeme anlamlarını taşıyan hapis kavramı suçlunun cezasını çekeceği yer olarak tanımlanmıştır. Eski dönemlerde bireye uygulanan cezalarda bedene yönelik cezalandırma sistemi daha sonraki dönemlerde yerini hürriyeti bağlayıcı ceza kapsamına bırakmıştır. Batılı Devletlerde gerçekleşen hapsedme olgusunda yapılan değişiklikler her devlet gibi Osmanlı Devleti'nde de etkisini göstermiştir. Öyle ki Tanzimat öncesi dönemde Osmanlı Devleti'ni Şer'i ve Örfi olarak iki kısımda uygulanan hukuk kurallarına göre yönetilmiştir. Ancak bu hukuk kuralları dönemin sorunlarını cevaplamakta yetersiz kalmasının yanı sıra Batılı Devletlerin Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahale isteği, devletin uyguladığı kanunlarda değişiklikler yaşanmasını adeta zorunlu kılmıştır. Döneme adını verecek olan Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesiyle birçok alanda gelişmeler yaşanmış ve bu fermanla birlikte 1840, 1851, 1858 Ceza Kanunnameleri oluşturulmuştur. Bu kanunnamelerle yeni bir dönem başlamış olması, devletin hukuk düzeninde temel bazı değişiklikleri göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Tanzimat Fermanı'nda yer alan hükümlerden birisi de tüm Osmanlı tebasının ırz, namus, can ve mal güvenliği devlet tarafından korunacağıdır. Bununla birlikte hapisaneler ile ilgili yaşanan sorunlara ayrıca değinilmesi oldukça önemli bir gelişmedir. Nitekim Batılı Devletlerin, gayri Müslimlerin haklarını bahane ederek, daha fazla söz hakkına sahip olmak istemesi adına devlete yapılan baskılar sonucu Osmanlı Devleti'nin Islahat Fermanı'nı ilan etmesini gerekli kılmıştır. Ne var ki gayrimüslimlerin haklarının genişletilmesi adına çıkarılan bu ferman hem müslüman halkın hem de gayrimüslim haklı tepkisini beraberinde getirmiştir. Batılı Devletlerin yakından takip ettiği bu fermanın ana noktalarından birisi kuşkusuz hapisaneler sorunu ve bunlara getirilecek çözümler olmuştur. Osmanlı Devleti hapisanelerin ıslahına yönelik çalışmalar kapsamında yurtdışından uzmanlar getirmiştir. Bu uzmanlar vilayet hapisanelerini denetleyerek raporlar hazırlamış ve gerekenin yapılması hususunda bir dizi önerilerde bulunmuşlardır. Mahkûmların kötü koşullar altında bulunduğuna değinilen raporlarda hapisanelerin batılı anlamda yeniden inşa edilmesi gündeme geldiyse de devletin bulunduğu siyasal sosyal ve ekonomik durum yeniliklerin yapılmasında yetersiz kalmıştır.

Hapishanelerin ıslah edilmesi meselesinde Osmanlı Devleti vilayet hapishanelerinin sorunlarına karşı günü kurtarmaya yönelik çözümler üretmiştir. Kuşkusuz burada belirleyici faktör Osmanlı ekonomisi olmuştur. Osmanlı Vilayet Hapishanelerinden merkeze gönderilen yazılarda hapishane sorunlarına değinilmiş ve bu hususta sorunların giderilmesi adına taleplerde bulunmuşlardır. O günün koşullarında vilayet hapishanelerinin sorunlarını çözmek zor olsa da Osmanlı Devlet'i, hapishaneler konusunda gerekli çabayı göstermeye çalışmıştır. Vilayet hapishanelerinden birisi olan Erzurum hapishanesinde de diğer hapishaneler gibi benzer sorunlar yaşanmıştır. Erzurum hapishanesinin nerede ve hangi yılda inşa edildiği bilinmemesine karşılık elimize ulaşan en eski belge 1880 tarihli'dir. Bu belgede hapishanenin tadilatıyla ilgili problemlere değinilmiş ve problemlerin giderilmesi için gereken meblağ istenilmiştir. Erzurum Merkez Hapishanesi'nin tadilat ve tamirat sorunları kapsamında doğal afetlerin yaşanması da hapishanedeki var olan sorunları arttırmıştır. Her ne kadar hapishanede asayişin sağlanması amacıyla bir takım önlemler alınmaya çalışılsa da, doğal afet sonucu hapishanede oluşan tahribat mahkûmların firar etmesine zemin hazırlamıştır. Hapishane koşullarında meydana gelen tahribat için çözümler aranmış, tadilat gerçekleşene kadar mahkûmlar diğer koğuşlara aktarılmıştır. Fakat koğuşlarda mahkûm fazlalığı sağlık sorunlarını da beraberinde getirmiştir.

Erzurum merkez hapishanesinin sağlık koşullarından yoksun bulunmasıyla salgın hastalıklar baş göstermiştir. Yine bu sorunların giderilmesi adına merkeze yazılar yazılmış ve tadilat ve tamirat sorunları giderilinceye kadar bir kısım mahkûmların başka vilayetlere nakli için izin istenilmiştir. Merkezden gönderilen yazılarda bu taleplere karşılık kimi zaman nakil işlemi uygun görülmüş, kimi zaman ise bu yazılara olumsuz cevaplar verilmiştir.

Erzurum merkez hapishanesi yönetim kadrosunda oluşan eksikliği Osmanlı Devleti, kimi zaman hapishanelerin denetlenmesi hususunda görevlendirdiği müfettişleri hapishane müdürü olarak tayin ederek gidermeye çalışmıştır. Yine de memur ihtiyacını karşılamakta yetersiz kalmıştır. Öyle ki Erzurum merkez hapishanesi yönetiminde memur eksikliğinden dolayı firar hadiseleri yaşanmıştır. Bu konuda Erzurum vilayeti memur ihtiyacının giderilmesi için istekte bulunmuş ancak günün şartlarında bu pek de mümkün olmamıştır. Firar hadiselerinin yaşanmasında bir başka etken ise memurların asayişsizliğidir. Bu konuda merkezden Erzurum hapishanesinde olaylarında ihmali

bulunanlar hakkında bilgi istenmiş ve bu memurlar hakkında gerekli cezai yaptırımlar uygulanılmıştır.

Erzurum merkez hapishanesinde mahkûmiyet süreleri boyunca herhangi bir suça teşebbüs etmeyen ve cezalarının üçte ikisini tamamlayan mahkûmlar hakkında af ilan edildiği de görülmüştür. Çeşitli vesileler ile af ilan edilmiş mahkûmların tekrar suç işlememesi için çeşitli ikazlar yapılmıştır. Bu hususta yapılan ikazların kısmen de olsa olumlu sonuç verdiği görülmüştür. Erzurum hapishanesinde mahkûmlara zaman zaman iâşe ve giyim yardımı yapıldığı da görülmüştür. Erzurum vilayetinden merkeze gönderilen yazıda her sene olduğu gibi, Ramazan ayı dolayısıyla verilecek iâşe ve giyim yardımı için ödenek istenilmesi, bu yardımın düzenli olarak yapıldığını göstermektedir.

Erzurum merkez hapishanesinde bulunan mahkûmlardan Osmanlı tebaasının yanı sıra yabancı mahkûmların varlığı da söz konusudur. “Müstemin” olarak adlandırılan bu kişilerin Osmanlı topraklarında herhangi bir suç işlemesi durumunda cezası kesinleşinceye kadar hapishanede tutuldukları görülmüştür. Bu konuda farklı devletlerin elçilikleriyle gerekli temaslar yapılarak nizam ve uygulama esaslarına göre tutuklular iade edilmiştir. Ancak müsteminlerin din değiştirerek İslam dinine girmesiyle Osmanlı tebaasından sayılarak bu kişiler yabancı devletlere geri verilmemiştir. Yabancı mahkûmlar kapsamında bir başka husus da Erzurum merkez hapishanesinde bulunan Ermeni mahkûmların içeride ve dışarıda çıkardıkları olayların meydana geldiği görülmüştür. Hapishanede yapılan aramalarda Ermeni Komitesinin kurucularından olan ve cinayetten hükümlü bulunan Tatul adlı şahsın üzerinden çıkan mektuplar tercüme edilerek merkeze bildirilmiştir. Dışarıda bulunan bir takım Ermeniler ise Erzurum merkez hapishanesi önüne gelerek hükümlü bulunan Tatul adlı şahıs için naralar atarak burada olay çıkardıkları ve bu kişilerin daha fazla olay çıkarılmaması amacıyla gerekli tedbirlerin alındığı belirtilmiştir.

Erzurum Merkez Hapishanesi’nin her ne kadar erkek mahkûmlara yönelik hapishane olarak bilinmekle birlikte kadın hapishanesinin varlığından söz etmemiz de mümkündür. Ancak bu hapishaneler, çoğu zaman imamların evi hapishaneye çevrilmek şeklinde olmuştur. Kadın mahkûmlara mahsus bir hapishanenin inşa edilmesi meselesi 1897 yılında gündeme gelmiştir. Bu konuyla ilgili vilayetten yazı yazılarak Erzurum

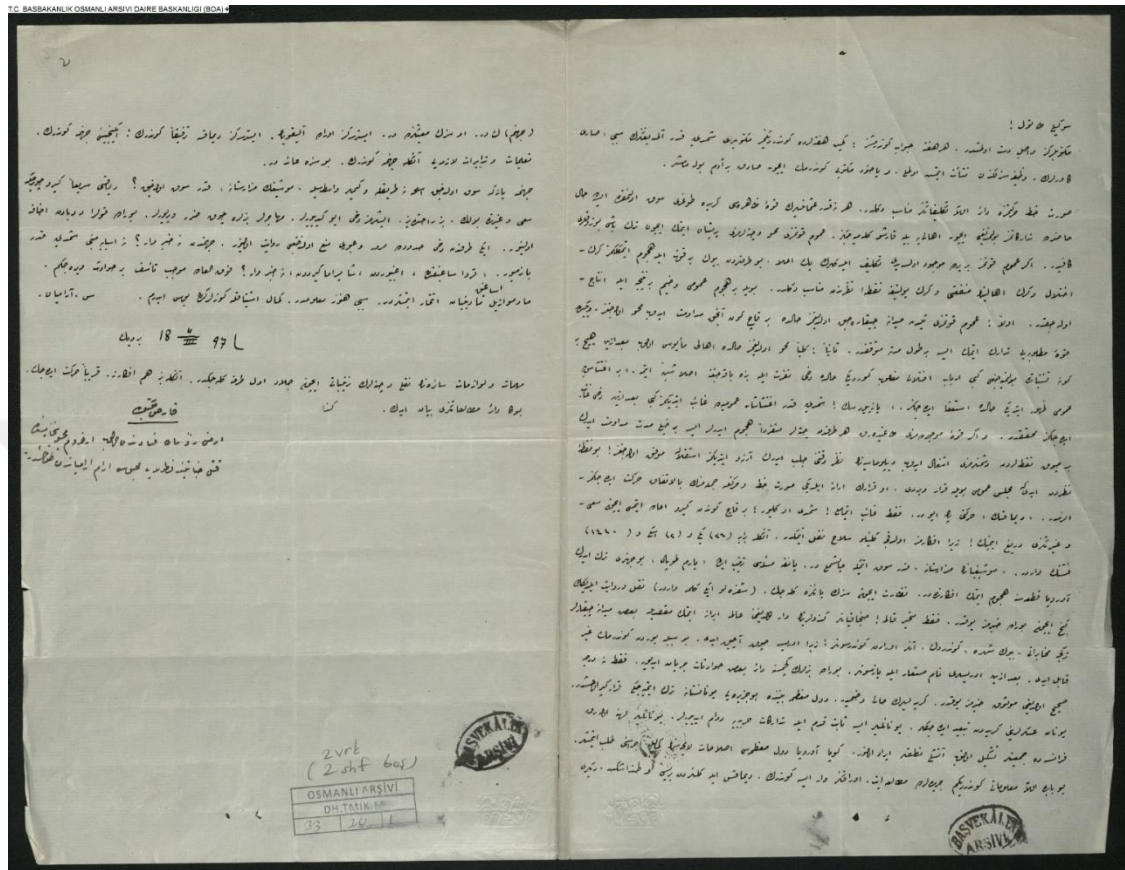
hapishanesinin yenilenmesinin yanı sıra, kadınlar için ayrıca bir kadın hapishanesinin zaruretine işaret edilse de bu konu hakkında bir cevap verilmediği görülmüştür.

Osmanlı Devleti, vilayet hapishanelerinin ıslah edilmesine yönelik yapılan çalışmaların en somut örneğini 1880 ve 1916 tarihli Hapishaneler Nizamnamesi'nin yayımlanmasıyla göstermiştir. Bu nizamnamelerin tüm vilayetlerde uygulanma çabası, kimi vilayetlerde ekonomik durumun yetersizliği kimi vilayetlerde ise hapishane yönetiminin uygulamadaki aksaklıklarının yanı sıra Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı'nın meydana gelmesiyle istenilen ıslahat hareketleri başarıya ulaşamamıştır. Ele aldığımız ve Osmanlı vilayetlerinden biri olan Erzurum merkez hapishanesinde de yapılan çalışmalar, ekonomik durumun yetersizliği, kaht-ı rical dediğimiz nüfus yoksunluğu ve işi bilmeyen ya da suiistimale yatkın memurların göreve gelmeleriyle istenilen sonuca ulaştırılamamıştır.

EKLER

Ek 1: 1897 Tarihli Ermeni mahkûmların üzerinde bulunan Londra'daki Ermeni ihtilal komitesine ait mektupların tercümesi

Ek 2: 1913 Tarihli Erzurum Merkez Hapishanesine ait Dâhiliye Nezaretine gönderilen Sual Varakası

ممالك عثمانیه موجود حبسخانهلر ایچون داخلیه نظارتیه ویریه چک معلوماته دائر سوال ورقه سیدر .

ولایتک اسمی	۱. محرم	قضانک اسمی	۲. محرم
لوانک اسمی		حبسخانه تک خصوصى راسى وارسه آنک اسمی	حبسخانه تک خصوصى راسى وارسه آنک اسمی
نمایه مخصوص حبسخانه وارمیدر .		نمایه مخصوص حبسخانه وارمیدر .	
حکومتک مالیدر استیجار آمی استعمال اولتور		حکومتک مالیدر استیجار آمی استعمال اولتور	
۳۳۹ سنه سی کانون اولک برنجی کونی موجود محبوسین عددی	۴۶۷	ارکات	۴۶۷
حبسخانه تک مبنی بولتدی اراضینک عینچه درجه اهریق حکومت قوناقی داخلنده و یا خارچنده و حکومت دائره سی مشتملاتندن اولوب اولدی	۱۱	قادرین	۱۱
حبسخانه تک مبنی بولتدی اراضینک مقدار ذراعی [بالمساحه ممکن اولدی حالد تحمیتاً]	۶۵۸	جما	۶۵۸
حبسخانه تک مبنی بولتدی اراضینک بهر ذراعت قیقى		حبسخانه تک مبنی بولتدی اراضینک بهر ذراعت قیقى	
حبسخانه تک احوال عمومیه سنه دائر تعریفات : یکیدن یا یلق اقتضایدرمی تعمیر ایله مطلوبه موافق برحاله افرانجی ممکنیدر تعمیرات درجه سی و مطالعه مخصوصه		حبسخانه تک احوال عمومیه سنه دائر تعریفات : یکیدن یا یلق اقتضایدرمی تعمیر ایله مطلوبه موافق برحاله افرانجی ممکنیدر تعمیرات درجه سی و مطالعه مخصوصه	
		حبسخانه تک احوال عمومیه سنه دائر تعریفات : یکیدن یا یلق اقتضایدرمی تعمیر ایله مطلوبه موافق برحاله افرانجی ممکنیدر تعمیرات درجه سی و مطالعه مخصوصه	

OSMANLI ARŞIVI
DH.MB.HPS.M
9 103 1

هلال مطبعه

Ek 4: 1913-1914 Tarihli Erzurum Merkez Hapishanesine Ait İstatistik Cetveli ve Hapishane Giderleri

T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA)

Erzurum Merkez Hapishanesi 1913-1914 Tarihli İstatistik Cetveli ve Hapishane Giderleri

Hapishane Giderleri		Hapishane İstatistikleri	
Gider Türü	Miktar	Adet	Para
Yemek	100.00	100	100.00
Barınak	50.00	50	50.00
Yıkım	20.00	20	20.00
Yıkım	10.00	10	10.00
Yıkım	5.00	5	5.00
Yıkım	2.50	2.5	2.50
Yıkım	1.25	1.25	1.25
Yıkım	0.625	0.625	0.625
Yıkım	0.3125	0.3125	0.3125
Yıkım	0.15625	0.15625	0.15625
Yıkım	0.078125	0.078125	0.078125
Yıkım	0.0390625	0.0390625	0.0390625
Yıkım	0.01953125	0.01953125	0.01953125
Yıkım	0.009765625	0.009765625	0.009765625
Yıkım	0.0048828125	0.0048828125	0.0048828125
Yıkım	0.00244140625	0.00244140625	0.00244140625
Yıkım	0.001220703125	0.001220703125	0.001220703125
Yıkım	0.0006103515625	0.0006103515625	0.0006103515625
Yıkım	0.00030517578125	0.00030517578125	0.00030517578125
Yıkım	0.000152587890625	0.000152587890625	0.000152587890625
Yıkım	0.0000762939453125	0.0000762939453125	0.0000762939453125
Yıkım	0.00003814697265625	0.00003814697265625	0.00003814697265625
Yıkım	0.000019073486328125	0.000019073486328125	0.000019073486328125
Yıkım	0.0000095367431640625	0.0000095367431640625	0.0000095367431640625
Yıkım	0.00000476837158203125	0.00000476837158203125	0.00000476837158203125
Yıkım	0.000002384185791015625	0.000002384185791015625	0.000002384185791015625
Yıkım	0.0000011920928955078125	0.0000011920928955078125	0.0000011920928955078125
Yıkım	0.00000059604644775390625	0.00000059604644775390625	0.00000059604644775390625
Yıkım	0.000000298023223876953125	0.000000298023223876953125	0.000000298023223876953125
Yıkım	0.0000001490116119384765625	0.0000001490116119384765625	0.0000001490116119384765625
Yıkım	0.00000007450580596923828125	0.00000007450580596923828125	0.00000007450580596923828125
Yıkım	0.000000037252902984619140625	0.000000037252902984619140625	0.000000037252902984619140625
Yıkım	0.0000000186264514923095703125	0.0000000186264514923095703125	0.0000000186264514923095703125
Yıkım	0.00000000931322574615478515625	0.00000000931322574615478515625	0.00000000931322574615478515625
Yıkım	0.000000004656612873077392578125	0.000000004656612873077392578125	0.000000004656612873077392578125
Yıkım	0.0000000023283064365386962890625	0.0000000023283064365386962890625	0.0000000023283064365386962890625
Yıkım	0.00000000116415321826934814453125	0.00000000116415321826934814453125	0.00000000116415321826934814453125
Yıkım	0.000000000582076609134674072265625	0.000000000582076609134674072265625	0.000000000582076609134674072265625
Yıkım	0.0000000002910383045673370361328125	0.0000000002910383045673370361328125	0.0000000002910383045673370361328125
Yıkım	0.00000000014551915228366851806640625	0.00000000014551915228366851806640625	0.00000000014551915228366851806640625
Yıkım	0.000000000072759576141834259033203125	0.000000000072759576141834259033203125	0.000000000072759576141834259033203125
Yıkım	0.0000000000363797880709171295166015625	0.0000000000363797880709171295166015625	0.0000000000363797880709171295166015625
Yıkım	0.00000000001818989403545856475830078125	0.00000000001818989403545856475830078125	0.00000000001818989403545856475830078125
Yıkım	0.000000000009094947017729282379150390625	0.000000000009094947017729282379150390625	0.000000000009094947017729282379150390625
Yıkım	0.0000000000045474735088646411895751953125	0.0000000000045474735088646411895751953125	0.0000000000045474735088646411895751953125
Yıkım	0.00000000000227373675443232059478759765625	0.00000000000227373675443232059478759765625	0.00000000000227373675443232059478759765625
Yıkım	0.000000000001136868377216160297393798828125	0.000000000001136868377216160297393798828125	0.000000000001136868377216160297393798828125
Yıkım	0.0000000000005684341886080801486968994140625	0.0000000000005684341886080801486968994140625	0.0000000000005684341886080801486968994140625
Yıkım	0.00000000000028421709430404007434844970703125	0.00000000000028421709430404007434844970703125	0.00000000000028421709430404007434844970703125
Yıkım	0.000000000000142108547152020037174224853515625	0.000000000000142108547152020037174224853515625	0.000000000000142108547152020037174224853515625
Yıkım	0.0000000000000710542735760100185871124267578125	0.0000000000000710542735760100185871124267578125	0.0000000000000710542735760100185871124267578125
Yıkım	0.00000000000003552713678800500929355621337890625	0.00000000000003552713678800500929355621337890625	0.00000000000003552713678800500929355621337890625
Yıkım	0.000000000000017763568394002504646778106689453125	0.000000000000017763568394002504646778106689453125	0.000000000000017763568394002504646778106689453125
Yıkım	0.0000000000000088817841970012523233890533447265625	0.0000000000000088817841970012523233890533447265625	0.0000000000000088817841970012523233890533447265625
Yıkım	0.00000000000000444089209850062616169452667236328125	0.00000000000000444089209850062616169452667236328125	0.00000000000000444089209850062616169452667236328125
Yıkım	0.000000000000002220446049250313080847263336181640625	0.000000000000002220446049250313080847263336181640625	0.000000000000002220446049250313080847263336181640625
Yıkım	0.0000000000000011102230246251565404236316680908203125	0.0000000000000011102230246251565404236316680908203125	0.0000000000000011102230246251565404236316680908203125
Yıkım	0.00000000000000055511151231257827021181583340441015625	0.00000000000000055511151231257827021181583340441015625	0.00000000000000055511151231257827021181583340441015625
Yıkım	0.00000000000000027755575615628913510590791670220578125	0.00000000000000027755575615628913510590791670220578125	0.00000000000000027755575615628913510590791670220578125
Yıkım	0.00000000000000013877787807814456755295395835110390625	0.00000000000000013877787807814456755295395835110390625	0.00000000000000013877787807814456755295395835110390625
Yıkım	0.000000000000000069388939039072283776476979175551953125	0.000000000000000069388939039072283776476979175551953125	0.000000000000000069388939039072283776476979175551953125
Yıkım	0.0000000000000000346944695195361418882384895877759765625	0.0000000000000000346944695195361418882384895877759765625	0.0000000000000000346944695195361418882384895877759765625
Yıkım	0.00000000000000001734723475976807094411924479388798828125	0.00000000000000001734723475976807094411924479388798828125	0.00000000000000001734723475976807094411924479388798828125
Yıkım	0.0000000000000000086736173798840354720596223969444441015625	0.0000000000000000086736173798840354720596223969444441015625	0.0000000000000000086736173798840354720596223969444441015625
Yıkım	0.0000000000000000043368086899420177360298111984722220578125	0.0000000000000000043368086899420177360298111984722220578125	0.0000000000000000043368086899420177360298111984722220578125
Yıkım	0.0000000000000000021684043449710088680149055992361110390625	0.0000000000000000021684043449710088680149055992361110390625	0.0000000000000000021684043449710088680149055992361110390625
Yıkım	0.00000000000000000108420217248550443400745279961805551953125	0.00000000000000000108420217248550443400745279961805551953125	0.00000000000000000108420217248550443400745279961805551953125
Yıkım	0.000000000000000000542101086242752217003726399809027759765625	0.000000000000000000542101086242752217003726399809027759765625	0.000000000000000000542101086242752217003726399809027759765625
Yıkım	0.0000000000000000002710505431213761085018631999045138798828125	0.0000000000000000002710505431213761085018631999045138798828125	0.0000000000000000002710505431213761085018631999045138798828125
Yıkım	0.0000000000000000001355252715606880542509315999522568994140625	0.0000000000000000001355252715606880542509315999522568994140625	0.0000000000000000001355252715606880542509315999522568994140625
Yıkım	0.00000000000000000006776263578034402712546579997612844970703125	0.00000000000000000006776263578034402712546579997612844970703125	0.00000000000000000006776263578034402712546579997612844970703125
Yıkım	0.000000000000000000033881317890172013562732899988064224853515625	0.000000000000000000033881317890172013562732899988064224853515625	0.000000000000000000033881317890172013562732899988064224853515625
Yıkım	0.0000000000000000000169406589450860067813664499940321124267578125	0.0000000000000000000169406589450860067813664499940321124267578125	0.0000000000000000000169406589450860067813664499940321124267578125
Yıkım	0.00000000000000000000847032947254300339068322499701605621337890625	0.00000000000000000000847032947254300339068322499701605621337890625	0.00000000000000000000847032947254300339068322499701605621337890625
Yıkım	0.000000000000000000004235164736271501695341612498508028106689453125	0.000000000000000000004235164736271501695341612498508028106689453125	0.000000000000000000004235164736271501695341612498508028106689453125
Yıkım	0.0000000000000000000021175823681357508476708062492540140533447265625	0.0000000000000000000021175823681357508476708062492540140533447265625	0.0000000000000000000021175823681357508476708062492540140533447265625
Yıkım	0.00000000000000000000105879118406787542383540312462700702667236328125	0.00000000000000000000105879118406787542383540312462700702667236328125	0.00000000000000000000105879118406787542383540312462700702667236328125
Yıkım	0.000000000000000000000529395592033937711917701562313503513336181640625	0.000000000000000000000529395592033937711917701562313503513336181640625	0.000000000000000000000529395592033937711917701562313503513336181640625
Yıkım	0.000000000000000000000264697796016968855958850781157675666680908203125	0.000000000000000000000264697796016968855958850781157675666680908203125	0.000000000000000000000264697796016968855958850781157675666680908203125
Yıkım	0.000000000000000000000132348898008484427979425390578837833340447265625	0.000000000000000000000132348898008484427979425390578837833340447265625	0.000000000000000000000132348898008484427979425390578837833340447265625
Yıkım	0.0000000000000000000000661744490042422139897126952894189166702236328125	0.0000000000000000000000661744490042422139897126952894189166702236328125	0.0000000000000000000000661744490042422139897126952894189166702236328125
Yıkım	0.00000000000000000000003308722450212110699485634764470945833511681640625	0.00000000000000000000003308722450212110699485634764470945833511681640625	0.00000000000000000000003308722450212110699485634764470945833511681640625

KAYNAKÇA

1) Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Sadaret Meclis-i Vâlâ Evrakı

A. MKT.MVL., Dosya No:121, Gömlek No:70, Lef:1

Sadaret Umum Vilâyet Evrakı

A. MKT.UM., Dosya No: 447, Gömlek No:32

A. MKT.UM., Dosya No: 403, Gömlek No:96

Bâb-ı Ali Evrak Odası Evrakı

BEO, Dosya No:616, Gömlek No:46175, Lef:1

BEO., Dosya No: 145, Gömlek No: 10814

BEO., Dosya No:502, Gömlek No:37594, Lef:1

BEO., Dosya No:502, Gömlek No:37594, Lef:2

BEO., Dosya No: 502, Gömlek No:37594, Lef:2-2

BEO., Dosya No: 502, Gömlek No:37594, Lef:3

BEO., Dosya No:502, Gömlek No:37594, Lef:4

BEO., Dosya No:2880, Gömlek No:215959.

BEO., Dosya No:2884, Gömlek No:216273, Lef:3

BEO., Dosya No:2884, Gömlek No:216273, Lef:1

BEO., Dosya No:2884, Gömlek No:216273, Lef:2

Dâhiliye Nezareti Hukuk Evrakı

DH.H., Dosya No: 5 Gömlek No: 43, Lef:2

DH.H., Dosya No: 5, Gömlek No: 43, Lef:1

Dâhiliye Nezareti Hukuk Müşavirliği Evrakı

DH.HMŞ., Dosya No:6-1-11-101, Gömlek No: 2

DH.HMŞ., Dosya No:6-1-11-101, Gömlek No:3

Dâhiliye Nezareti Mebâni-i Emiriyye Hapishaneler Müdüriyeti Evrakı

DH.MB..HPS., Dosya No: 5, Gömlek No: 39, Lef:2

DH.MB..HPS., Dosya No: 34, Gömlek No: 10, Lef:2

DH.MB..HPS., Dosya No: 34, Gömlek No: 10

DH.MB..HPS., Dosya No:34, Gömlek No:10, Lef:2 – 2

DH.MB..HPS., Dosya No: 34, Gömlek No: 36

DH.MB..HPS., Dosya No: 34, Gömlek No:36, Lef:3

DH.MB..HPS., Dosya No: 34, Gömlek No: 36, Lef:4

DH.MB..HPS., Dosya No: 34, Gömlek No: 36, Lef:2

DH.MB..HPS., Dosya No:34, Gömlek No: 36, Lef:5-1

DH.MB..HPS., Dosya No: 34, Gömlek No: 36, Lef:5-2

DH.MB..HPS., Dosya No: 5, Gömlek No: 39, Lef:3

DH.MB..HPS., Dosya No: 5, Gömlek No: 39, Lef:2

DH.MB..HPS., Dosya No:5, Gömlek No:39, Lef:5

DH.MB..HPS., Dosya No:5, Gömlek No: 39

DH.MB..HPS., Dosya No:5, Gömlek No:39, Lef:4

DH.MB...HPS., Dosya No: 17, Gömlek No: 2, Lef:3

DH.MB..HPS., Dosya No:17, Gömlek No: 2

DH.MB..HPS., Dosya No: 17, Gömlek No: 2, Lef:2

DH.MB..HPS., Dosya No: 17, Gömlek No:2, Lef:1

DH.MB..HPS., Dosya No: 16, Gömlek No: 42, Lef:5

DH.MB..HPS., Dosya No: 16, Gömlek No: 42, Lef:3

DH.MB..HPS., Dosya No:16, Gömlek No: 42

DH.MB..HPS., Dosya No: 16, Gömlek No: 42, Lef: 2

DH.MB..HPS., Dosya No:16, Gömlek No: 42, Lef: 4-1

DH.MB..HPS., Dosya No: 16, Gömlek No: 42, Lef:4-2

DH.MB..HPS., Dosya No: 146, Gömlek No: 74, Lef: 1-1

DH.MB..HPS., Dosya No: 146, Gömlek No. 74, Lef: 1-2

DH.MB..HPS., Dosya No: 90, Gömlek No:3

DH.MB..HPS., Dosya No: 90, Gömlek No: 49

DH.MB..HPS., Dosya No: 90, Gömlek No: 49, Lef:2

DH.MB.HPS., Dosya No: 90, Gömlek No: 49, Lef:7-1

DH.MB.HPS., Dosya No: 90, Gömlek No: 49, Lef: 4

DH.MB.HPS., Dosya No: 90, Gömlek No: 49, Lef: 6

DH.MB.HPS., Dosya No: 90, Gömlek No: 49, Lef: 7-2

DH.MB.HPS., Dosya No: 90, Gömlek No:49, Lef: 3

DH.MB.HPS., Dosya No: 56, Gömlek No: 42, Lef:5

DH.MB.HPS., Dosya No: 56, Gömlek No: 42, Lef:5

DH.MB.HPS., Dosya No: 56, Gömlek No.42

DH.MB.HPS., Dosya No: 90, Gömlek No: 63, Lef:2

DH.MB.HPS., Dosya No: 90, Gömlek No: 63

DH.MB.HPS., Dosya No: 91, Gömlek No: 7, Lef: 2

DH.MB.HPS., Dosya No:91, Gömlek No:7, Lef:2-2

DH.MB.HPS., Dosya No:91, Gömlek No: 7

DH.MB.HPS., Dosya No:95, Gömlek No:5 Lef:2

DH.MB.HPS.,Dosya No:95, Gömlek No: 5, Lef:2-2

DH.MB.HPS., Dosya No:128, Gömlek No:23, Lef:1

DH.MB.HPS., Dosya No:95, Gömlek No:5

DH.MB.HPS., Dosya No: 165, Gömlek No: 81

DH.MB.HPS., Dosya No: 165, Gömlek No: 81, Lef:2

DH.MB.HPS., Dosya No: 141, Gömlek No: 88

DH.MB.HPS., Dosya No: 141, Gömlek No: 88, Lef:2

DH.MB.HPS., Dosya No: 146, Gömlek No: 66

DH.MB.HPS., Dosya No: 147, Gömlek No: 79

DH.MB.HPS., Dosya No: 105, Gömlek No: 47 Lef: 2

DH.MB.HPS., Dosya No: 105, Gömlek No: 47

DH.MB.HPS., Dosya No: 103, Gömlek No: 7

DH.MB.HPS., Dosya No: 146, Gömlek No: 50.

DH.MB.HPS., Dosya No: 161, Gömlek No:51, Lef:1

DH.MB.HPS., Dosya No:146, Gömlek No:50

DH.MB.HPS., Dosya No: 56, Gömlek No: 37 Lef:2

DH.MB.HPS., Dosya No: 56, Gömlek No: 37, Lef:1

Dâhiliye Nezareti Mebâni-i Emiriyye Hapishaneler Müdüriyeti Müteferrik Evrakı

DH.MB.HPS.M., Dosya No: 48, Gömlek No: 60

DH.MB..HPS.M., Dosya No: 11, Gömlek No: 66, Lef:1

DH.MB.HPS.M., Dosya No:9 Gömlek No: 103 Lef:1

DH.MB.HPS.M., Dosya No: 9 Gömlek No: 103 Lef:2-1

DH.MB.HPS.M., Dosya No:36, Gömlek No:37 Lef:1

DH.MB.HPS.M., Dosya No:36, Gömlek No:37 Lef: 3

DH.MB.HPS.M., Dosya No:36, Gömlek No:37 Lef:4

Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemi Evrakı

DH.MKT., Dosya No:1390, Gömlek No: 12, Lef:1

DH.MKT., Dosya No: 1401, Gömlek No: 42

DH.MKT., Dosya No:1697, Gömlek No: 109

DH.MKT., Dosya No:2026, Gömlek No: 35, Lef:1

DH.MKT., Dosya No: 1197, Gömlek No:47

DH.MKT., Dosya No: 1197, Gömlek No: 47, Lef:2

DH.MKT., Dosya No: 2623, Gömlek No: 18

DH.MKT., Dosya No: 2623, Gömlek No: 18, Lef:2

DH.MKT., Dosya No: 26233, Gömlek No: 18, Lef:3

DH.MKT., Dosya No: 2894, Gömlek No: 87, Lef:2

DH.MKT., Dosya No: 1711, Gömlek No: 58

DH.MKT., Dosya No:1740, Gömlek No: 11, Lef:1

DH.MKT., Dosya No: 1805, Gömlek No:13

DH.MKT., Dosya No: 1816, Gömlek No: 90

DH.MKT., Dosya No:1450, Gömlek No:91, Lef:1

DH.MKT., Dosya No: 2028, Gömlek No: 118

DH.MKT., Dosya No:2680, Gömlek No:72

DH. MKT. Dosya No: 1810, Gömlek No: 29

DH.MKT., Dosya No: 100, Gömlek No: 2, Lef:2

DH.MKT., Dosya No: 1875, Gömlek No: 50, Lef:1

DH.MKT., Dosya No:1886, Gömlek No:3, Lef:1

DH.MKT., Dosya No:1803, Gömlek No:69, Lef:1

DH.MKT., Dosya No: 100, Gömlek No:2, Lef:1

DH.MKT., Dosya No:1372, Gömlek No:93, Lef:1

DH.MKT., Dosya No:1388, Gömlek No:104, Lef:1

DH.MKT., Dosya No: 1480, Gömlek No: 103

DH.MKT., Dosya No:62, Gömlek No:29, Lef:2

DH.MKT., Dosya No:62, Gömlek No:29, Lef:1

DH.MKT., Dosya No: 125, Gömlek No: 44 Lef:2

DH.MKT., Dosya No: 125, Gömlek No: 44 Lef:3

DH.MKT., Dosya No: 125, Gömlek No: 44, Lef:3

DH.MKT., Dosya No:125, Gömlek No:44, Lef:4

DH.MKT., Dosya No: 2561, Gömlek No: 114, Lef:1

DH.MKT., Dosya No: 669, Gömlek No: 17, Lef:1

DH.MKT., Dosya No: 669, Gömlek No:17 Lef:2

DH.MKT., Dosya No: 1068, Gömlek No: 48

Dâhiliye Nezareti Mütenevvia Evrakı

DH.MTV., Dosya No:36, Gömlek No:8, Lef:2

DH.MTV., Dosya No:36, Gömlek No:8, Lef:1

Dâhiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye İdaresi Evrakı

DH.MUİ., Dosya No:71, Gömlek No:2, Lef:1

DH.MUİ., Dosya No: 71, Gömlek No: 2, Lef:2

DH.MUİ., Dosya No: 131, Gömlek No:131, Lef:1

DH.MUİ., Dosya No: 131, Gömlek No: 131, Lef:2

DH.MUİ., Dosya No:14-1, Gömlek No: 75 Lef:2

DH.MUİ., Dosya No: 14-1, Gömlek No: 75 Lef:2

DH.MUİ., Dosya No: 14-1, Gömlek No:75, Lef:1

Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemi Evrakı

DH.ŞFR., Dosya No: 330, Gömlek No:1

DH. ŞFR. Dosya No: 207, Gömlek No:66

DH.ŞFR., Dosya No:495, Gömlek No:138, Lef:1

Dâhiliye Nezareti Tesri-i Muamelât ve Islahât Komisyonu Evrakı Muamelat

DH.TMIK.M., Dosya No: 113, Gömlek No: 51

DH. TMIK.M., Dosya No: 113, Gömlek No: 51 Lef:2

DH. TMIK.M., Dosya No: 114, Gömlek No: 8

DH.TMIK.M., Dosya No: 114, Gömlek No: 27

DH. TMIK. M. Dosya No: 90, Gömlek No: 39, Lef:1

DH.TMIK.M., Dosya No: 90, Gömlek No: 39 Lef:2

DH.TMIK.M., Dosya No: 90, Gömlek No: 39 Lef:4

DH.TMIK.M., Dosya No: 90, Gömlek No: 39 Lef:3

DH.TMIK.M., Dosya No:18, Gömlek No: 14, Lef:1

DH.TMIK.M., Dosya No:18, Gömlek No:14 Lef:2

DH.TMIK.M., Dosya No: 33, Gömlek No: 20, Lef:1

DH.TMIK.M., Dosya No: 33, Gömlek No: 20, Lef:2

DH.TMIK.M., Dosya No: 33, Gömlek No: 20, Lef:5

DH.TMIK.M., Dosya No: 33, Gömlek No: 20, Lef:6-2

Dâhiliye Nezareti Tesri-i Muamelât ve Islahât Komisyonu Evrakı Islahât

DH.TMIK.S., Dosya No: 37, Gömlek No:52

DH. TMIK.S., Dosya No: 36, Gömlek No: 79

DH. TMIK.S., Dosya No: 39, Gömlek No: 13, Lef:2

DH.TMIK.S., Dosya No: 39, Gömlek No: 13

DH. TMIK.S., Dosya No:37, Gömlek No: 64, Lef:7

DH. TMIK.S., Dosya No: 37, Gömlek No: 64, Lef:3

DH.TMIK.S., Dosya No: 52, Gömlek No:33

DH.TMIK.S., Dosya No:52, Gömlek No:33, Lef:2

DH.TMIK.S., Dosya No: 52, Gömlek No:33

DH.TMIK.S., Dosya No: 59, Gömlek No:54

DH.TMIK.S., Dosya No:59, Gömlek No: 54 Lef:2

DH.TMIK.S., Dosya No:52, Gömlek No:33, Lef:2

DH, TMIK.S., Dosya No: 23, Gömlek No: 13

DH.TMIK.S., Dosya No: 59, Gömlek No: 54 Lef:7

DH.TMIK.S., Dosya No: 59, Gömlek No: 54 Lef:4

DH.TMIK.S., Dosya No: 59, Gömlek No:54 Lef:5

DH.TMIK.S., Dosya No: 59, Gömlek No: 54 Lef:6

DH.TMIK.S., Dosya No:2 Gömlek No: 53

DH.TMIK.S., Dosya No: 2 Gömlek No: 56

DH. TMIK.S., Dosya No: 37, Gömlek No:64 Lef:5

DH.TMIK.S., Dosya No: 37 Gömlek No:64 Lef:6

DH.TMIK.S., Dosya No: 37, Gömlek No:64 Lef:4

DH. TMIK. S. Dosya No: 52, Gömlek No: 56 Lef:7

DH.TMIK.S., Dosya No: 37, Gömlek No: 64 Lef: 2

DH.TMIK.S., Dosya No: 52, Gömlek No: 56 Lef:1

DH.TMIK.S., Dosya No: 52, Gömlek No: 56 Lef:2

DH.TMIK.S., Dosya No: 52, Gömlek No: 56 Lef: 3

DH.TMIK.S., Dosya No: 52, Gömlek No: 56 Lef: 4

DH.TMIK.S., Dosya No: 52, Gömlek No: 56 Lef: 8

DH.TMIK.S., Dosya No: 52, Gömlek No: 56 Lef: 10

DH.TMIK.S., Dosya No: 52, Gömlek No: 56 Lef: 9

DH.TMIK.S., Dosya No: 52, Gömlek No: 56, Lef: 12

DH.TMIK.S.,Dosya No: 52, Gömlek No: 56, Lef:11

DH.TMIK.S., Dosya No:37, Gömlek No:64, Lef:5

DH.TMIK.S., Dosya No:2, Gömlek No:53

DH.TMIK.S., Dosya No: 16, Gömlek No: 101

İradeler Dâhiliye

İ.DH., Dosya No: 1299, Gömlek No:12

İ.DH., Dosya No: 1299, Gömlek No:12, Lef:2

İradeler Hususi

İ.HUS., Dosya No: 91, Gömlek No: 69

İradeler Meclis-i Mahsus

İ.MMS., Dosya No: 193, Gömlek No: 2 Lef:2

İ.MMS., Dosya No: 193, Gömlek No: 2 Lef:3

İ.MMS., Dosya No: 193, Gömlek No:2 Lef:4

İ.MMS., Dosya No: 193, Gömlek No: 2 Lef:5

İradeler Şura-yı Devlet

İ.ŞD., Dosya No: 52, Gömlek No:2908, Lef:2

İ.ŞD., Dosya No: 52, Gömlek No:2908, Lef:1

Şura-yı Devlet

ŞD., Dosya No: 2719, Gömlek No: 31, Lef:5

ŞD., Dosya No: 2719, Gömlek No: 31, Lef:13

Yıldız-Resmi Maruzat

Y..A..RES., Dosya No: 134, Gömlek No:27 Lef:2

Y..A..RES., Dosya No: 134, Gömlek No: 27

Yıldız-Umumi

Y..PRK.UM., Dosya No: 72, Gömlek No: 71

Yıldız-Zabtiye Nezareti Maruzatı

Y.PRK.ZB., Dosya No: 4, Gömlek No: 45

Zabtiye

ZB., Dosya No: 12, Gömlek No: 38

ZB., Dosya No: 12, Gömlek No: 39

2) Araştırma ve Kaynak Eserler

Abadan, Yavuz. “Tanzimat Fermanı’nın Tahlili”, *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Ed. Halil İnalcık- Mehmet Seyitdanlıoğlu. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2006, 56-88.

Adak, Ufuk, “XIX. Yüzyıl Sonları XX. Yüzyıl Başlarında Aydın Vilayetindeki Hapishaneler” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ege Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.

Akbulut, İlhan. “İslam Hukukunda Suçlar ve Cezalar”. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. C.52. S.1 (2003): 167-181.

Akgündüz, Said Nuri. “Tanzimat Dönemi Osmanlı Ceza Hukukunun Kaynakları”, *AİBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 4, S. 8 (Güz 2016): 1-16.

Akgündüz, Ahmet. “Ebussuud Efendi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.10. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997.

------. “Osmanlı Kanunnameleri (Doğuşu, Çeşitleri ve Tarihi Seyri). *Türkler Ansiklopedisi*, C.10. Yeni Türkiye Yayınları, 1993.

------. *Osmanlı Hukukuna Giriş ve Fatih Kanunnameleri*, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, 2006.

------. *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, İstanbul: Fey Vakfı Yayınları, 1990.

Akman, Mehmet. “Osmanlı Ceza Hukuku Çalışmaları Üzerine Bir İcmal”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C.3, S.5 (2005): 489-512.

Akşit, M. Cevat. *İslam Ceza Hukuku ve İnsani Esasları*. İstanbul: Kültür Basın Yayın Birliği.2000.

Akyıldız, Ali. “Tanzimat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.40. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011.

Altay, Şakir. *Hukuk ve Sosyal Bilimler Sözlüğü*. İstanbul: Bilgi Yayınları.1983.

- Aşıroğlu, Tahsin. “Erzurum İlinin Tarihçesi”, *50. Yıl Armağanı Erzurum ve Çevresi*, C.1. Atatürk Üniversitesi Yayınları, 1973.
- Atar, Fahrettin. *İslam Adliye Teşkilatı*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.1991.
- Avcı, Mustafa. “İslam’ın Ceza Hukukuna Katkısı”. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S.8 (2006): 113-148.
- . “Osmanlı Uygulamasında İnfazı Özellik Gösteren Hapis Türleri: Kalebentlik, Kürek ve Prangabentlik”. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, S.1.
- . *Osmanlı Hukukunda Suçlar ve Cezalar*, İstanbul: Gökkuş Yayınları, 2004.
- Aydın, Mehmet Akif. “Osmanlı Ceza Hukuku”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C.7. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları,1993.
- . “Osmanlı Hukukunun Genel Yapısı ve İşleyişi”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 10, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, (sayfa aralığı verilecek)
- . *Osmanlı Devleti’nde Hukuk ve Adalet*, 7 bs. İstanbul: Klasik Yayınları, 2014.
- . *Türk Hukuk Tarihi*, İstanbul: Beta Yayınevi, 1995.
- Bacaksız, Pınar. “Cezalandırma ve Topluma Yeniden Kazandırma”. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. C.16. (Özel Sayı 2014): 4917-4941.
- Bardakoğlu, Ali, “Hadd” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 14, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996.
- . “Hapis” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.16. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997.
- . “Hırsızlık” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.17. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997.
- Başoğlu, Tuncay. “Ta’zir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.40. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011.
- Berkes, Niyazi. *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, İstanbul: Doğu-Batı Yayınları, 2000.
- Bey, Tursun. *Tarih-i Ebu’l Feth*. Haz:Mertol Tulum.İstanbul: (Yayın yok), 1977

- Beygu, Abdurrahim Şerif. *Erzurum Tarihi, Anıtları, Kitabeleri*, İstanbul: Bozkurt Basımevi, 1936.
- Bilmen, Ömer Nasuh. “Ahkâm-ı Şer’iyye ve Ahkâm-ı Fıkh’iyye” *Yüksek İslam Enstitüsü Dergisi*. S.2. (1964):55-72.
- Bostan, İdris. “Osmanlı Donanmasında Kürekçi Temini ve 958(1551) Tarihli Kürekçi Defterleri”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S.37. (2002): 59-76.
- , *Osmanlı Bahriye Teşkilatı: XVII. Yüzyılda Tersane-i Âmire*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992.
- Bozkurt, Gülnihal. *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1996.
- Bozkurt, Nurgül. “XX. Yüzyıl Başlarında Kütahya Hapishanesinin Genel Durumu”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. C. 5. S. 21 (2012): 262-277.
- Bulut, Ömer Faruk. “II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Hukuki Belgelerinde Siyasi Af (1908-1913)” Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi. Hitit Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016.
- Çalışkan, İbrahim. “İslam Hukukunda Ceza Kavramı ve Hadd Cezaları”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. C.31. S.1 (1994): 368-397.
- Çiçen, Ahmet. “II. Meşrutiyet Dönemi Cezaevi Islahatı”, Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (2010): 22.
- Çolakoğlu, Elif. “Kent Tarihi ve Yerel Yönetim İlişkisi Yönüyle Erzurum”. *Türk İdare Dergisi*. S.479 (yıl yok): 29-57.
- Dağcı, Şamil. “Kıyas” ,*Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.25. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002.
- , *İslam Ceza Hukukunda Şahıslara Karşı Müessir Fiiller*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1996.

Daşcıoğlu, Kemal. “Osmanlı Belgeleri Işığında Denizli Sancağı Hapishaneleri”. *Pamukkale Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Yayınları*. C.1, Eylül (2006): 1-9.

-----, *Osmanlıda Sürgün. İstanbul: Yeditepe Yayınları*, 2007.

Değirmenci, Kevser. “XX. YY. Başlarında Nevşehir Hapishanesinin Durumu” *I. Uluslararası Nevşehir Tarih ve Kültür Sempozyumu*, C. 4, 16-19 Kasım 2011, (Nevşehir: Nevşehir Üniversitesi Kapadokya Araştırma ve Uygulama Merkezi, 2011): 339-354.

Demirbaş, Timur. “Hürriyeti Bağlayıcı Cezaların ve Cezaevlerinin Evrimi” *Hapishane Kitabı*, Ed. Emine Gürsoy Naskali, Hilal Oytun Altun. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2010, 3-40.

-----, *Ceza Hukuku Genel Hükümler*, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2007.

Demirel, Muammer. *Ermeniler Hakkında İngiliz Belgeleri (1896- 1918) British Documents On Armenians*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

Demirkol, Kurtuluş. “II. Meşrutiyet Döneminde Edirne Vilayeti Hapishaneleri” Yayınlanmamış Doktora Tezi. Sakarya Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. 2012.

Demiryürek, Halim. *Osmanlı Hapishaneleri (1913-1914)*, İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılığı, 2019.

Develioğlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları. 2004.

-----, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*. Ankara: Akın Kitabevi Yayınları.1996.

Dirlik, Nil. “Antik Dönemde Kemer ve Tono”, *Tarih Okulu Dergisi*. S.32 (Aralık 2007): 815-846.

Doğan, Fatma Karakaş. “Cezanın Amacı ve Hapis Cezası” Yayınlanmamış Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.

Durhan, İbrahim. “Osmanlı Hukukunun Yapısı Üzerine Bir Etüd”. *Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. C.3. S. 1 (1999): 217-232.

Ekinci, Ekrem Buğra. “Tanzimat Devri Osmanlı Mahkemeleri”, *Yeni Türkiye Dergisi*, S.31 (2000): 483-488.

-----, *Osmanlı Hukuku Adalet ve Mülk*, İstanbul: Arı Sanat Yayınları, 2008.

Erim, Neşe. “18. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Kürek Cezası”, 9th International Congress of Economic and Social History of Turkey, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2002.

-----, “Osmanlı İmparatorluğunda Kalebentlik Cezası ve Suçların Sınıflandırılması Üzerine Bir Değerlendirme”, *Osmanlı Araştırmaları*, C.4. (1984): 79-88.

Erim, Nihat *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları)*, C.1. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi. 1953

Eşitli, Ezgi Aygün. “ Kısa Süreli Hapis Cezası ve Kısa Süreli Hapis Cezasına Seçenek Yaptırımlar”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 65, S. 1 (2016): 63-100.

Ez- Zerka, M. Ahmed. *Çağdaş Yaklaşımla İslam Hukuku*. çev. Servet Armağan. İstanbul: Timaş Yayınları, 1991.

-----, *İslam Hukukunda Müeyyideler*. çev. Servet Armağan. İstanbul: Timaş Yayınları, 1991.

Foucault, Michel. *Hapishanenin Doğuşu*. çev. M. Ali Kılıçbay. Ankara: İmge Kitabevi. 2002.

Gökmen, Ertan ve Ömür Yazıcı Özdemir. *812 Numaralı Ayniyat Defteri Işığında Aydın Vilayeti'nde Suç ve Ceza (1866-1877) (İzmir, Manisa, Aydın, Denizli, Muğla)*, İstanbul: Libra Kitapçılık ve Yayıncılık. 2016.

Gönen, Yasemin Saner. “Osmanlının Yüzlerce Yıl Süren Cezalandırma ve Korkutma Refleksi: Prangaya Vurma”, *Osmanlı'da Asayiş Suç ve Ceza*, Ed. Noemi Levy-Alexandre Toumarkine. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2007, 163-190.

Hamidullah, Muhammed. *İslam'da Devlet Dairesi*. çev. Hamdi Aktaş. İstanbul: Beyan Yayınları. 1998.

- Hardt, Engel. *Tanzimat ve Türkiye*, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 1999.
- Imbert, Paul. *Osmanlı İmparatorluğunda Yenileşme Hareketleri (Türkiye'nin Meseleleri)*.çev. Adnan Cemgil. İstanbul: Engin Yayıncılık. 1909.
- İmamoğlu, Hüseyin Vehbi. “Hz. Peygamber Döneminde Hukuksal Gelişim ve Yargısal Örgütlenme” *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. C.3. S.2 (2013): 152-170.
- İnalcık, Halil. “Tanzimat Nedir?” *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Ed. Halil İnalcık- Mehmet Seyitdanlıoğlu. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2006, 31-56.
- İnanır, Ahmet. *İbn Kemal'in Fetvaları Işığında Osmanlı'da İslam Hukuku*, Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları, 2005.
- İnce, İrfan. “Ridde” *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C.35 Türk Diyanet Vakfı Yayınları, 1997.
- Kanar, Mehmet. *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*. İstanbul: Say Yayınları. 2009.
- Karal, Enver Ziya. *Osmanlı Tarihi Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*, Ankara: Türk Tarik Kurumu Yayınları, 2017.
- . *Osmanlı Tarihi*, Ankara: Türk Tarik Kurumu Basımevi, 1983.
- Kayserili, Alperen. *Erzurum Şehri'nin Kültürel Coğrafyası*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 2014.
- Kerslake, Celta J. “Celalzade Mustafa Çelebi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.7. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.
- Konukçu, Enver. *Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum*, Ankara: Yükseköğretim Kurulu Matbaası, 1992.
- Kumbasar, Enver. “Türk Hukukunda Cezanın Belirlenmesi” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.
- Kurtaran, Uğur. “Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi”, *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 8 (2011): 57-71.
- Kültür Konseyi Derneği. *81 İlde Kültür ve Şehir Erzurum*, İstanbul: Acar Basım, 2012.

- Özcelik, Mücahit. “Mütareke Döneminde Osmanlı Hapishanelerinin Durumu” *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*. S.14 (Güz 2011): 16-39.
- Özkul, Ali Efdal. “18. Yüzyıl İlk Yarısında Kıbrıs’ta Kalebentler ve Cezirebentler”, *Hapishane Kitabı*, Ed: Emine Gürsoy Naskali –Hilal Oytun Altun. İstanbul: Kitapevi Yayınları, 2005, 130-139.
- Öztuna, Yılmaz. *Büyük Türkiye Tarihi*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 1983.
- Parlakoğlu, Gizem. “II. Abdülhamit Dönemi Hapishanelerin Genel Özellikleri ve Uygulamaları”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, (2018): 27.
- Riemshneider, Kaspar K. “Eski Anadolu’da Hapishane ve Ceza” Çev. Turgut Yiğit, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.15, S. 26 (1995): 341-351.
- Sami, Şemsettin. *Kâmus-i Türki*. Nşr. Ahmet Cevdet. İstanbul: İkdâm Matbaası.1317.
- Sarıyıldız, Gülden. *Sicill-i Ahval Komisyonu’nun Kuruluşu ve İşlevi (1879-1909)*, İstanbul: Der Yayınları, 2004.
- Schacht, Joseph. “Kıyas”. *İslam Ansiklopedisi*, C. 6 Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2001.
- Schull, Kent. “Tutuklu Sayımı: Jön Türklerin SistematiK Bir Şekilde Hapishane İstatistikleri Toplama Çalışmaları ve Bunların 1911-1918 Hapishane Reformu Üzerine Etkileri”, *Osmanlı’da Asayiş Suç ve Ceza 18. Ve 20. Yüzyıllar*, Derleyenler: Noemi Levy ve Alexandre Toumarkine; Çev: Özlem Tuna, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, yıl yok), 220.
- Sürgevil, Sabri. *Türkiye’de Çağdaşlaşma Hareketleri*, İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları, 2005.
- Sezer, Hamiyet. “Osmanlı İmparatorluğu’nda Seyahat İzinleri (18-19. Yüzyıl) Traveling Permission In the Ottoman Empire (18-19 th Century), *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 21 S. 33 (2003): 106-124.
- Şen, Ömer. *Osmanlı’da Mahkûm Olmak Avrupalılaşıma Sürecinde Hapishaneler*. İstanbul: Kapı Yayınları. 2007.

- Şentop, Mustafa. *Tanzimat Dönemi Osmanlı Ceza Hukuku: Kanunlar- Tadiller- Layihalar- Uygulama*, İstanbul: Yaylacık Matbaası, 2004.
- Şimşek, Eyyub. “XX. Yüzyıl Başlarında Trabzon Hapishanesi”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*. C. 12, S. 23 (2017): 143-162.
- Tahiroğlu, Bülent. “Tanzimat’tan Sonra Kanunlaştırma Hareketleri”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 3 İletişim Yayınları. 1992.
- Tekin , Saadet. “Osmanlı’da Kadın ve Kadın Hapishaneleri, *Tarih Araştırmaları Dergisi*.C. 29, S.47 (2010): 84-102.
- Türk, Aycan. *Suç Ansiklopedisi*. İstanbul: Hiperlink Yayınevi. 2012.
- Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu, Ankara: 2005.
- Uyanık, M. Zeki. “İslam Hukukunda Mahkumun Hakları ve Mahkuma Yapılacak Muamele”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S. 27 (2016): 331-391.
- Üçok, Coşkun. “Tanzimat’tan Önce Osmanlı Devleti’nde Hukuk”. *Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, C.2. İletişim Yayınları, 1985.
- Yetkin, Aydın. “Osmanlı Devleti’nde Hukuk Devleti’nin Gelişim Süreci”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.6, S.24 (2013): 381-413.
- Yıldız, Gültekin. “Osmanlı Devleti’nde Hapishane Islahatı (1839-1908)” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2002.
- , *Mahpushane*. İstanbul: Kitabevi Yayınları. 2012.
- Yıldız, Özgür ‘ Osmanlı Hapishaneleri Üzerine Bir Değerlendirme: Karesi Hapishanesi Örneği’, *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, C .9, S. 17 (Kış 2015): 91-111.
- Yıldıztaş, Mümin. “Mütareke Döneminde Suç Unsurları ve İstanbul Hapishaneleri” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1997.
- Yılmaz, Banu. “Osmanlı Dönemi Bursa Hapishanesi” Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi. Uşak Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.
- Yılmaz, Hayri Fehmi. “Zindanlar”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C.7. Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfının Ortak Yayını, 1993.

Yılmaz, Metin. “İslam Tarihinin İlk Üç Asrında Hapishanelere ve Mahkûmların Durumlarına İnsan Hakları Bağlamında Genel Bir Bakış”. *On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. C.12.S.12-13 (2001): 539-581.

-----, “İtaatkar Toplum Oluşturma Aracı Olarak İşkence (Emevi Örneği)”. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*. C.8. S.24. (2008): 75-114.

DİZİN

-C-

Ceza, v, 2, 5, 6, 12, 13, 15, 24, 26, 27,
47, 96, 114, 115, 116, 117, 118, 120,
121

-E-

Erzurum Hapishanesi, v, 97, 99

-F-

Ferman, v, 10, 21, 23
Firar, 97

-H-

Hapis, v, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 16, 17, 115,
117, 118

-N-

Nakil, 73

-O-

Osmanlı, v, 2, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 17,
18, 19, 20, 21, 22, 23, 25, 26, 27, 28,
29, 31, 33, 35, 41, 42, 43, 47, 48, 52,
53, 55, 56, 59, 62, 63, 64, 65, 68, 70,
74, 75, 76, 78, 79, 81, 82, 83, 85, 86,
88, 89, 90, 91, 92, 94, 96, 97, 98, 99,
105, 114, 115, 116, 117, 118, 119,
120, 121

-R-

Reform, vi

-S-

Sağlık, 82
Suç, v, 2, 17, 26, 75, 118, 120, 121

-T-

Tanzimat, v, vii, 10, 11, 12, 13, 17, 18,
19, 20, 21, 22, 23, 24, 96, 114, 118,
119, 121

